T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ON DOKUZUNCU YÜZYIL HARPUT VİLAYETİNDE GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

Mehtap AVCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
OCAK - 2013

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ON DOKUZUNCU YÜZYIL HARPUT VİLAYETİNDE GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

DANIŞMAN: Doç. Dr. Memet YETİŞGİN

Mehtap AVCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
OCAK - 2013

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ON DOKUZUNCU YÜZYIL HARPUT VİLAYETİNDE GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

Mehtap AVCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kod No :

Bu Tez / Proje ...../..../.... Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Kabul Edilmiştir.

Doç.Dr. Memet Yetişgin	**Yrd.Doç.Dr. Nermin Gümüşalan**	**Yrd.Doç.Dr. Nadire Karademir**
BAŞKAN	**ÜYE**	**ÜYE**

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Murat KARABULUT
Enstitü Müdürü

Not: Bu projede kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ON DOKUZUNCU YÜZYIL HARPUT VİLAYETİNDE GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

Mehtap AVCI

Danışman : Doç.Dr. Memet YETİŞGİN
Yıl : 2013, Sayfa: 129+7
Jüri : Doç.Dr. Memet YETİŞGİN (Başkan)
: Yrd.Dç.Dr. Nermin GÜMÜŞALAN (Üye)
: Yrd.Dç.Dr. Nadire KARADEMİR (Üye)

Türkler de Giyim-Kuşam konusu, binlerce yıllık geçmişi olan Türk kültür unsurlarının başında gelir. Harput ta Giyimi ve Kuşamı anlayabilmek için İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Türk Giyim-Kuşamını ve Osmanlı da Giyim-Kuşamı bilmek gerekir. Türk tarihi birbirine bağlı olarak ve kültürel unsurları içinde barındırarak ilerleyen bir yapıya sahiptir. Yaptığımız incelemeler bize gösterdi ki Türk giyimi genel olarak birbirine benzer özellikler gösterir. Harput ta giyim ve kuşam unsurlarını ele almadan önce Harput Tarihi, Harput Coğrafyası gibi konular ele alındı. Harput günümüz Elazığ kent merkezinin yaklaşık 5 km kuzeydoğusunda kurulmuştur. Harput ve çevresi uzun yıllar yerleşim yeri olarak kullanıldı. Harput ta savunma amaçlı yapılmış olan Harput kalesi kente birçok yönden avantaj sağladığı için yerleşim yeri
olarak tercih edilmesini cazip hale getiriyordu. Harput Doğu Anadolu'nun kültür merkezlerinden biri olmuştur.

Osmanlı yönetimi Eyaletler ve onlara bağlı Sancaklar olarak teşkilatlanmıştı. Harput ta on altıncı yüzyılda Osmanlı'ya bağlı bir eyalet halini almıştır. Harput'un Doğu Anadolu'da yer alıyor olması, iklimin sert olması ve zorlu coğrafya koşulları buradaki halkın zor şartlarda yaşamasını gerektirmiştir. Harput ta halk tarım ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Hayvanlardan elde edilen deri ve yün giyim malzemesi olarak kullanılıyordu. Bunun dışında kentte dokumacılık, dericilik gibi iş faaliyetleri de gelişmişti. Harput giyim kuşamının önemli unsurlarını yelek, gömlek, şalvar, üç etek gibi giyim örnekleri oluşturuyordu. Kumaş olarak kışın daha sıcak tutacak kumaşlar yazın ise pamuklu ve ipekli kumaşlar tercih ediliyordu.

Harput Osmanlı devletine bağlı bir vilayet olarak Osmanlı giyimine paralel bir giyim kuşam kültürü geliştirmiştir. Harput ta bölgesel özelliklere yönelik bazı küçük farklar hariç tutarsak, genel özellikleri bakımından Osmanlı ile aynı giyim özelliklerini benimsemiştir.

Anahtar Kelimeler; Harput vilayeti, Türk Giyimi, Osmanlı, Giyim-Kuşam, Anadolu.

T.C.
DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY

ABSTRACT

MA THESIS

CLOTHING CULTURE IN THE PROVINCE OF HARPUT IN THE NINETEENTH CENTURY

Mehtap AVCI

Supervisor : Doç.Dr.Mehmet YETİŞGİN
Year : 2013 , Pages: 129+7
Jury : Assoc. Prof Dr. Memet Yetişgin (Chairperson)
: Assist. Prof Dr. Nermin Gümüşalan (Member)
: Assist. Prof Dr. Nadire Karademir (Member)

The subject of clothing among theTurks has been one of the most important components of Turkish culture that had thous ands of years in history. In order to understand of clothing in Harput, it is necessary to know the clothing culture before Islam and during the Ottoman era. Turkısh culture has a structure connected to each another and progressıng by hostıng cultural elements ın eac hother. Our ınvestıgatıons showed us that in general, Turkish clothıng shows sımılar characterıstıcs to each other. Before dıscussıng the elements of clothıng in Harput, the subjects such as the hıstory of Harput, the geography of Harput were dıscussed. Harput has been setle ınfıve kilometers of northeast of present day Elazığ cıty center. Harput and the surrounding area were used as a settlement for many years. Harput castle has been very attractive to be chosen as a settlement toprovide an advantageous situation for defance. Harput has become one of the cultural centers of eastern Anatolia.

The Ottoman Empire was organized as provinces and subprovinces. Harput has become a province in sixteenth century. Because of its harsh and cold climate in Eastern Anatolia, the people faced difficulties in Harput. The people in the province were farmers and animal raisers. Leathers and wool obtained from animals were processed as clothing materials. Because of this, there were some business activities in the city such as textile and leather work. Shırt, baggy pants, vest and skırt have been the most important clothing parts of Harput. Leather fabrics that kept people warmer ın winter and the silk that kept cooler in summer were preferred.

Harput as an Ottoman province has developed a clothing culture in paralel with the Ottoman culture. Interms of general characteristics, Harput people a dopted the similar garments with the ottomans if wee xclude some small differences to regional characteristics.

Keywords: theprovince of Harput, Turkish clothing, Ottoman clothing, Anatolia

ÖNSÖZ

Türklerde Giyim ve Kuşam konusunu tam anlamıyla anlayabilmek için Türk milli kültürünü bilmek gerekir. Giyim ve kuşam milli kültürün birer yansıması olduğu gibi aynı zamanda ayrılmış bir parçasıdır. İbrahim Kafesoğlu'nun*Türk Milli Kültürü* adlı eserinde yer verdiği "*Bozkır Kültürü*" Türklerde giyim kuşam konusunu etkilemiş önemli bir olgudur. Türk kültüründe önemli bir yeri olan atın evcilleştirilmesi ve binek hayvanı olarak kullanılması, bunun yanında Türklerin yarı göçebe bir hayat sürdürmeleri de coğrafi şartlar ve yaşanan coğrafyaya bağlı olarak "Giyecek" kültürünü etkileyen önemli unsurlardır.

Bahaddin Ögel'in *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı eserinde belirttiği gibi, pamuk veya pirinç tarlasında çalışanlarla, at üstünde hayvan güden kişi veya kavimlerin elbiseleri aynı olamazdı. Hayvancı Türkler değişik doğa şartlarında yaşıyorlardı. Türkler için, çalılara, taşlara ve soğuğa karşı dayanabilen elbiseler gerekiyordu. Bu durum daha çok göçebe Türkler için geçerliyken daha sonraları Anadolu'yu yurt edinen Türkler içinde şehirleşme ile birlikte giyim kuşam kültürü aynı özelliklerini korumanın yanında şehir hayatına da uygun bir hal almıştır. Türk "Giyecek" kültüründe meydana gelen değişmeleri sosyokültürel çevreden bağımsız olmamak koşuluyla ele almak gerekir.

Kültürel çevre açısından en eski uygarlık merkezi olan Anadolu, Selçuklularla başlayan Türk yerleşmesinden önce çeşitli uygarlıkların yaşadığı bir ülke idi. Büyük Selçuklu imparatorluğundan ayrılarak, Anadolu'da kuvvetli bir devlet haline gelen Anadolu-Selçuklularının uygarlık dünyasına zengin bir kültür ve sanat getirdiği şüphesizdir.

Türk ve dünya tarihinin dönüm noktası olan Malazgirt meydan muharebesi (26 Ağustos 1071) ile Anadolu kısa zamanda sosyal ve kültürel görünümünü değiştirerek Türklerin ebedi vatanı olmuştur. Selçuklu devletinin altın çağı on üçüncü yüzyılın ilk yarısına rastlar. Bu çağ İslâm dünyasında az rastlanan hızlı bir değişim görülmüştür. Uygar bir kültüre sahip olan Türklerin kendilerine özgü giyim ve kuşamları vardır.

Bu giyim kuşam unsurları, kıyafetler, başlık ve saç şekilleri, saç tuvaleti, baş süslemesinde kullanılan takılar, boyuna, bele, göğse, bileğe takılan takılar ve bunlarda kullanılan malzemelerdir. Anadolu'nun Türkleşmesi ile birlikte geçirdiği tarihsel süreç içerisinde Osmanlı devletinin kuruluşuna kadar ve kuruluşundan daha sonraki dönemlerde Anadolu kuzeyi, güneyi, doğusu ve batısıyla her ne kadar bir bütünsellik arz etse de kültürel olarak kendi içerisinde farklılıklarda göstermiştir. Harput'ta ki giyim ve kuşamı anlayabilmek için Osmanlıda giyim ve unsurlarını iyice anlamak ve tespit etmek gerekir. Harput bölgesi de Osmanlıya bağlı bir vilayet olmakla birlikte Osmanlı merkezinden kültürel anlamda benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da arz etmektedir. Osmanlı başkentinde daha çok saray ve Avrupa modası hakim iken Harput ve çevresinde Anadolu insanının günlük giyim ve kuşamına uygun kıyafetler yer almıştır. Harput'ta giyim kuşam konusunu anlayabilmek için öncelikle Harput tarihini, coğrafyasını ve kültürel yapısını, Osmanlı ya bağlı olarak ele almak gerekir.

Dört bölümden oluşan bu çalışmanın, birinci bölümü Harput'un adı, tarihi ve coğrafyası, ikinci bölümü Türklerde Giyim-Kuşam Kültürü, üçüncü bölümü Osmanlı'da Giyim-Kuşam, dördüncü bölüm ise Harput'ta Giyim Kuşam Kültürü oluşturur.

Bu çalışmayı hazırlarken benden yardımlarını esirgemeyen beni her konuda yönlendiren kıymetli hocam Doç. Dr. Memet YETİŞGİN'E teşekkürlerimi sunarım.

Mehtap (Avcı)ÖZBEY
2013

İÇİNDEKİLER

ÖZET I
ABSTRACT II
ÖNSÖZ III
İÇİNDEKİLER IV
TABLOLAR LİSTESİ VI
GÖRSELLER LİSTESİ VII
1.GİRİŞ 1
1.1. Harput İsminin Kökeni 3
1.2.Harput Coğrafyası 5
1.3.Harput tarihi 5
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR 15
3.TÜRKLER VE "GİYECEK" KÜLTÜRÜ 16
3.1.Eski Türklerde Giyim Kuşam 16
3.1.1Türklerde Başlık ve Saç Şekilleri 27
3.1.2.Saç ve Saç Tuvaleti 30
3.1.3.Türk Kültüründe Giyimin Seyri 30
3.1.4.Geleneksel Türk Takıları ve Süs Eşyaları 32
3.1.5.Baş Süslemelerinde Kullanılan Takılar 34
3.1.6.Boyuna Takılan Takılar 35
3.1.7.Bele Takılan Takılar 35
3.1.8.Göğse Takılan Takılar 37
3.1.9.Bileğe Takılan Takılar 37
3.1.10.Takılarda Kullanılan Malzemeler 38
3.2.Büyük Selçuklularda Giyim Kuşam 39
3.2.1 Elbise Malzemesi 40
3.2.2 Türk Kıyafeti 41
3.2.3 Elbise Bakımı ve Muhafazası 41
3.2.4 Güzel Kokular 42
3.2.5 Saç Tuvaleti 42
3.3.Anadolu Selçuklularında Giyim Kuşam 43
4. OSMANLIDA GİYİM KUŞAM 50
4.1.Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı 50
4.1.1.Başa Giyilen ve Örtülen Giysiler 58
4.1.2.Vücuda Giyilen Giysiler 58
4.1.3.Sokak Giysisi (Dış Elbise) 59
4.1.4.Aksesuarlar 59
4.1.5.Ayağa Giyilenler 60
4.2. 16. Yüzyıl Osmanlıda Giyim ve Kuşam 60
4.3.Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Modası 63
4.4. 16. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sarayı Kadın Giyimleri 65
4.4.1. 16. Yüzyıl Kadın Giyimine Örnek Haseki Sultan Giyiminin Özellikleri 66
4.4.2. 18. Yüzyıl Kadın Giyimine Örnek Osmanlı Kadın Sultan Kaftan Özellikleri 66
4.4.3. 19. Yüzyıl Saray Cariye Giyiminin Özellikleri 66
4.4.4. 19. Yüzyıl Osmanlı Saray Kadınının Giyim Özellikleri 70
4.5.Osmanlı Dönemi Giysilerinde Süsleme ve İşleme 74
4.6.Ziynet ve Giyim Kuşam 77

4.7.Osmanlı Dokumacılığı 78
4.7.1.Kumaş Dokuma Merkezleri 78
4.8.Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri ve bunlara örnekler..... 81
4.8.1.Kadife ve Kemhanın Kanunlarda Belirlenen Teknik Özellikleri..... 83
4.9.Osmanlıda Kürk Kullanımı..... 86
5. HARPUTTA GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ..... 88
5.1.Harput'taki Sosyal ve İktisadi Hayat..... 88
5.2.Harput Halk Kültüründe Orta Asya'nın Tesiri 94
5.3.Harput Kadın Giysileri..... 94
5.3.1 Harput'taki Giyim Kuşam Unsurları 96
5.3.2 Dış Giysiler 96
5.3.3 Misafirlik Giysiler..... 96
5.3.4 Baş Süslemesi..... 99
5.3.5 Cepken Şallar 99
5.3.6 Şalvar..... 99
5.3.7 İçlik..... 100
5.3.8 Ayakkabı-çorap 100
5.3.9 Baş süslemesi 100
5.3.10 Entari 100
5.3.11 Ayakkabı ve Çorap..... 100
5.3.12 Baş Süslemesi..... 100
5.3.13 Evdelik Giysiler..... 101
5.3.14 Sokak Giysisi..... 101
5.3.15 Gelin Giysisi..... 102
5.3.16 Takılar 103
5.4. Süslenme Malzemeleri..... 103
5.5. Harput Kadın Giysilerinde Kullanılan Kumaş Çeşitleri 103
5.6. Erkek Giysileri 104
5.6.1 İç Çamaşırları 104
5.6.2 Dış Giysiler 104
5.6.3 Genç Erkeklerin Giysileri..... 105
5.6.4 Yaşlı Erkeklerin Giysileri..... 106
6. ANADOLUDA VE HARPUT YÖRESİNDE KULLANILAN GİYSİ, KUMAŞ, TAKI VE DİĞER KUMAŞLARLA İLGİLİ TERİMLER VE AÇIKLAMALAR..... 107
7. SONUÇ VE TARTIŞMA 123
KAYNAKLAR 126
ÖZGEÇMİŞ 130
EKLER VE GÖRSELLER 131

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo1: 1518/1566 Tarihlerinde Harput Sancağının İdari Taksimatı 12
Tablo2: 1846-1850 Tarihlerinde Harput Eyaletinin İdari Taksimatı 13
Tablo3:1876 tarihinde Ma'muratü'l-Aziz Mutasarrıflığı İdari Taksimatı 14
Tablo4:1883 tarihinde Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'nin İdari Taksimatı 14

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel:1 Türkler De Görülen Bazı Cübbe Ve Üst Giyim Unsurlarına Örnekler 18
Görsel 2:Deri ve Keçe Çizmelere Örnekler 19
Görsel 3: Çizme Ve Üst Giyim ve Pantolonu Örnekleyen Resim 19
Görsel 4:Hun Dönemine Ait Elbise Çizme ve Dövme Örneği 20
Görsel 5: Ortaasya'dan Erkek ve Kadın Değişik Kıyafet Örnekleri 21
Görsel 6: Hun Çağına Ait Elbise ve Saç Örnekleri 22
Görsel 7: Kıpçak-Karagay Türklerinin Ak-Sekmen ve Ak-Çekmen Dedikleri Paltoları Altta, Batı Türklerinin Üstlükleri 24
Görsel 8: Azerbaycan Türklerinden Uzun Etekler 25
Görsel 9:Ortaasya Çin Tipi Geniş Binek Şalvarlarına Örnekler 26
Görsel 10: Özbek Türklerinde Bürünçek Ve Başlıklara Örnekler 28
Görsel 11:Fatih Albümünden Çeşitli Keçe Külah ve Şapka Örnekleri 29
Görsel12:Eski Türklerde Başlık Çeşitlerine Örnekler 29
Görsel 13: 1-Uygurların Pantolon ve Çizmesi, 2-3 Uygurlardan Önceki Turfa'nda Görülen Pantolon Ve Ayakkabılara Örnekler 32
Görsel 14: Nohurlu Türkmenlerinde Görülen Bazı Bilezik, Küpe ve Gerdanlıklara Örnekler 33
Görsel 15: Tütsü Tutan Bir Uygur Beyinin Kemeri ve Kuşağı 36
Görsel 16: Müzisyenlere Örnekler 48
Görsel 17:Osmanlı Kadınının Ferace ve Yaşmak Örneği 51
Görsel18: Osmanlı Kadınının Dışarıda Giyindiği Üst ve Alt Elbise Örnekleri 54
Görsel 19: On dokuzuncu Yüzyıl Başlarında Türk Kadınını ve Kölesini Tasvir Eden Bir Resim Örneği 57
Görsel 20: Osmanlı Kadınında Bir Elbise Örneği 57
Görsel:21Üzeri nakış işlemeli kadın yeleği örneği 58
Görsel 22: Altın Gümüş vb. Madenlerden Yapılmış Olan Takı ve Aksesuarlar .....
Görsel 23: Osmanlı Dönemi Gümüş Takı Örnekleri 59
Görsel 24: Osmanlı Kadınının Kullandığı Üst Giysi Olan İşlemeli Kadife Ceket Örneği 59
Görsel 25: Saray Cariyelerini Tasvir Eden Resim 61
Görsel 26: Saray Cariyelerinin Giyimlerine Örnekler 67
Görsel 27: Üste Giyilen Kadın Giysilerine Örnekler 67
Görsel:28 Üste Giyilen Kadın Giysilerine Örnekler 68
Görsel 29:Baş Süslemesine Örnek 69
Görsel 30: Başlık Süslemesine Örnek 69
Görsel 31:Batılılaşmanın Etkisiyle Birlikte Kadın Kıyafetleri 70
Görsel 32: Osmanlı Kumaş ve Desenlerinde Sıkça Kullanılan Lale Motifi 71
Görsel 33: Lale Motifi 75
Görsel 34: Anadolu da Kullanılan Elle Yapılmış Olan Nakış Örneği 75
Görsel 35: Kemer Örneği 76
Görsel 36: Osmanlıda Sıkça Kullanılan Kırmızı Ve Mavi Renklerin Kullanıldığı Desen Örneği 78
Görsel 37: Kadife Ve Normal Kumaş Üzerine Nakış İşlerine Örnekler 80
Görsel:38 Kilim Deseni 81
Görsel 39: Kadife Üzerine Gümüş Rengi Simli İple İşleme Örneği 82
Görsel:40 III. Selim Üzerindeki Samur Kürkü İle 84
Görsel 41: Harput Bölgesinde Sıkça Kullanılan Üç Etek Örneği 87
Görsel 42: Harput da Düğün ve Kına Gecelerinde Kullanılan Gelinlik Örneği 98
Görsel 43: Harput da Kullanılan Terlik ve Başlık Örneği 98
Görsel 44: Harput da Kullanılan Cepken,İçlik ve Şalvar Örneği 99
Görsel:45 Harput da ve Anadolu'nun Birçok Bölgesinde Kullanılan Çarşaf Örneği 101
Görsel 46: Harput da Düğün ve Kına Gecelerinde Kullanılan Bindallı Örnekleri 102
Görsel 47: Harputlu (Elazığlı) Erkek Giyimi,Şapka Gömlek,Yelek,Kuşak Örneği 104
Görsel 48:Harputlu (Elazığlı) Yöresel Kadın Ve Erkek Kıyafetlerine Örnek 105

1. GİRİŞ

1.1. Harput İsminin Kökeni

Harput kelimesinin Sümerler zamanında M.Ö. on altıncı asır sıralarında (İşuva) olarak isimlendirildiğini bazı tarihi kayıtlardan görüyoruz. Meşhur Alman Hititologlarından A.Götze, (işuva)yı Harput bölgesine, Fıratın iki tarafına koymakta, biryandan (Kizzuwatna), öteyandan (Hurri) memleketleriyle sınırlarının olduğunu ileri sürmektedir. Hatti imparatoru "Subbiluliama"nın (Mittani) lere karşı sürekli mücadelesinin ikinci seferinde Malatya bölgesinde Fırat'ı geçerek Malatya'nın doğusundaki (İşuva) ya hücum ettiğini ve aynı yılda 18 bayram törenlerinin arsında bir de (İşuva) bayramının bulunduğunu söylemiştir (Günaltay, 1973:167).

Kapadokya metinleri adıyla anılan Asur çivi yazısı ile tertip edilmiş olan tabletler üzerinde Karpata (GA-AR-BA-TA) adlı şehrin yerinin tespit, hatta tahmin edilemediğini Emin Bilgiç hususi makalesinde yazmakta ve böyle bir şehir adının bugünkü Harput'la aynı olup olmaması hususunda kati bir fikir de mevcut bulunmamasına rağmen Bizans kaynaklarında Harput isminin (kharpeta) şeklinde görülmüş olması ve eski Ön Asya dillerinde (H-K) sedalarının birbirleriyle karışması bize bu imkanın olabilirliği hususunda oldukça fikir vermektedir(Bilgiç, 2001:14).

Bununla beraber Boğazköy metinlerinde (İşuva) adını taşıyan memleketin Harput bölgesi olduğu kabul edilmektedir. İsa'dan evvel on üçüncü ve on dördüncü asırlarda Hitit Kralı "Muvatalli" ve Halefi zamanında kendilerine tabi bulunan " Arişarma" adlı bir (İşuva) Kralından bahsedilmektedir. Hititlere göre (Hurri) ülkesi müteaddit Beyliklerden ibaretti. Harput ve Şimal bölgesine (İşuva) denilirdi. Şu halde bir zamanlar Harput ve havalisinin adının yukarıda sıralanan kaynaklara dayanarak (İşuva) olduğunu düşünebiliriz. M.Ö. on üçüncü yüzyıla ait bir Hitit çivi yazısı vesikasında Harput kelimesini Harputaş (Har-pu-ta-a-ş) şeklinde görmekteyiz. Vesikada Harputtaş (Harziuna) ülkesinin dört şehrinden biri olarak gösterilmektedir. Harputtaş şehri ile Harputun aynı olduğu hususundaki fikir Prof. Bossert tarafından da ileri sürülmektedir.Urartuların (M.Ö. 900-650) zamanında, Harput bölgesine (Supani) adının verildiği Urartu krallarından "Manuas" a ait Palu kalesinde çivi yazılı bir kaya kitabesi muhteviyatı ile tespit edilmiştir (Sunguroğlu, 1958:43-44).

Günümüz Elazığ kent merkezinin yaklaşık 5 Km Kuzeydoğusunda kurulu bulunan Harput kent merkezi tarihsel gelişim süreci içinde çok değişik isimlerle anılmış olsada bunlardan en çok bilineni ve kullanılanı, Araplarca kullanılan "Hısn-ı Ziyad" ile dönemin yerleşik halkı Ermeniler ve Bizanslılarca kullanılan "Ziatacastellum"dur(Danık, 1998:17).Harput isminin menşei konusunda muhtelif rivayetler mevcuttur. Yunan coğrafyacısı Strabo "Sophene" bölgesinde bulunan " Karkathiokerta" ve "Arsamosata" adlı iki şehirden bahsetmektedir ki, bunlardan birincisiyle Harput'un kastedildiği ve "Harput" adının menşeinin bu "Karkathiokketra" olduğu ileri sürülmüştür. Fakat bu iddia kesin bir hüküm taşımamaktadır. Çünkü Harput ve çevresi hakkındaki kesin bilgiler, miladi on altıncı yüzyılda başlamaktadır. Nitekim bu yüzyılda, İranlılar tarafından zabt edildiğinden bahisle Harput'a, "Ziyatecastellum" denildiği görülmektedir. Arapçaya bu tabir "Hısn-ı Ziyad " şeklinde geçmiştir."Ziadta"'nın Arap has ismine izafetle "Ziyad", kale demek olan "Castellum"'un da Arapçadaki "Hısn" kelimesiyle karşılanarak "Ziyad kalesi" anlamında tercüme edildiği anlaşılmaktadır.Bu son tabirden Evliya Çelebi de bahseder. Öte yandan Süryanicede "Ziyat" ve "Hisna de Zaid" tabirlerine rastlandığı ifade edilmektedir. Bazı Arap coğrafyacıları "Hısnı Ziyad" adının kale için kullanıldığını, şehre "Hartabird" denildiğini kaydetmektedirler (Çelebi, 2011:440).

"Harput" kelimesinin Ermenice' den geldiği de ileri sürülmüştür. "Bert" hecesinin hisar manasına geldiği, "Har"ın da Taş veya Kaya demek olduğu nazar-ı itibara alınarak kelimeye "Taş Kale" manasının verildiği görülmektedir. Ancak, bu iddianın aksine "Harput" adının Urartu ve Hurriler'e dayandığı "Harput" veya "Harbert" şeklindeki yazılışın son hecesi olan "pert" veya "bert" ekinin Urartu dilinde şehir anlamına gelen "gert" ekinin bir varyantı olduğu da ileri sürülmüş ve son hecesi "gert" ekiyle biten Malazgert, Mazgert gibi şehirler buna örnek gösterilmiştir. Asur devrine ait çivi yazılı tabletlerde geçen "Karpata" ile Harput kastedildiği ileri sürülmüştür. Bizans kaynaklarında da buna yakın olarak "Kharpote" şeklinde geçen kelime, Frank tarihçileri tarafından"Quartapiert" olarak kaydedilmiştir (İslam ansiklopedisi,2001:296).

Orta cağ Fransız kronikçileri Harput kalesini benzer şekillerde zikrederler. Şehrin adı Arapçaya Hartabirt olarak geçmiş ve bu lisanda Harput bazen Hayr al-buyut şeklinde vasıflandırılmıştır. Harput adı zamanla diğerlerinin yerine kalıcı olmuştur. Bununla beraber on altıncı asır başlarında tespit edilmiş olan Harput livası kanunnamesinde, eski adın ikinci hecesindeki r harfinin baki kaldığı görülüyor(İslam ansiklopedisi, 2001:296-297).

Evliya Çelebi'nin "Diyar-ı Hasan Ziyad" yakıştırması gibi, bazı yazarlarda Harput'u, "Hayrü'l-Büyut" biçiminde yazmışlardır(AnaBritanica,2000:6).Harput kalesi, Hz. Zekeriya zamanında Buhtunnasır bina etmiştir. Bazı Hıristiyanlar merkebe taptıklarından, Acem lisanında bu şehrin ismi "Dar-ı Harput" dur. Diğer bir kavle göre, burada Havvariyüna saye salmış bir dikenli söğüt ağacı varmış, onun için "Harbid" demişler. Bazı kimseler de arazi diken yetiştirdiği için "Harbürüd" yani "Diken Getirici" derler. Ali Osman defterhanesinde "Hısn-ı Ziyad ülkesi" diye tahrir olunmuştur (Ardıçoğlu,1997:105).

Muaviye devrinde, Harput kalesini zapteden Arap kumandanı, İbnizziyad'ın ismine izafeten, (Hısnızziyad) yahut (Hayrülbüyut) denildiği söylenmektedir. Süryanilerise (Hisna da zaid), Ermeniler (Kharpert), Acemlerin Harbüt, dedikleri görülmektedir. Evliya Çelebinin deSeyahatnamesinde zikrettiği üzere, Harput'un ismine dair bir efsane vardır. Bu efsaneye göre, İslamiyet'in ortaya çıkışından evvel, puta tapıldığı devirde her kalenin bir totemi (Putu) olduğu gibi, Harput'un da bir putu varmış. Bu totem, altından yapılmış ateş böceği gibi gözleri fosforlu, altın palanlı bir merkepmiş. Harput'un Müslümanlar tarafından zaptı üzerine bu totem, kaleden Gölcük'e kaçırılmış, Gölcük'teki Kilise köyünde bulunan bir mahzene saklanmış ve puta tapanlar tarafından, uzun müddet, gizli gizli buna ibadet edilirmiş. Harput adının da (Merkep putu) manasına gelen bu totemden kalma olduğu, rivayet edilir. Bu rivayet isim benzerliği bakımından Ermeni rivayetine nazaran daha fazla dikkate değer. Çünkü kelimeleri sadakatle muhafaza eden halk, Harput'a hiçbir zaman, Ermeni telaffuzuna uygun olarak Harpet dememiştir (Memişoğlu,1995:3).

Daha sonraları Osmanlı devrine ait belgelerde ise, "Harput" kelimesinin değişik şekillerde yazıldığı gözlem olunmaktadır. Bazen bir defterde iki değişik şekilde yazıldığı dahi görülmektedir. Arapçada geçen "Hartabird" şekline de rastlanmakla beraber umumiyetle en sık rastlanan şekil "Harpurt" veya "Harpurd" biçiminde olanıdır. Halk arasındaki söylenişinde ise, daha on yedinci yüzyılda bugün olduğu gibi, "Harput", şeklinde "r" harfi telaffuz edilmeden söylenir. On dokuzuncu yüzyılda ise, "r" harfinin resmi yazışma ve vesikalarda da ortadan kalktığı tahmin olunmaktadır (Ünal,1989:12).

Harput, tarihi süreç içerisinde Osmanlıya bağlı bir vilayet olarak varlığını sürdürmüştür. Evvelce Harput vilayetinin 8 Şevval 1283-1867 tarihli bir irade-i seniye ile (Mamure tül-Aziz)'e çevrildiğini Vali Hacı İzzet paşa zamanına ait olaylar arasına kaydedilmiştir. Ozamanlar da, şimdiki gibi çok defa bu gibi isimlendirme hususlarında

büyüklerin isimleri başta gelirdi. Sultan Aziz, padişahtır, Harput'a yeni bir şehir kurulmakta ve günden günede gelişmektedir. Padişahın ismine izafetle (Mamure tül-Azil) olsun denilmiş ve bu teklif kabul edilerek irade-i seniyeye sunulmuş, Harput ismi (Mamure tül-Aziz)'e çevrilmişti. Sonraları bu isim, konuşmada, yazmada ağır bastığından, Harput'un meşhur olan kelime kısaltma usul ve itiyadına göre (Mamure) atılmış, dile daha kolay gelen (Elaziz) kalmış ve yıllarca bu şekilde kullanılmıştır. Daha sonra Azık eli manasında olarak Elazık denildi, Bu kazık veznindeki azık, hiçde dilimize uymadığı düşünüldüve daha sonraları yerini daha yumuşak olan (Elazığ)'a terk etti (Sunguroğlu,1987:83-84).

1.2. Harput Coğrafyası

Harput Doğu Anadolu'da Murat Irmağı vadisine yakın bir yerde, Ulu ova'nın kuzeyinde, Elazığ şehrinin 5 Km. kadar kuzey -doğusunda Anadolu'nun çok eski kale şehirlerinden biridir ve bugün Elazığ iline bağlı bir bucak merkezidir. 1965 sayımlarına görenüfusu 2205 kişidir. Harput geniş ovalara ve vadilere hakim kayalıklar üzerine kurulmuş tarihi bir şehirdir (Türk Ansiklopedisi,1970:511).

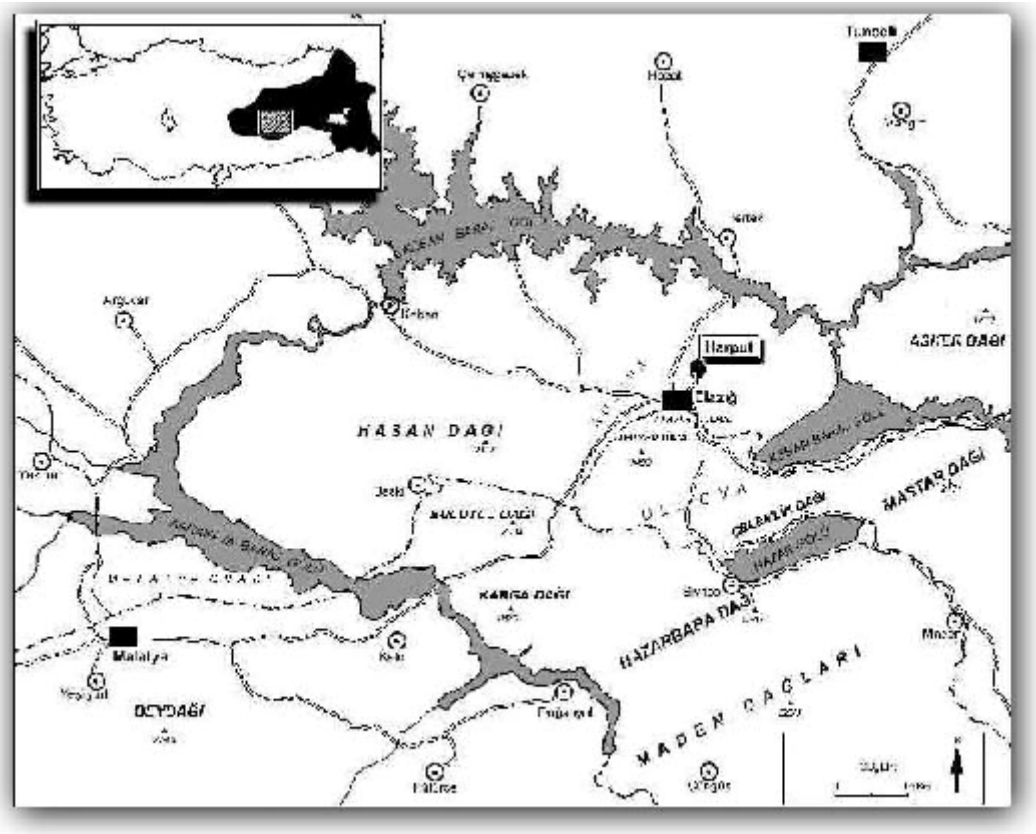
Harput, on dokuzuncu yüzyıla deyin Doğu Anadolu'nun kültür merkezlerinden olan eski bir kenttir. Güneyindeki Ulu ova'da Mamuretü'l-Aziz (bugün Elazğ) kentinin kurulmasından sonra geriledi. Günümüzde tarihsel kalıntıları ve doğal özellikleri açısından önem taşımaktadır (Anabritanica,1994:6).

Harput, deniz seviyesinden 1280 m. Elazığ ise 1020 m. yüksekliktedir. Demek oluyorki, eski Harput, şimdiki vilayet merkezi Elazığ'dan 260 m. kadar daha yüksektir. Harput (Mamure tül-Aziz) vilayeti, Anadolu'nun doğusunda olup kuzeyde Erzurum, batıda Sivas, güneyde Halep ve doğuda Diyarbakır vilayetleri arasındaydı. Harput bölgesini çevreleyen dağlar, Güneydoğudan meşhur(Deveboynu) geçidiyle Mastar dağından başlar. Bu dağ bir silsile halinde Güney Batıya doğru Çilemelik dağı ile çok heybetli ve Hz. Süleyman'ın, sürülerine otlak olarak seçtiği Hazar baba, en yüksek Balkaya tepesi ile meşhur olan Kuşakçı ve Sivrice, daha güneyde Karaoğlan ve daha sonra batıya doğru Bahtiyar, Çöke ve Karga dağları ve bu dağları takiben Bulutlu Haroğlu, Kırklar dağlarıyla batıya döner ve sonra daha alçak Naldöken dağı ile Harput'a doğru Aslan dağında nihayet bulur ki buranın en yüksek tepesine Seyran tepesi derler (Sunguroğlu,1958:15).

Seyran Tepesini doğuya doğru Harput'un tam üstünde bulanan Meteris tepelerine kadar takip edecek olursak çok eski devirlerde buraları tamamen ardıç ormanları ile kaplanmış, hatta Kalenin burçlarının inşasında kullanılan Hatılların hepsi bu ormanlardan kesilen ardıç ağaçlarından yapılmıştır. Aslan dağının kuzeyine geçince başta Kızıldağ ve sonra Yassıca dağı gelir ki, bu dağ hakkında (1301 h.) tarihli bir Mamüretül-Aziz salnamesinde geçer. Bu yüksek dağ silsilelerinden ayrılarak Harput-Elazığ'ın etrafını sıralayan bazı küçük tepeler de vardır, bunlardan güneyde sırasıyla Boztepe, Rıdvan tepe, Çiçtepe, Yalavuztepeleri Meryemi dağına kadar gelir, ve sonra Miyadın'ın üstünde Karababatepesi ve İtminik sırtlarıyla Perçenç gediğine ve buradan karşı tarafa geçince Beyyurdu, Karakaya, Hoş ve Kıraç tepeleri Hasret dağı eteklerine yaslanır ve burada nihayet bulur. Harput ve dolaylarında mühim akarsular da vardır ve Murad nehri başta gelir. Murat, Van gölü ile Ağrı dağı arasındaki Aladağ(3255 m.) eteklerinden çıkar, Mazgirt, Muş ovalarından geçerek Çanlıkiliseye iki saat mesafede Bingöl'den gelen Çarnicur suyu ile Genç yakınlarında birleşerek Palu'ya gelir, sonra Pestek mevkiinden itibaren Peri, Munzur sularına ve Pertek'den sonra da Çemişgezek

suyunu alarak batıya doğru yarım bir kavisle Keban madeni'nin üst tarafında Saraycık mevkiinde Karasu ile birleşir (Sunguroğlu,1958:17)

Karasu ise, Erzurum'un kuzeyindeki Dumlu tepeden çıkar, Erzurum yaylasının batı kısmından ve Erzincan ovasından akar, Munzur dağlarını dolaşır, Eğin'in yakından geçerek Murat'la birleşir. Bu iki büyük su birleştikten sonra Fırat adını alır. Fırat burada tam bir kavis yaptıktan sonra güneye doğru akmaya başlar ve Malatya topraklarından da Kuruçay, Tohma sularını alır ve adeta bir derya halinde Kömür han önlerinden ve boğazından geçerek tekrar doğuya döner ve Murat nehrine Muvazi olarak Tilek mevkiinde güneye sarkar ve Dicle'yi aramaya koyulur.Demek oluyor ki Harput ve dolayları ancak 47-50 Km.lik bir açıklıkta dört bir tarafı Murat ve Fırat'ın coşkun ve Gölcüğün gönül alıcı mavi sularıyla bir gümüş çerçeve içerisine yerleştirilmiş gibi nadide bir tablo halindedir (Sunguroğlu,1958:17-18).

Harita :1 Harput coğrafyasını gösteren harita(22.12.2012 www.harputlailgili görseller.com)

Haringit çayı Harput'a 32 Km. mesafede Kamışlık sırtlarında çıkan Baki dere, Malatacık ve Şintil arasında Kozluk dereyi de alıp Tilenzit, Şemsi, Haceri, Ağmezria önünden doğuya akarak Avur köyü yakınlarında Murada kavuşur. Ulu ovanın tam ortasından geçtiği için bir çok köyler bu çaydan tarlalarını, bostanlarını sulamak ve değirmenlerini çevirmek suretiyle istifade ederlerdi. Harput'a 26 Km. mesafede tabiat güzelliklerinden birde Gölcük (Hazar Gölü) namıyla bir göl vardır. Boyu 22 Km. en geniş yeri 5-6 ve en dar yeri de 3-5 Km. sathı ise 8224,75 hektar olup, çevresi ise 80 Km. yi bulmaktadır derinliği, bazı jeologlara göre 300m. İse de bazıları gölün açık yeşil rengini göze alarak bu kadar olmadığını ve vasati 100m. Olduğunu iddia ve kabul etmektedirler. Etrafındaki yüksek dağlara yağan kesif karların, bahar yağmurlarıyla

erimesinden meydana gelen seller, göle birçok kum, toprak sürükleyerek sahillerinde sayısız girinti ve çıkıntı meydana getirmiş ve tabii plajlar yaratmıştır.

Harput'un belli başlı ovaları, Ulu Ova, Kuz Ova, Kara Yazı ve Mercümüt yazılarıdır(Sunguroğlu,1958:20).Gerek Kuz Ova gerekse Ulu Ova bölgedeki yerleşme ve tarımla ilgili faaliyetlerin önem kazandığı alanlardır (Ünal,1989:32).

Meşhur Harput kalesinden ve Kaya başlarından doğuya doğru bakılırsa, karşıda yer yer sık ve yemyeşil Güney Çayırı, Eğin ve Cuma Bağ ve bahçeleri görünür. Batıdan ise Şehroz ve Çahbur taraflarından bakılacak olursa bir inci güzelliği ve letafetinde, Elazığ kasabası görülür. Sonra bu şehirden 2Km. mesafede Han köyüne kadar yemyeşil bir ovayı ikiye ayıran düz bir şerit halinde tarihi Bağdat caddesi... daha ileride kiremidi renkte tepecikler ve en sonra yine uzaklarda açık mor ve mavi renkli yüksek sıra dağlar yer alır. Murat kıyıları ve bu kıyıların sağ tarafı, ufak tepeciklerle yükselerek harap Pertek kalesini bize gösterir. Sonra yine sık ağaçlı ve yeşilliğini siyahlara çeviren geniş Pertek kasaba ve bahçeleri, üst tarafında ufak dağlar, tepeler, resim dağları ve dersimin simsiyah meşe ormanları görülür. Harput ve havalisi böyle dağlık bir bölgede ve deniz seviyesinde 1300 m. kadar yükseklikte bulunduğundan soğuk memleketlerden sayılır. Ocak ayında devamlı kar yağar, bu karlar etrafı kaplayınca bütün havali adeta beyaz bir ova manzarası alır, kış ayları kar tipiler ve fırtınalarla geçerdi(Sunguroğlu,1958:27).

Harput'tan hangi tarafa bakarsanız bakınız perde perde, kat kat katmerleşen; yazın ayrı, kışın ayrı, güzün ayrı, baharda ayrı manzaralara göz yorulur. Doğudan batıya doğru, kıvrılıp giden bir vadi uzar, kuzeyde bulutlara karışan Dersim dağları, güneyden kışın başında kar, yazın duman eksilmeyen Hazar baba, Deveboynu ve Mastar dağları baş kaldırır. Harput böyle bir coğrafyanın içinde yer alır(Memişoğlu,1995:42).

1.3. Harput Tarihi

Harput ve çevresi tarihin en eski devirlerinden beri bir yerleşim merkezi olma özelliğini korumuştur. M.Ö. 4 ve 3 binli yıllarda Subarların bu çevrede yaşadıkları, madeni ilk işleyen kavim olan Subarların Fırat ismini de verdiği bölge dahilinde yapılan Arkeolojik kazılar da ortaya çıkmıştır.

Subarlardan sonra sırasıyla Hititler ve Urartular bu bölgeye hakim olmuşlardır. Urartuların hakimiyetine M.S. birinci yüzyıl içerisinde Roma Devleti son vermiş ve bölgeyi ele geçirmişlerdir. Roma İmparatorluğunun hakimiyeti, İran tarafından sürekli olarak tehditle yedinci yüzyıla kadar bu hakimiyetini devam ettirmiştir. Bu yüzyılda Hz. Ömer'in Halifeliği döneminde bölgeye gelen Arap Orduları Harput'u kuşatarak şehri ele geçirmişlerdir. Arap fethinden sonra Harput onuncu yüzyıla kadar Müslüman olan Handan oğullarının elinde kalmıştır(Aksın,1999:20).

1.3.1. Hurri, Hitit ve Urartu Devirleri

Elazığ-Harput Mıntıkasının, tarihçe bilinene en eski sakinlerini Hurriler veya bunlara akraba kavimlerin oluşturduğu kabul edilir . Tuğrani asıldan oldukları bir çok alimler tarafından ileri sürülen Hurriler, M.Ö. ikibin yıllarından itibaren Doğu Anadolu'ya yerleşmiş olarak görülmektedirler. Hurri ırkının bıraktığı iz bütün Şarki Anadolu'da halen çok kuvvetle görülür. Hurrilerin kurduğu Mittanni Devleti, Mısırlılarla ve Hititlilerle pek çok münasebetlerde bulunmuştur ki, bu devletin merkezi Cenup Şarki Anadolu'da (Vasukani) şehri idi. Mitani Devleti, M.Ö 14.asırda yıkılmış ve Hitit kıralı Subbiluliuma zamanından itibaren Hititler, Hurri memleketlerinin çoğuna hakim olmuşlardır (Ardıçoğlu,1997:7-8).

Tarihte Etiler. M.Ö. on dokuzuncu ve on sekizinci yüzyıl'da büyük bir imparatorluğun kurucuları olarak yer almaktadır ki, siyaset ve askerlik tarihinde bir zamanlar Akdeniz'in doğusundan İzmir körfezine kadar sahil boyunca ve sonra Amasya, Samsun, Sinop bölgelerini çevreleyerek Karadeniz sahillerini ve Anadolu orta yaylasından Toros geçidi vasıtasıyla Kilikya ve Tarsus'a ve Kuzey Suriye'den başlayarak Maraş, Malatya'ya ve Malatya'dan sonra Harput ve Mezopotamya ile doğunun dağlık bölgelerine kadar uzayan büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Urartular devrinde Doğu bölgesine Orta Asya'dan kabileler halinde Urartular parça parça gelmişler, evvela Van Gölü kuzeyine yerleşmişlerdi. Geldikleri tarih belli değildir. Tarihçilerden birçoğu Urartuların gerek şekil, gerek adet ve an'ane itibariyle eski (Subaru-Hurri) boylarına mensup ve Türk neslinden olduklarını söylemektedirler. Bu kavim 300 küsur sene doğuda yaşamış, medeni şehirler kurmuş, birçok eserler bırakmıştır. Harput Kalesi'ni de Urartular yapmıştır. Bundan başka Harput Medler, Persler, Partlar, Sasaniler ve Selefkoslar arasında el değiştirmiştir (Sunguroğlu,1958:10)

1.3.2. Asurlular Devrinde Harput

M.Ö. Birinci yıl Ön Asya tarihinde rol oynayan Asur krallarından "Tigladpalaser I" (M.Ö.1115-1093) Diyarbakır ve Siirt şehir ve bölgelerinin zapt etmiş ve Fırat boylarına kadar gelerek bunların eski Hurriler'le, yeni Etiler'den oluşan halkını dehşet içinde bırakmıştı. Bu asırlarda Doğu illerinde Türk ırkından küçük büyük bir çok hükümetler vardı. Bunların bütününe (Nairi) deniliyordu işte yine bu kıral, saltanatının üçüncü yılında, (Nairi) memleketlerine hücum ve dehşet saldıktan sonra, kuvvetlerini Karadeniz sahillerine kadar çıkardığı sırada arkada bıraktığı bu küçük beylikler ve krallar birer birer isyana başlayınca ordusunu iki koldan tahrik ederek, Güneye doğru inerken Murat-Fırat havzaları arasında bulunan İşşuva'yı (Harput) da Hurriler'den zapt ettikten sonra Melitine (Malatya) taraflarına geçmiş ve o vakitler bölgeye hakim Eti Krallığı'nı vergi vermek zorunda bırakmıştı (Sunguroğlu,1958:11).

1.3.3. Roma, Bizans, Emeviler ve Abbasiler Devrinde Harput

Roma Tarihinde Sophene'nin, yani Harput mıntıkasının adı, Romalılarla Armenia arasında ki ve yine Romalılarla İran (Partlar) arasındaki muhtelif harpler ve mücadeleler dolayısıyla geçmektedir (Ardıçoğlu,1997:22).

M.Ö. üçüncü yüzyıldan yani imparator "Diocletianos" zamanından beri Harput ve dolaylarının tamamen Roma İmparatorluğu'nun ilhak edildiği tahmin edilmektedir. Yeni İmparator "Valans" Roma hudutlarını Malatya'dan Amid'e kadar genişletti. 395'den 518'e kadar bu İmparatorluğun şark kısmında birçok İmparatorlar hüküm sürdü ve bu devirlerde Bizans İmparatorluğu adını alan İmparatorluk şarkı ele geçirmişti. O devirde dünyanın iki büyük devleti olan Bizans ile İran asırlardan beri Bizans'ın doğu tam Harp sahnelerinin içerisinde bulunuyordu. Bu devamlı seferler içerisinde Harput ve Dolayları, zaman zaman el değiştirerek kah Bizanslıların kah İranlıların elinde kalmıştır. Emeviler devri, Müslüman Arapların doğuya karşı akınlarında devam etmeleri, her şeyden evvel El Cezire ve Ermeniya ucu denilen bölgeyi (ki,Harput bu topraklar üzerindeydi) idareleri altına almaları ve sonraları (690) yılında Halife A.b.d Al-Melik, Musul Azerbaycan ve bütün Ermeniya bölgelerini Irak'tan ayırıp Harran vilayetine bağlamak suretiyle El Cezire hudutlarını genişletmekle geçmiştir. Böylece Hz. Ömer zamanında İslamiyet'e açılan bölgede Müslümanlık giderek yayılmaya başladı, Türk'lerin bir kısmı Müslümanlığı burada tanıdılar. 750'den 1258 tarihine kadar

hükümranlıkları 500 küsur sene devam eden Abbasiler devri başlarında 37 Halife geçmek suretiyle kapanmıştır. 3. Halife Al-Mehdi 775-785 zamanında bölgenin Güneydoğu taraflarına Maveraünnehir Türkleri yerleştirilmişti. Mehdi'nin halefleri de bu siyaseti kabul ve destekleyince 10. Halife Mutavakkkil 847-861 zamanında Sugür bölgeleri Harput da dahil, tamamıyla Müslüman Türklerin idareleri altında Abbasi Hanedanının Hükümranlığını kabullenmişlerdir (Sunguroğlu,1959:12).

1.3.4. Ermeniler ve Harput

Bu topluluğu M.Ö. 580-535 yılları arasında Aras boylarında görmekteyiz. Bu sıralarda Ermeniler, Doğu illerinin Muhtelif bölgelerine çoğunluğu teşkil etmeyecek tarzda yayılmışlardı. Harput da bu bölgelerden biriydi. On ikinci asırda Araplar, Suriye'yi fetih ve İran'ı mağlup ettikten sonra Ermenileri de himayelerine almışlardı. Ermeniler Bizanslılara gizli yardımda bulunduklarından Araplar, sekizinci asrın başlarında bölgeyi tamamen işgal ettiler. Ermeniler üzerine de şiddetli baskı yapmışlardır. Selçukluların zuhurundan sora esasen zayıf düşen Ermenilerin varlık ve mukavemetleri büsbütün kırılarak birer birer memleketi terk etmeye başladılar. Alparslan ile birlikte Selçukluların Anadolu'yu yerleşime açmalarından sonra buraya Türk nüfusu göç etti (Sunguroğlu,1959:13).

1.3.5. Harput Mıntıkasına Türklerin Gelişi

Malazgirt Muharebesi'nden önce Azerbaycan'da ve daha sonra Ahlat ve Halep mıntıkalarında karargahlarını kurmuş olan Türkmenler birçok defalar Doğu Anadolu'nun her tarafına ve Murat Vadileri'ne Akınlarda bulunmuşlar ve burada Harput mıntıkasını da ziyaret etmişlerdir (Ardıçoğlu,1997:44).

Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu'nun birçok bölgesi Türkmenler ve Selçuklu şehzadelerinin yönettiği ordular tarafından zabt edildiği zaman Harput ve çevresinde Pıhilaretos (Filaret) Bırakhamios adlı bir Ermeni asıllı sergerde, meydana gelen siyasi otorite boşluğundan istifade ederek hakimiyet kurmuştur. Fakat Filaret'in hakimiyeti uzun sürmemiştir (Turan,1971:68-70). Bu Ermeni komutanı mağlup ederek saf dışı bırakan Türkmen beyi Emir Çubuk çevredeki diğer yerleşim bölgelerini de ele geçirerek Çubukoğulları Beyliğini kurmuştur. Bu beyliği kurmaktan daha önemli bir unsur ise bölgedeki Türk iskanının düzenli bir şekilde başlaması olmuştur (Aksın,1999:21).

1.3.6. Malazgirt Zaferinden Sonra Yöreye Yapılan Türk Akınları

1.3.6.1. Çubukoğulları Dönemi

Çubukoğulları zamanında Türkmenler kitleler halinde Harput ve çevresine yerleşmeye başlamışlardır. Bu Türkmen gruplarından birisinin reisi olan Emir Çubuk, Harput'u Filaret'in elinden almış ve hakimiyetini Palu, Çemişgezek ve Arapkir taraflarına kadar genişleterek kendi adıyla anılan bir beylik kurmuştur (Yınanç,1944:32-33).

Çubuk Bey lideri olduğu Türk boyunun savaşçıları ile Harput kalesini ele geçirdikten sonra Filaretos'u tutuklayarak Büyük Selçuklu Sultanı Melik şah'a yolladı. Melik şah döneminde Diyarbakır'ın fethi sırasında büyük yararlılık gösteren Türk beyi Çubuk Bey'e Harput ve yöresi ikta olarak verilmiştir. Harput yöresinin Çubukoğulları'nın yönetimine girdiği tarih kesin olarak bilinmemekle beraber bunun

1087 dolayında olduğu söylenebilir. Çubukoğulları Beyliği Büyük Selçuklulara bağlıydı. Harput Türk egemenliğine girinceye kadar korunaklı bir kale durumundaydı, Türk egemenliğine girdikten sonra ise gelişmeye başlamış ve kentleşme süreci hızlanmıştır. Çubukoğulları yönetimi, Harput ve çevresi için bir barış dönemi olmuş, bu nedenle, çevre yörelerden Harput'a nüfus akımı başlamıştır. Yöredeki Çubukoğulları yönetimine 1115'de Artuk Oğlu Belek Gazi son vermiştir (Aşan,1999:56-57).

1. 3.6.2. Artuklular Dönemi

Harput'ta Çubukoğullar'ı devrini Artuk Oğulları hakimiyeti takip etmiştir. Onikinci asır başlarında başlayan bu devir 1234 yılına kadar, yani bir asırdan fazla bir müddet devam etmiştir.Artuk hanedanına adını veren Artuk Bey, Sultan Alparslan'ın ümerasından bulunuyordu, ve Selçuk Beylerinin hemen hepsi gibi, büyük Türkmen boylarına hakimdi. Bunların boyunun, Osmanlılar gibi Kayı olduğu malumdur. Artuk Bey Malazgirt Meydan Muharebesinde bulunmuş ve Selçuklu Devletinin muhtelif yüksek vazifelerini görmüştü. Oğulları Sukman ve İlgazi Beyler, Suriye'nin istilasına iştirak etmişler ve Kudüs'te yerleşmişlerdi. Fakat Kudüs'ün Fatımiler tarafından zaptı üzerine, Türkmenleri ile beraber, Doğu Anadolu'ya gelmişler ve buralarda hükümetler kurmuşlardır. Mardin'de İlgazi Bey tarafından teşkil edilen "Mardin Artukluları" ve Diyarbakır mıntıkasından Sukman Bey tarafından kurulan "Hısn' ı Keyfa Artukları", tarihte büyük ad bırakmışlardır. Bunlardan bir kolda Harput'ta hüküm sürmüştür ki buna da "Harput Artukluları" diyoruz. Harput Artuklular'ı Artuk Bey'in torunu olan ve Orta zamanlar Anadolusunun ve Haçlı Seferleri tarihinin en dikkat çeken simalarından birisi bulunan "Balak Gazi" ile başlamaktadır. Balak Gazi Haçlı Seferleri tarihinde büyük rol oynamış bir şahsiyettir. Hatta onun mücadelesi bir bakıma ancak Salaheddin Eyyubi ile mukayese edilebilir. Haçlı Devrinin Hıristiyan müverrihleri ondan "Türklerin en kudretli" hükümdarı diye bahsederler. Birkaç yıl içinde Kudüs kralı, Urfa Kontu vesair Haçlı ileri gelenleri dahil hepsini mağlup ve esir etti. Harput'tan Halep ve Mardin'e kadar uzanan büyük bir devlet meydana getirdi ve Artuk Oğulları hanedanını bir birlik içine aldı(Ardıçoğlu,1997:53-55).

Balak Gazi 1124 yılı Suriye seferinde Menbiç Kalesini muhasara ederken şehit olmuştur. Kendisinden sonra devletin başına gelen akrabaları Artuklu birliğinin dağılmasını önleyememiş, Harput ve çevresindeki Artuklu hakimiyeti 1234'de Selçukluların eline geçmiştir (Aksın,1999:21).

1.3.6.3. Selçuklu ve Moğollar Dönemi

Selçuklular Uygur sülalesine mensup olup, Oğuzların (Kınık) boyuna bağlıdır. Selçuk Bey 107 yaşında Cend şehrinde ölünce toprakları üç kardeş arasında taksim edildi. Doğu Anadolu Harput dahil, amcaları Arslan'ın oğlu Kutulmuş'a verilmişti. Bu sırada Anadolu'yu istilaya koyulmuş olan Kutulmuş, Kemah şehrini ve biraz sonra da Sivas ve Malatya'yı Bizanslılardan aldı. Doğuda vukua gelen bu Selçuk istilası bilhassa Bizanslıları çok korkuttu. İmparator Diyojen 200 000 kişilik bir ordu ile doğuya gelip, evvela önüne gelen yakın vilayetleri (ki Harput dahil) geri aldıktan sonra kuzeye doğru harekete geçti. İşte bu sıralarda tarihte büyük nam ve izler bırakmış olan meşhur Malazgirt Muharebesi vukua gelmişti. Daha sonraları Alparslan'ın orduları Bizans topraklarına serbest hareketlerle Sivas, Kayseri ve Konya'ya kadar gittiler ve bu şehirleri de zapt ettiler. Bu suretle içeride kalan Harput ve dolayları da Selçukluların idaresine geçti(Sunguroğlu,1987:14).

Selçuk devrinde Harput şehri, Maraş, Malatya ve Elbistan gibi, bu devletin Suriye ve Şark hudutları üzerinde bulunuyor ve sınırı teşkil ediyordu (Ardıçoğlu,1997:81). Alaeddin Keykubad döneminde Eyyubiler ile birleşen Selçuklular, Yassı Çemen savaşında Harezmliler'i büyük bir yenilgiye uğratmışlardı (1230). Bu savaş sonucu başkanlarını yitiren Harezmliler'in bir bölümü, sonraları Alaeddin Keykubad'a başvurarak yönetimi altına girmek istediklerini bildirdiler. Sınır kentlerinin önemini bilen Keykubad, Harezmliler'i Diyarbakır, Elazığ gibi sınır kalelerine koruyucu güç olarak gönderdi. Aleaddin Keykubat öldükten sonra oğlu II. Gıyaseddin Keyhusrev geçti (Aşan,1999:59).

1243 yılında Selçuklular ve Moğollar arasında meydana gelen Kösedağ savaşının Selçuklular aleyhine sonuçlanması neticesinde Harput ve çevresi de diğer Anadolu şehirleri gibi Moğol hakimiyeti altına girmiştir. Bölgedeki Moğol hakimiyeti on dördüncü yüzyılın başlarına kadar İlhanlılar vasıtasıyla devam etmiştir (Ünal,1989:21). 1243 yılındaki Kösedağ savaşından sonra Selçuklu Sultanlığı Moğol idaresi altına düşünce Harput ve çevresi de Moğol nüfusu altına girmiştir. Moğollar Doğu Anadolu'nun Harput da dahil birçok şehir ve kasabalarını yağmalamışlardır. Selçuklu devletinin çökmesi üzerine Harput, on dördüncü yüzyılın ortalarına kadar doğrudan doğruya İlhanlı Devletinin hakimiyetinde kalmış Moğol Genel Valileri ülkeyi yönetmişlerdir. İlhanlı merkezi otoritesi on dördüncü yüzyılın ilk yarısında zayıflamaya yüz tutunca Sivas-Kayseri civarında Ertena ve yerine Kadı Burhaneddin Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin ortaya çıkmaya başladığı görülür. Bu dönemde Harput ve çevresi Dulkadiroğluları, Timur, Akkoyunlu ve Karakoyunlu ve Kadı Burhaneddin Devletleri arasında mücadele sahası olmuş ve sık sık el değiştirmiştir (Uzunçarşılı 1984:169).

1.3.6.4. Dulkadiroğluları Dönemi

Selçuk İmparatorluğunun Haçlılarla uğraşması ve dahili ihtilafların artması üzerine, bu İmparatorluk zayıflayıp yıkılmış ve Harput da Dulkadiroğlularından Halil Bey tarafından zapt edilmiştir. Kısa aralarla olmak üzere, bir müddet Mısırlıların on dördüncü asır sonunda bir müddette Kadı Burhaneddin'in ve Ankara muharebesinden sonra Orta Asya'ya dönüşünde, Timurlenk'in hakimiyetine geçmiş olan Harput, 1465 tarihine kadar Maraş hakimi olan Dulkadir Oğullarının hakimiyetinde yaşamış (Memişoğlu 1995:9). Dulkadiroğulları Memluk devleti ile çekişmeleri olmuş Memluklular Halil Bey'in kardeşi İbrahim Bey'i elde ederek Halil Bey'i öldürtmüşlerdir (Uzunçarşılı1984:169). Dulkadiroğluları beyliğinin zayıflaması ile birlikte bölgenin hakimiyeti için mücadele eden Akkoyunlu Devletinin Hükümdarı Uzun Hasan 1465 yılında Harput'u ele geçirmiştir. Akkoyunlu devleti hakimiyeti altında kaldığı 40 yıl boyunca Harput, bu devletin önemli merkezlerinden biri olmuştur (Aksın 1999:22).

1.3.6.5. Akkoyunlular Dönemi

Harput ve yöresi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan adıyla tanınan Hasan Bayındır Han zamanında Dulkadiroğlularından alındı (1465). Akkoyunlular, Oğuzların Bayındır boyundan geldikleri için, bu devlete Bayındırıyye devleti de denilmektedir. Yöre kırk yılı aşkın bir süre Akkoyunlular'ın yönetiminde kaldı ve Akkoyunlu devletinin önemli merkezlerinden biri oldu. Yöredeki Akkoyunlu egemenliğini 1507'de Safevi'ler son verdi (Uzunçarşılı, Anadolu beylikleri 1984:20). Uzun Hasan, batıda mühim bir Serhat kalesi olan Harput'u Diyarbakır gibi kendisine merkez yapmış, sefere

çıkmadığı senelerde yazı ve sonbaharı daima Harput'a geçirmiştir (Memişoğlu 1995:10).

On beşinci yüzyılda, Harput'u ziyaret etmiş olan İtalyan Seyyahı Barbaro(Barbaro, 2009:22), Harput kalesinin gayet müstahkem olduğundan ve Uzun Hasan Bey'in karısı ve Trabzon Rum imparatorunun kızı Despina Hatun'un da kalabalık bir maiyeti ile Harput'ta oturduğundan bahsetmektedir. Uzun Hasan Bey'in ve torunu Rüstem Han'ın Harput'ta para bastırdıkları bilinmektedir. Ayrıca Uzun Hasan Bey zamanında Harput kalesinin de tamir ettirildiği bilinmektedir (Ünal 1989:22).Harput mıntıkası, Fatih Sultan Mehmet idaresindeki Osmanlı Devletinin hududundan bulunduğundan, askeri bakımdan büyük ehemmiyet veriliyordu. Harput'un 1507 senelerine doğru Safeviler'in yani Şah İsmail'in idaresine düştüğü tarihlerde yazılıdır. 1515 senesine kadar, yani 8 yıl Safeviler'in elinde kalmış ve Çaldıran Muharebesi'nden sonra Osmanlı ordusu tarafından fethedilmiştir (Ardıçoğlu 1997:97-98).

1. 3.6.6. Safeviler Dönemi

Fatih'in Otluk bel'inden geri dönmesi, Akkoyunlu devletinin mağlup olması ve Uzun Hasan'ın da ölmesi üzerine, İran da ki Safevi hanedanı hakimiyetini Anadolu'ya doğru genişletmeye başlamıştır. Karşısında hasım kalmamış olan Şah İsmail, Uzun Hasan imparatorluğuna kendisini varis telakki etmiş, bütün beyleri hakimiyeti altına almış ve Dulkadir Devleti ile komşu olmuştur. Dulkadir Devletinin hakimi (Alaü ddevle Bozkurt) bey'in küçük kızı Beyli Hatun (Neslihan)'ı isteyen Şah İsmail, kendisine ret cevabı verildiğini bahane ederek Osmanlı İmparatoru 2. Beyazıt zamanında Dulkadir devletinin üzerine yürümüş, Diyarbakır ve Harput'u zapt ederek bu mıntıkayı Safevi devletine katmıştır (Memişoğlu 1995:11). Alaüddevle, Osmanlı ve Memluk devletlerinin yardımlarını istemişse de karşılık görmemiştir. Kış'ın yaklaşması üzerine Dulkadirli ülkesini terk eden Şah İsmail, dönüşte Akkoyunlular'ın elinde bulunan Harput'u almıştır. Safevi hakimiyeti Harput'ta 1516 yılına kadar sürmüştür (Sümer 1976:29).

1.3.6.7. Harput'un Osmanlılara Geçişi

Osmanlıların Doğu Anadolu ile ilgilenmeleri, on dördüncü yüzyılın sonlarına kadar uzanır. II. Bayezid zamanında, umumiyetle iç meselelerle meşgul olunması, devletin gerek batıda ve gerekse doğuda ilerlemesini aksattığı gibi, güneyde Memlükler'le yapılan savaşlarla da Osmanlılar zararlı çıkmışlardır. Öte yandan İran'da güçlü bir devlet kurmuş olan Şah İsmail, II. Beyazıt zamanında devletin içine düştüğü durgunluktan faydalanarak, Doğu Anadolu'yu topraklarına katmış ve Anadolu'nun dört bir tarafına gönderdiği Şii propagandacılar vasıtası ile, yer yer isyanlar çıkarmaya da muvaffak olmuştu. Öyle ki, zamanla Anadolu da ki göçebe zümrelerin Şii propagandasının yoğunluğu yüzünden devlet için büyük bir tehlike unsuru haline geldiği bilinmektedir. Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki faaliyet ve niyetlerini daha şehzadeliği sırasında fark eden Yavuz Sultan Selim, babasının yerine ordunun desteği ile tahta oturunca, ilk olarak İran tehlikesini bertaraf etme yolunu tutmuştur. Sultan Selim 1514 yılında İran üzerine çıktığı seferde, Çaldıranda Şah İsmail kuvvetlerini büyük bir mağlubiyete uğratınca Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hakimiyetine geçişini temin etmiştir (Ünal, 1989:24).

1515 de Harput yolu ile Diyarbakır üzerine hareket eden Yavuz kuvvetlerinden Karaman Valisi Hüsrev Paşa'nın maiyetindeki Hasan Bey, bir sene evvel Harput

kalesini muhasara ve dolaylarında ki şehir ve kasabaları zapt etmiş ise de kaleyi elde edememişti. Yavuz, Kemah'da iken ve bir kısım kuvvetleri de Harput üzerinden Diyarbakır'a gelmekte iken bunlardan bir yeniçeri kolu ile mutabık kalan Kemah hakimi Karaçinzade Ahmet Bey, üç gün muhasaradan sonra kaleyi de aldı. İşte bu tarihten sonradır ki, Harput ve dolayları bir daha el değiştirmeksizin huzur ve sükun içinde imar ve kültürel ilerlemeleriyle zamanımıza kadar gelmiştir (Sunguroğlu, 1959:16).

1.3.6.8. Harput Sancağı

Osmanlı idari yapısının temelini Eyalet-Sancak esası oluşturmaktadır. Bu sistem eyaletlere bağlı sancaklar, sancaklara bağlı adli bir birim olan kazalar ve kazalara bağlı idari yapının en küçük birimi olan köylerden oluşmaktaydı. Eyalet yönetimini Beylerbeyi,Sancak yönetimini ise Sancakbeyi üstlenmekteydi. Beylerbeyi Eyalet sınırları içerisindeki bütün sancakların hem mülki hem de askeri yöneticisi durumunda idi. Osmanlının klasik dönem olarak adlandırılan döneminde durum bu şekilde iken 17. yüzyıldan itibaren yönetim şekli kısmen değişmeye başlamıştır. Artık harp gücünün oluşturulmasında tımarlı sipahilerin yerine, Eyalet Valilerinin tasarrufunda olan, yani onların besledikleri askerler almışlardı. Harput, Diyarbakır Eyaletine bağlı bir sancaktı. Osmanlı hâkimiyetine girdikten (1516), Maden-i Hümayun Emanetinin kurulmasına kadar(on sekizinci yüzyılın ikinci yarısı) olan dönemde Harput Sancağının idari statüsü pek değişikliğe uğramamıştır. Ancak bu emanetin kurulması ve Diyarbakır Valilerinin aynı zamanda Maden-i Hümayun Emini de olmasından sonra Harput Sancağı oldukça önem kazanmaya başlamış, şehir olarak hızlı değişmeler göstermiştir.

Harput özellikle Ergani ve Keban gibi iki önemli maden bölgesinin ortasında olması sebebiyle Diyarbakır valileri on dokuzuncu yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren bazı tarihlerde, Harput'ta ikamet etmeye başlamışlardır. Nitekim Maden-i Hümayun ve Harput'un Diyarbakır Eyaletine bağlı olarak kalması 1845 tarihine kadar sürmüş bu tarihten sonra büyüklüğünden dolayı Harput müstakil bir eyalet haline getirilmiştir. Maden-i Hümayunda yeni oluşturulan Harput Eyaletine bağlı bir sancak olmuştur (Ünal,1989:31).

Harput Sancağı'nın teşekkülünde rol oynayan iki önemli unsur vardır biri, coğrafi konum diğeri tarihi şartlardır. Tarihi süreç içinde bakıldığı zaman, Çubukoğulları devrinde başlayarak Artuklu, Selçuklu, Akkoyunlu vs. devirlerinde kuzeyde Murat suyu güneyde Fırat nehri ve batıdaki Bulutlu Dağı ile çevrili saha coğrafi zaruretlerden dolayı daima idari bir bütün teşkil etmiştir. Mesela Artuklu ve Selçuklu devirlerinde Harput, Palu ve Malatya vs. çevre vilayetler tek bir idari birim altında toplanmışsa da, bu merkezlerin, her birinin etraflarını çevreleyen arazilerle birlikte idari bütünlüklerini korudukları görünmektedir. Çünkü bu vilayetler esas itibariyle savunmaya elverişli bir kale etrafında teşekkül etmiş şehirlerden oluşur. Her şehir ve kale binlerce yıllık bir maziye sahiptir. Osmanlı idaresi, yüzyıllardır sürüp gelen tarihi seyir içerisinde teşekkül etmiş olan statüyü pek az değişikliklerle yerinde bırakmıştır. Bu anlamda Osmanlı hakimiyeti altına girdiği zaman Harput Sancağı olarak belirlenen coğrafi sahada çok eskiden beri, Harput şehri merkez olmak üzere bir vilayet halinde ortaya çıkmış bulunuyordu. Harput'un bir şehir ve merkez olarak ortaya çıkışında öncelikle eski ve orta çağlar için zaruri olan savunma rol oynamıştır. Harput savunmaya oldukça elverişli bir mevkide kurulmuştur.

Harput'un gelişmesinin önemli sebeplerinden biri, eski çağlardan beri mühim ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır. Bunlardan en ehemmiyetlisi Basra-Bağdat-Musul-Diyarbakır-Ergani-Harput yoluyla Malatya-Sivas-Ankara... hattını takip edenidir. Bir

diğeri ise, Çapakçur (Bingöl) üzerinden Van'a ulaşan yoldur. Bu yolların on altıncı yy. bölge için hala önemli bir zenginlik kaynağı olduğunu Tahrir Defterlerindeki bac ve tamga gibi adlar altında, gelip geçen kervanlardan alınana vergilerin yüksek oluşundan anlamaktayız (Ünal,1989:31).

Ayrıca İstanbul'dan Diyarbakır'a ve Basra'ya ulaşan en müsait yolunda Harput'tan geçmesi, Harput sancağının sosyal ve iktisadi hayatında mühim rol oynamıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında tertip edilmiş Salnamelerde bugünkü Elazığ ilinin bulunduğu yer olan Ma'müretü'l-Aziz'in Bağdat Caddesi üzerinde kurulduğu belirtilmektedir. İdari bakımdan Harput, Osmanlı hakimiyetine katıldığı 1516 yılında itibaren on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar Diyarbekır eyaletine tabi bir sancak olarak kalmıştır. Harput daima, klasik bir Osmanlı sancağı olma özelliğini korumuştur. Harput her devirde küçüklü büyüklü bir çok devlete merkezlik etmesi sebebiyle Darphane'nin daima faal bir vaziyette olduğu düşünülüyor. Buda bizlere Harput'un önemli bir merkez olduğunu gösterir (Ünal, 1989:31-33).

1. 3.6.9. Osmanlı Döneminde Harput

Harput 1516 da Osmanlı hakimiyetine girmiş ve bu tarihten sonra ülkenin coğrafi konumu ve tarihi şartlarından dolayı önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Harput 1516 tarihinden on dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar Diyarbakır Eyaletine tabi bir sancak olarak kalmıştır Diyarbakır Eyaletine tabi diğer bazı sancaklar, on altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca yurtluk ocaklık veya hükümet statüsü altında mülkiyet üzere tasarruf edildiği halde, Harput daima, klasik Osmanlı sancağı olmak özelliğini korumuştur. 1516 yılında Osmanlı idaresine girdikten sonra 1518, 1523 ve 1566 tarihlerinde 3 ayrı tahrire tabi tutulmuştu. Bu dönemlerde Diyarbakır eyaletine tabi bir sancak olan Harput'un idari taksimatı şöyleydi.

Tablo1: 1518/1566 Tarihlerinde Harput Sancağının İdari Taksimatı (Aksın,1999)

1518	**1566**
1-Harput Nahiyesi	1-Kuzabad Nahiyesi
2-Ebutahir Nahiyesi	2-Uluabad Nahiyesi
3-Gölcük-i Süfla Nahiyesi	3-Gölcük-i Süfla Nahiyesi
4-Gölcük-i Ülya Nahiyesi	4-Ebutahir Nahiyesi
5-Hersini Nahiyesi	5-Behrimaz Nahiyesi
	6-Sarıkamış Nahiyesi
	7-Hersini Nahiyesi
	8-Harput Nahiyesi

Harput'un eyalet haline getirilmeden önceki dönemde Maden-i Hümayun emaneti ile yakın bir ilişkisi vardır. Maden-i Hümayun Emanetinin kuruluşundan itibaren bu birimin içerisinde yer almış on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Palu, Çarsancak, Eğil, Çermik, Ergani ve Çüngüş kazaları ile birlikte mali açıdan Maden-i Hümayun'a, idari bakımdan ise Diyarbakır Eyaletine bağlılığını sürdürmüştür. Diyarbakır Eyaletine bağlı olarak kurulan Maden-i Hümayun emanetine bağlı olan kazalar çeşitli tarihlerde değişiklik göstermiştir.1837 tarihinde Harputla birlikte Maden-i Hümayun Emanetine tabi olan kazalar şunlardı:

1-Harput	6-Gürcanis	11-Şiro
2-Çemişgezek	7-Kuruçay	12-Palu
3-Kemah	8-Ergani ma'a Nevahi	13-Eğin
4-Çarsancak	9-Çermik	14-Çüngüş
5-Arapgir	10-Ebutahir	15-Siverek

1845-1888 tarihleri arasında Harput eyaleti Maden-i Hümayun Emaneti kurulmadan önce Sancak Beyleri vasıtasıyla idare edilmiştir. Harput 1845 yılına kadar bu idari yapısını sürdürmüştür. Harput'un Eyalet haline gelmesinden sonraki idari taksimatı ise şu şekildedir.

Tablo2: 1846-1850 Tarihlerinde Harput Eyaletinin İdari Taksimatı (Aksın, 1999)

Harput Sancağının Kazaları	1-Harput
	2-Çemişgezek
	3-Eğin
	4-Arapgir
	5-Şiro (pötürge)
	6-Malatya
	7-Akçadağ
Maden-i Hümayun Sancağı Kazaları	1-Maden-i Keban
	2-Maden-i Ergani
	3-Palu
	4-Çarsancak
	5-Eğil
	6-Çermik
	7-Çüngüş
	8-Ebutahir
	9-Hekimhanı
	10-Ergani
Dersim Sancağı Kazaları	1-Dersim
	2-Gürcanis
	3-Kuruçay
	4-Ovacık
	5-Mazgird
	6-Kozican
	7-Koçgiri
	8-Kemah
Behisni Sancağı Kazaları	1-Behisni
	2-Hısnımansur
	3-Samsad
	4-Siverek
	5-Gerger

1845 tarihinde Diyarbakır'dan ayrılarak ayrı bir eyalet haline getirilen Harput Eyaleti için en önemli husus Maden-i Hümayun'un Harput Eyaletine dahil edilmesidir.

Böylelikle Harput Eyaleti dört sancak ve otuz kazadan oluşan büyük bir Eyalet haline gelmiştir. 1846-1850 ile 1856-1859 tarihleri arasında Harput Eyaletinin idari taksimatının pek değişmediği görülür. Ancak 1867 yılı tarihli bir belgede isminin değiştirilerek Padişah Abdülaziz'in ismine izafeten Ma'muratü'l-Aziz Eyaleti olarak isimlendirildi. 1867 yılından sonraMa'muratü'l-Aziz Eyaleti tekrar Diyarbakır Eyaletine bağlanarak bir sancak haline getirilmiştir.

Tablo3:1876 tarihinde Ma'muratü'l-Aziz Mutasarrıflığı İdari Taksimatı (Aksın, 1999)

Ma'muratü'l Aziz sancağı	1-Ma'muratü'l-Aziz Kazası
	2-Arapgir Kazası
	3-Eğin Kazası
	4-Keban Madeni Kazası
	5-Çarsancak Kazası
Ergani Madeni Sancağı	1-Ergani Kazası
	2-Siverek Kazası
	3-Palu Kazası
	4-Bakır Madeni Kazası

1888 tarihinde ise Dersim vilayeti ortadan kaldırılarak Ma'muratü'l-Aziz vilayetine bağlanmıştır. Böylelikle M.Aziz üç sancak ve on sekiz kazadan oluşan bir vilayet halini almıştır (Aksın,1999:25-36).

Tablo4:1883 tarihinde Ma'muratü'l-Aziz Vilayeti'nin İdari Taksimatı (Aksın, 1999)

Ma'muratü'l-Aziz Sancağı	1-Ma'muratü'l-Aziz Kazası
	2-Arapgir Kazası
	3-Eğin Kazası
	4-Keban Madeni Kazası
Malatya sancağı	1-Malatya Kazası
	2-Akçadağ Kazası
	3-Hısnımansur Kazası
	4-Kahta Kazası
	5-Behisni Kazası

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Harput Vilayetinde Giyim Kuşam konusu hakkında yapılmış detaylı çalışmalar sınırlı olup en kapsamlı çalışmayı Ferhan Memişoğlu Harput ta Gelenekler İnançlar ve El Sanatı adlı kitabın da ele almıştır. Bunun dışında Fikret Memişoğlu da Harput halk bilgileri adlı kitabında farklı bilgiler sunmuştur. Aynı şekilde Harput tarihi, Harput coğrafyası ve Harput adıyla ilgili geniş bilgilere de Nureddin Ardıçoğlu'nun Harput tarihi, Ahmet aksının on dokuzuncu yüzyılda Harput Elazığ adlı eserlerden ulaşmaktayız.

3. TÜRKLER VE GİYECEK KÜLTÜRÜ

Türkler ve giyecek kültürü İslamiyet öncesi Türklerle başlayan ve günümüze kadar devam eden önemli bir kültür unsurudur. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türklerin meydana getirdikleri kültür öğeleri tarihte geniş yer kaplar. Türklerin kendilerine has giyim kuşam özellikleri vardır. Bahaddin Ögelin *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı kitabında belirttiği gibi, bugün olduğu gibi dün de, pamuk veya pirinç tarlasında çalışanlarla, at üzerinde hayvan güden kişi veya kavimlerin elbiseleri aynı olamazdı. Evde veya dükkanda oturanların ise, daha değişik giyinmeleri yine tabii görülmeliydi. Bu sebeple giyim tarihini incelerken, bu gibi değişik şartları göz önünden uzak tutmamak gerekir" (Ögel,1978:15)

Bununla beraber aynı coğrafya içinde yaşamış olan Türkler ve Çinliler arasında bazı farklar mevcuttu. Çin'de tarlada giyilen elbiseler biraz daha değişik olarak, şehirlerde de görülebiliyordu. Değişiklik daha çok, kullanılan malzeme ve kumaşta kendini gösteriyordu. Tarlada veya dükkanda çalışan Çinlilerin elbiselerinde, kumaş bakımından bazı ayrılıklar vardı. Fakat elbiselerin hepsi de, nihayet birkaç Çin elbisesi tipi içinde toplanabiliyordu. Bölge ayrılıklarına rağmen "Çin elbisesi" denince, hayalimizde şekil ve biçim bakımından ortak bir tip canlandırabiliriz. Hayvancı Türkler ise, daha değişik şartlar içinde yaşıyorlardı. Türkler için, çalılara, taşlara ve soğuğa karşı dayanabilen elbiseler gerekliydi. Türkler, Çinliler ve Araplarda olduğu gibi, "ata entari ile binemezlerdi". Bu sebeple atın sürtünme ve bacaklarda yara açma gibi tehlikelerden korunmak için, "kalın pantolon ve çizme" giyinmek zorundaydılar. Çin'de "ipekli kumaşlar", binlerce yıl kullanılmış ve adeta Çin edebiyatı ile danslarında, sembol olmuşlardı. Hayvancı Türklerin, yiyeceklerini ve silahlarını asabilmeleri için, kalın "deri kemer"lere ihtiyacı vardı aynı zamanda "kalın palto ve kürklerin" kullanılmasını da gerektiriyordu. Soğuğa ve rüzgara karşı, "kulaklıklı ve enselikli şapkaları" giymek de işin ve iklimin bir gereği idi (Ögel,1978:1).

Giyim tarihini incelediğimizde, her şeyden önce elbise yapmak için gerekli malzemenin, o memlekette bol miktarda bulunup bulunmadığını da araştırmak ve bilmek gerekir. Çin'de ipek ve pamuk gibi lifler, giyim eşyalarının ana malzemesini teşkil ediyorlardı. Giyimde, ayrıca "dinden gelen tesirler" de vardı. Örneğin Budist memleketlerde, "deri elbise ve ayakkabı" aramak, ilmi metoda olduğu kadar, akla da aykırıdır. Budistler, bunu bir "barbarlık" sayarlardı. Yalnızca Budizm de değil; eski Çin'de de böyle idi. Bunun yanında "Hayvancı Türklerde" ise, ipek ve pamuk elbiseleri yerli bir giyim olarak kabul etmek de, aynı şekilde yanlıştır. Türk elbiselerinin esasını, yün, deri ve kürk meydana getirirdi. Türk giyiminde üste giyilen giysiler, kaftan (cübbe), çapan (şapan, çapkıt), çekmen, dış don ve içliktir(Ögel, 1978:2-3).

3.1. Eski Türklerde Giyim Kuşam

Giysi, insanoğlunun yaşamında yiyecek ve üreme gereksinmelerinden sonra en fazla yer alan zengin içerikli kültürel bir olgudur.

Başlangıcında çeşitli olağanüstü güç ve doğal etkenlerden korunma amacı olarak kullanılan giysi, zamanla iklim farklılıkları, teknolojik gelişmeler, toplumların kültürel ve ekonomik yapılarındaki değişimler nedeniyle farklı niteliklere kavuşmuş, kullanım biçimlerinde geniş kapsamlı yeni boyutlar kazanmıştır. Öyle ki, giysiler korunma fonksiyonlarının dışında, kişilik ve statü belirlemede süslenme, çevre ve topluma uyabilmede daha ilk bakışta önemli ipuçları veren sembollere dönüşmüşlerdir. Bu

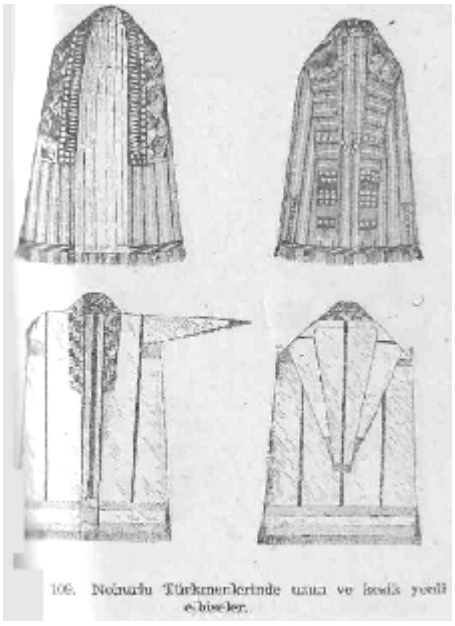
oluşum giysiyi, kişinin belli boyutlarda dünya görüşünü, yaşam felsefesini, düşünce ve değer yargılarını yansıtan bir obje niteliğine ulaşmıştır. Dolayısıyla bireyden oluşan toplumların da en canlı yansıtıcılarından birisi kendi giysileri olmuştur. Bu yönleriyle önemli birer kültür unsuru olan giysiler bir yandan da çok önemli kültür taşıyıcıları durumuna gelmişlerdir. Bu durum ve değişim sürecinde farklı statülerin gelenek ve törelerin sembolleri haline gelmeleri renk, biçim, kullanılan malzeme ile farklı estetik nitelikler kazanıp belli mesajlar taşımaya başlamaları onlara ayrıca sanatsal bir boyut kazandırmıştır. Dolayıysa bir toplumun giysi kültürünü tanıyabilmek için o toplumun kültürel yapısını da tanımak, bilmek gerekir.

Toplumumuzun kültürel yapısının oluşumuna baktığımızda şu temel yapıyı görürüz. Anadolu coğrafi konum nedeniyle tarih boyunca Asya, Avrupa, Afrika, Mısır ve Mezopotamya kültür yollarının kesiştiği bir merkez olmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya dokuzuncu yüzyıl'dan başlayarak küçük gruplar, on altıncı yüzyıldan 'dan itibaren büyük kitleler halinde gelmeye başlayan Oğuz ve Türkmen boyları yani Türkler, Anadolu'nun bugünkü kültürel ve etnik yapısının ana iskeletini oluşturmuştur (Erden, 1999:1).

Türkmen boyları yerleşik hayata geçmeden önce, ve yerleşik hayata geçtikten sonra giyim ve kuşamlarında bazı değişiklikler olmuştur. Burada sosyal hayatı etkileyen ve yönlendiren önemli unsurlardan biri coğrafi şartlar ve kültürel özellikler olmuştur. Geleneksel olarak cübbe göçebe Türk giyiminin temel unsurlarından biridir. Cübbe giyimiyle alakalı olarak Altay, Tuva, Moğolistan ve Yedisu'da tanınabilir giyim unsurları olan 170 eski Türk taş figürü tespit edilmiş ve en çok tipik duruştaki, sağ elde bir kap tutan, sol eli belinde veya silahında insanları gösteren heykellerle ve Kul Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk anıtlarının tamamlayıcı parçaları olan heykelciklerle meşgul olunarak şu sonuca varılmıştır. Bütün eski Türk taş heykelleri, çoğunlukla cüppe giymiş, dış giyimli adamlar betimlenmiştir(Kubarev, 2002:193).

Cübbe: Türk giyiminde önemli bir yeri olan cübbe bütün giysilerin üzerine giyilen bir cins pardösüdür. Ulema sınıfının giydiği cübbeye biniş denir(Hamdibey, Launay, 1873:8).Şemsettin Sami, "biniş altına giyilen libas" tanımını vermiş ve cübbenin bir çeşit ilmiye kıyafeti olmasına vurgu yapmıştır (Özkan, 2007:584).Ancak Koçu, bunun yanlış olduğunu, binişin altında cübbe giyilmediğini, ulemanın cübbesine biniş dendiğini belirtir. Pakalın, kışlık cübbe için çuhadan ve kaşmirden yazlıkların saf veya şali kumaştan, hatta ipekliden yapıldığını yazmasına karşın Koçu, ipekli cübbe olmadığını söylüyor. Ama Osman Hamdi Bey hariç bütün bu yazarlar cübbeyi ulema giysisi olarak görüyorlar (Hamdibey, Launay, 1873:9).

Taş heykelciklerde görünen giyim unsurları şöyledir, iki cüppe veya daha doğrusu aynı cüppenin iki biçimi olduğugörülür. İlkinde gevşek ve hafif kemerli uzun ve dar yen (bazen kollu) ve oldukça geniş üçgen cep kapakları ile tanımlara bir cep kapağının genişliği elbisenin genişliğini gösterir. Yırtmaç sıklıkça bayağı derin görünür.

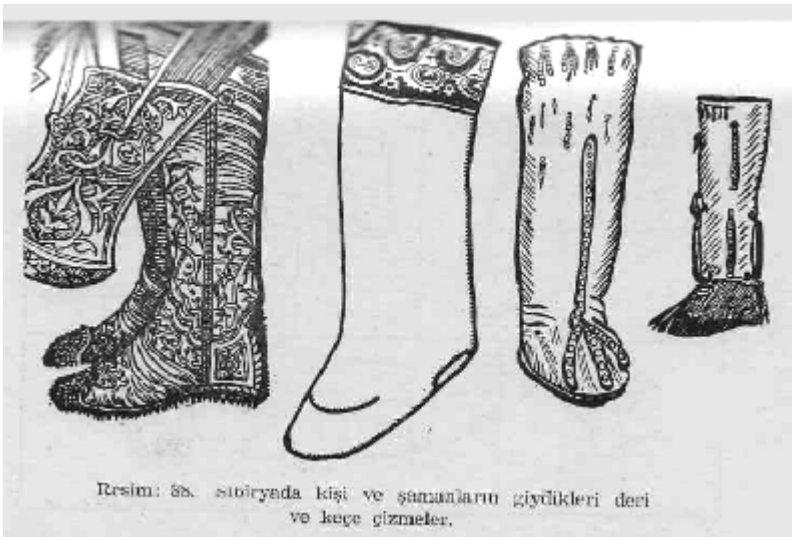
Görsel:1 Türkler De Görülen Bazı Cübbe Ve Üst Giyim Unsurlarına Örnekler (Ögel, 1978)

Grafitler ve duvar resimleri elbiselerin nitelenmesine esaslı katkı yapar. Bunlara göre elbise incik kemiğinin ortasına veya aşağı kadar ulaşır. Cep kapakları genellikle süslü bir kumaştan yapılır. Bu, bugün Orta ve Doğu Asya'da yaşayan pek çok halkın geleneksel giyimlerinde de tipiktir.Elbisenin ikincisinde ise, yaka ve kolluğu olmayan düşük boyunlu bir modeldir. Her iki elbisedeki üst cep kapağı da heykellerde nadiren de olsa görülür. Bazen göğüs içinden kesimli bir gömlek görmek de mümkündür(Kubarev, 2002:194).

Türk kavimlerinin her birinin farklı kıyafetleri vardı. Kaşgarlı Mahmud'un eserlerinden öğrendiğimize göre muhtelif coğrafi sahalarda yaşayan Türk kavimlerinin her birinin farklı kıyafetleri vardı. Zira bu eserde; mesela Oğuz, Karluk, Çiğil, Kıpçak, Yağma, Kençek, Oğrak kılığına girildiğinden bahsedilmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki bir insanın kılığına bakarak onun Oğuz mu, Kıpçak mı, Karluk mu olduğunu yani hangi Türk boyuna mensup olduğunu anlayabilmek mümkün idi. Hangi coğrafyada yaşarsa yaşasın hangi boya mensup olursa olsun Türk kıyafetlerinin umumi hatlarıyla birbirlerine benzedikleri anlaşılıyor. Zira Bizans ordusunda hizmet eden Peçenek ve Uz gibi Türkmen boyları Malazgirt Meydan Muharebesinde, kendileri gibi Türk soyundan bir kavimle çarpıştıklarını dillerinden olduğu kadar kıyafetlerinden de anlamışlar ve kitleler halinde Selçuklu tarafına geçmişlerdi. Bundan da anlaşıldığına göre, hiç olmazsa askeri kıyafetlerde bütün Türkler arasında pek fazla fark yoktu. Bizi burada bilhassa Oğuz/Türkmen kıyafeti ilgilendirmektedir. Ancak Oğuzlar arasında da tek tip bir kıyafetten pek bahsedilmez: Bazı noktalarda, erkeklerle kadınların kıyafetleri farklılık gösteriyordu. Bunun gibi, hemen hemen her sosyal tabakanın ayrı bir kıyafeti vardı. Sonra yukarıda da bahsedildiği gibi, askeri sınıfın da kendisine mahsus bir kıyafeti vardı(Köymen, 2001:131).

Oğuzların dini inanışlarına göre su kutlu ve arı idi. O yüzden suya girmez ve yıkanmazlardı. Başkalarının da yanlarında suya girmelerine izin vermezlerdi. Onlara göre yıkanmak kutlu ve arı olan suyu kirletmek ve büyük bir günah işlemek demekti. Suya girenlerin kendilerine büyü yapmasından korkar, bu kişileri para cezasına çarptırırlardı.Dini inanışları gereği giysilerini de eskiyinceye dek üzerlerinden çıkarmazlardı. İbn-i Fazlan, oğuz ülkesinde bir ordu kumandanının hediye edilen

giysileri giyerken, iç giysilerinin parça parça olduğunu gördüğünden bahseder. Tuğrul Bey tasvir edilirken başında ketenden bir sarık, sırtında bir cins kumaştan yapılmış uzun kollu, etekli, önden iliklenen bir elbise ve ayağında keçe çizmeler, kollarında gerilmiş bir yay, kemerinde üç ok olarak görülür. Tuğrul Bey İran'a hakim olduktan sonra pamuktan ak renkli elbiseler giydiği tespit edilmektedir.

Resim: 88. Sibiryada kişi ve şamanların giydikleri deri ve keçe çizmeler.

Görsel 2:Deri ve Keçe Çizmelere Örnekler (Ögel, 1978)

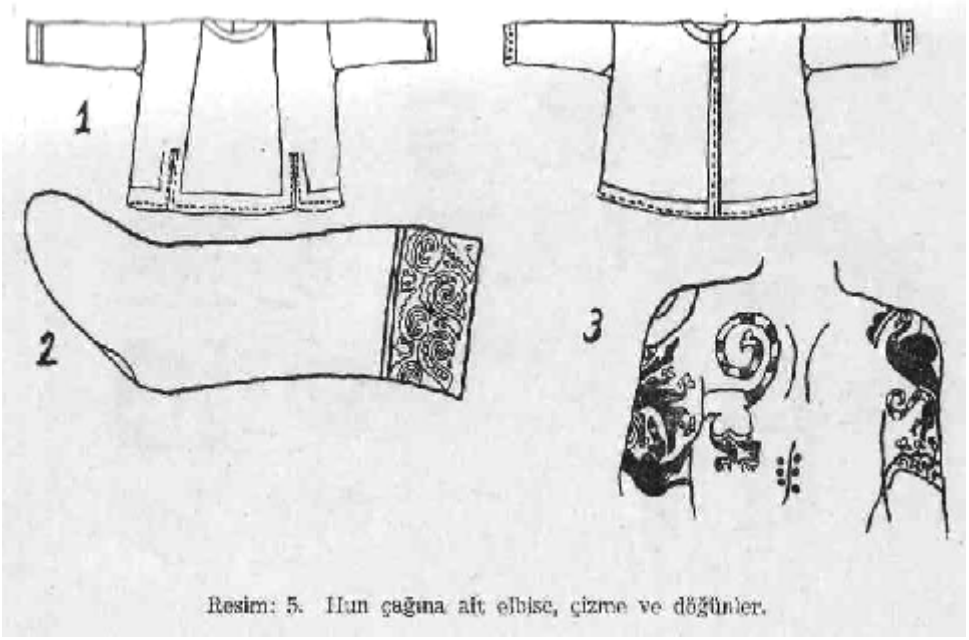
Kırmızı kemer ile kırmızı çizme hükümdarlık sembolü idi. Mutlu günlerinde kırmızı kaftan giyerlerdi. Seyahat ve savaş pantolonları ayrı idi. Savaş pantolonları deriden, günlük pantolonları şalvar kumaştan idi.

Görsel 3: Çizme Ve Üst Giyim ve Pantolonu Örnekleyen Resim (Ögel, 1978)

Soğuk ve sıcak havalarda ayrı ayrı giyilen pelerinler kullanılır, ayaklarına çizme, başlarına börk takarlardı. Açık havada dolaştıkları için kalın palto ve kürk giyerlerdi. Soğuğa karşı ise kulaklı ve enselikli şapkalar giyerlerdi. Yiyecekler ve silahlarını asabilmek için deri kemerler takarlardı. İleri gelen makam sahipleri, daha çok başlıklarının daha uzun ve gösterişli olmasıyla tanınırdı. Ayrıca yaşadıkları yarı göçebe hayat tarzları ve hayvancılıkla uğraşmaları sebebiyle, değişik giyim unsurları geliştirmişlerdir. Mesela kadınlar koyun, keçi vb. hayvanları sağarken göğüs kısmına gelebilecek herhangi bir darbeden korunmak için göğüs kısmına göğüslük takmışlardır. Erkekler de aynı şekilde dışa göğüslük giyerlerdi. Göğüs kısmının üstüne manda derisinden yapılmış, herhangi bir darbeye karşı dayanıklı olarak tellerle örülmüş zırhın üstüne göğüslük takarlardı. Yine bu noktadan hareketle ilk südyen örneklerine, yapılan kazılar sonucu Adıyaman yöresinde rastlanmıştır (Demir, 2004:27-28).

Erkek ve kadın giyimi "iç elbise" ve "dış elbise" olarak ikiye ayrılmaktadır. Burada bir erkeği ele aldığımızda içten dışa doğru; en içte altta bir don, onun üzerinde deri veya kumaş pantolon giyilirdi. Ayaklara yün çorapgiyerler, ayakkabı olarak da keçe veya deriden yapılmış çizme, bot türü ayakkabı giyerlerdi. Üst kısmında ise iç çamaşırı üzerine içlik veya gömlek giyilirdi. Gömlek pantolonun içine sokulmaz, aşağı sarkardı. En üstte ise soğuk havada giyilen ve Orta Asya'da "çapan" denilen kaftanlar giyilirdi. Bellerine ise; bir kuşak veya çoğu kez rütbe işareti sayılan süslenmiş deri kemerler takarlardı(Turan, 2003:146).Başa ise; börk denilen başlığı takarlardı. Erkekler sakallarını kestirir, saçlarını uzatır ve bıyık bırakırlardı.

Resim: 5. Hun çağına ait elbise, çizme ve döğünler.

Görsel 4:Hun Dönemine Ait Elbise Çizme ve Dövme Örneği (Ögel, 1978)

Kadın giyimini, erkek giyiminden ayıran ayrıntı; parlak renkler ve kumaşlardaki desenlerdir. Eski Türklerin kılığı çalışılırken, elbisenin iliklenmesi sorununu göz önüne almak önemlidir. Çünkü bu önemli etnik göstergelerden biridir. Türklerin elbiselerini sağdan sola mı yoksa soldan sağa mı iliklediklerı bilim adamları tarafından uzun yıllar araştırılmıştır. Sonuç olarak en yaygın şeklin sağ kenardan soldakinin üstünde olduğu kanaatine varılmıştır. Ancak istisna durumların da olması elbisenin iliklenmesinde katı kurallar olmadığı fikrini geliştirmiştir. Yaz giysileri kışlıklardan elbisenin iliklenme tarafı ile ayrılıyordu (Kafesoğlu, 2003:319).

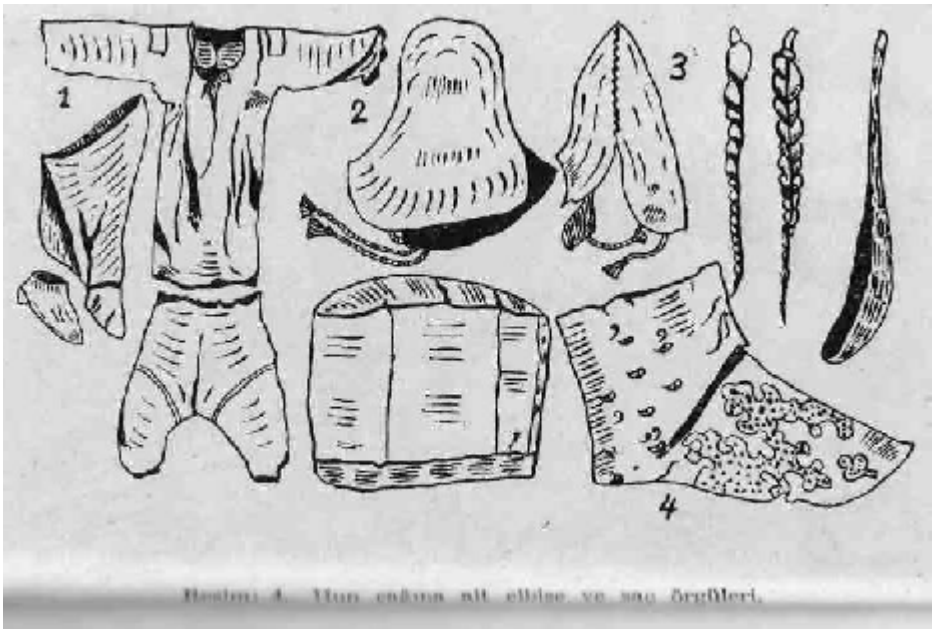
Eski Türkler diğer kültürlerin halkları ile temas sayesinde birçok başka elbise örnekleride görülmüştür. Türk giyimi, adet ve usullerinin Çin soylularının etkilediği ve Tan Çini'nde bir Türk modasının olduğu iyi bilinir. "Türk kılığı-yeşil veya kahverengi bir yaka, sol tarafa ilikli ve kuşak sarılmış, Tan döneminde olağan bir giyim haline gelmiştir (Kubarev, 2002:196).

Hunlar Çin'e yünlü, kumaş ve çeşitli keçeler ihraç ederlerdi. M.Ö. 1. yıldan kalma, bir Asya Hun hükümdar ailesine ait, Noin-ula kurganında 20 çeşit ipekli kumaş kalıntısından başka, üzerine bir Hun portresi işlenmiş yün kumaş ile aplike süslü keçeler bulunmuştur. (Romalılar keten gömlek giyildiğini ilk defa Hunlularda görmüşlerdi.) Hazar prensesi Çiçek'in Bizans sarayına gelin gittiği zaman giydiği Türk tipi imparatoriçelik elbisesi çiçekion (çiçeğin adından) orada moda olmuştu. Bozkırın Türk giyim eşyasının başlıca malzemesi, koyun, kuzu, sığır, tilki ve az miktarda ayı derisi ile koyun, keçi, deve yünü idi. Eski Türkler bez dokurlar, giyecek için kendir yetiştirirlerdi.

Resim: 7. Ortaasya'dan bazı kıyafet örnekleri.

Görsel 5: Ortaasya'dan Erkek ve Kadın Değişik Kıyafet Örnekleri (Ögel, 1978)

Görsel 6: Hun Çağına Ait Elbise ve Saç Örnekleri (Ögel, 1978)

Yün kumaş ve bezden iç çamaşırı giyerlerdi. Bozkırın "tipik" elbisesi ceket-pantolon idi. Süvari en rahat şekilde ancak böyle giyinebilirdi. Bugünkü modern giyinmenin ilk defa olan bir bozkır tarzı, Çin'de M.Ö. 4. asırdan, Avrupa'da M.S. beşinci asırdan, Bizans'ta resimlerde görülen bol, uzun ve entari şeklindeki giyinmenin yerini almak üzere, Türk usulüne göre yapılan askerî ıslahat neticesinde dünyaya yayılmıştı Başka kavimler kopça kullandıkları halde, Türkler düğme kullanırlar ve ceketlerini, Çinliler ve Moğolların aksine, sola açarlardı. Soğuk ve sıcak havada ayrı ayrı giyilen pelerinleri vardı. Hunlar, Gök- Türkler, Hazarlar, Oğuzlar ve Bulgarlara ait tarihî belgelere göre, Türk erkekleri genellikle uzun saçlı idiler, saygı alâmeti olarak börk ve başlıkları çıkarmak adet halinde idi. "Hun selamı(Kafesoğlu, 2003:321).

Türk elbisesi Hun çağına kadar gider. Arkeolojik malzemelerde birçok benzerlikler vardır. Astarın varlığı, dış giyside sıcak tutmak için keçe kullanımı vb. Altay kurganında bulunan, M.Ö. birinci ve ikinci yüzyıl'a ait bir kadın mezarındaki giysi, özellikle ilginçtir. Bu hemen hemen, tamamen korunmuş ipek modellerine benzer ama yaka ve kolluğu yoktur; yarı baldıra ulaşır, uzun dar yenleri vardır ve sağdan sola iliklenir. Bir diğer dış elbise çeşidi bir kürk ceket veya kürk yakalı bir cüppedir. Eski Türk taş heykellerini işaret eden ve kış giyeceği olarak niteleyen kimse V. D. Kubarcu'dur (Kubarev, 2002:197).Kapalı ve göğüsten basit kesimli elbiseleri gerçek Türk elbisesinin bir türü olarak görebiliriz. Dış giysi tipleri şüphesiz Çin'den (orta Moğolistan'ın dış heykeller) ve Orta Asya'nın tarım alanlarında yaşayan halklardan (Yedisu'daki heykeller) alınmıştır. Betimleyici malzemenin önemli bir kısmı Türk giysilerimizde çevredeki tarım ülkelerinde oldukça yaygın olduğu gerçeğini destekler. Eski Türk giyiminin birçok unsurları Asya bozkırlarında yaşayan halklar arasında geniş ölçüde yayılmıştır(Oğuz, 2004:21-22).

Kumaşlar pamuk, yün, ipek, keten-kendir gibi malzemelerden dokunurdu. Türk dokumacılığında ip sözü eski Türk köylülerinden ip ve yıp gibi iki şekilde görülür.

Selçuk çağının başında görülen bu söz Batıya gelindikçe, yip veya ip şeklinde söylenmeye başlanmıştır. İpci, yani "iplik yapan" sanatkarların Türkler arasında var olduğunu yine eski Türk kaynaklarından öğreniyoruz. Harzemşahlar çağına ait bayraklarda ise "ip sat kuçu" yani "ip satıcısı" gibi sözlere rastlıyoruz. İp sözü urgan da dahil, her türlü ipe verilen bir addır. İplik ise, yalnızca "dikiş İpliği"dir. Anadolu'da "bükmek" manasına kullanılan bir tay kurmak sözü de vardır. İplikler ince, kalın ve çok katlı olmak üzere çeşitli idi. Türklerde eğirmek sözünün kök ve manaları da çok derin ve eskidir. Türkçedeki eğirmek manasına geldiği gibi eski Türkçede döndürmek, çevirmek, bir yeri kuşatmak ve sarmak manalarında da söylenirdi. Eğirmek sözü, bütün Türk kavimlerinde hiç değişmeyen bir deyiştir. Eski Türkçedeki çağrı sözü, Anadolu ile Mısır Türklerinde, bir küçültme eki olarak çıkrık şekline girmiştir. Çıkrık yün ve ip eğirme işinde kullanılır.

Giyim eşyalarında malzeme olarak kullanılan pamuk Uygur Türklerinin hukuk belgelerinde daha çok kıtık adı ile geçmektedir. Pamuk sözünü ilk önce Kaşgarlı Mahmut'un kitabında yani on altıncı ikinci yarısında görüyoruz. Kaşgarlı Mahmud'a göre "Oğuzca" bir Türk sözü idi. Oğuzların bu sözü Anadolu'da söylendiği gibi pamuk şeklinde söylemiş olmaları gerçekten ilginçtir. Türklerin bu sözü, Batı Türkistan'ın yerli halklarından çok daha önceleri alıp geliştirdikleri, bir gerçek olarak çıkar karşımıza. Pamukludokumaları içine alan Türk bezi kelimesi kullanılırdı. Bazı eski Türk pamuklarına örnek verecek olursak; Bir tanesi "cektir"; Bir pamuklu dokuma çeşididir. Bundan örtü yapılırdı, "Kolalı veya havlı kumaşlar", Kemek, bu da bir Kıpçak kumaşıdır. Çubuklu ve nakışlı bir kumaştır. Bundan birgude yapılır. Kâpen: Anadolu köylerinde "deve çulu" manasında söylenir(Ögel, 1978:354-374).

Türklerde, İpek sözü eski Türk kaynaklarında görülmektedir. Batı Türkleri arasında ipek sözü, birden bire geniş bir ad ve deyiş olarak kaynaklarda sık sık görülür. Türkmence ipeğe, ipek derlerdi. Eski Türkler ipek böceği gibi küçük böceklere, kurt ve sirke derlerdi. Yine Türklerde kullanılan bir ipekli kumaş çeşidi olan altınlı kumaş, yani altın ile işlenmiş olan kumaşlar vardı. Orta Asya Türkleri, Çin ipekleri üzerinde görülen "ay şeklindeki süsler" için ayçık derlerdi. Eğer bu motifler altın ile işlenmiş iseler buna da "ayçığı altın" derlerdi. Bu kumaşlardan çoğu zaman "bayrak" yapılırdı. "Sırmalı kumaş" daha çok Anadolu Türk kültür çevresinde söylenirdi. Başka bir ipekli kumaş olarak "barçın" sözü, Türklerde yaygındır. Fakat barçın sözü nedense Anadolu'da unutulmuştur.Türklerde "yün çeşitleri" de çoktur. On birinci yüzyılda Türkleri "elbise için" ayrılmış ayrı ve iyi yüne, kedhüglüg yüng, yani, giyimlik yün, "keçe" için hazırlanmış olan kaba yüne de, kidhizlig yüng diyordu (Ögel, 1978:160-161).

Yün ve kürklerden (tavşan, deve, filik ve oğlak tiyenden) elde edilen keçe Orta ve Kuzey Asya'da, tarihin en eski dönemlerinden beri kullanılagelmiştir. Bu malzeme giyim eşyası olduğu kadar çadır ve tefriş eşyası olarak da vazife görmüş olduğu Göktürklerin (yedinci ve sekizinci yy.) çadırların bu malzemeden olduğu görülür (Oğuz, 2004:27-28).

Türklerde pamuk, yün, ipek gibi maddelerin dokunmuş çeşitli kumaşlar vardır. Bunların bazılarına değinecek olursak:

Atlas: Atlas, çoğunlukla kadın giyiminde kullanılan, ipekten dokunmuş, parlak bir kumaştır. Genellikle düz renkli olup, bazı nakışlı çeşitleri de vardır.

Barçın: Barçın, bir çeşit kadifedir.

Diba: Diba da atlas gibi ipekten dokunmuş lüks bir kumaştır. Atlastan farklı olarak dibalar genellikle altın ya da kumaş karışık dokunmuş çiçekli ipekli kumaşlardır.

Tülbent: Dülbent ve tülbent, pamuktan ince ve seyrek dokunmuş hafif ve yumuşak bendir. Eskiden bu bez genellikle sarıkların etrafına sarmak için kullanılırdı. Ayrıca kadınlar başörtüsü olarak da dülbent bezi kullanılırmış.

Harir: İpek ya da ipekten yapılış anlamına gelen harir kelimesi, ipek kumaşların genelini ifade eder. İpek kıymetli bir kumaştır.

Kemha: Kemha, altın ve gümüş tellerle nakışlı elbiselik ipekli kumaştır.

Sündüs: Altın veya gümüş tellerle işlemeli ve nakışlı olarak dokunmuş bir ipekli kumaştır.

Şal: Özellikle İran ve Hindistan'da dokunan elbiselik, omuz ve boyun için atkılık, kuşaklık ve sarıklık kıymetli bir yünlü kumaş cinsidir.

Bu kumaşlarla dikilen giyeceklere bakacak olursak, giyecek kelimesi giyilen her türlü eşya, giysi ve kıyafet anlamlarına gelir ve sarık, külah gibi başa giyilen ya da takılan eşyalardan başlayarak cübbe, kaftan gibi elbise ve ayağa giyilen çizme, pabuç nevinden eşyaların tamamını ifade eder (Hamdi Bey, Launay,1973:11).

Geleneksel giysilerimizin yaygın örnekleri:

Aba: Yündendövülerek yapılan kaba ve kalın kumaş: Cübbe, hırka, potur, çakşır, kalan ve terlik yapımında kullanılırdı. Şemsettin Sami Kamus-ı Türki'de "1. Yünden mamul maruf kaba kumaş, 2. Bu kumaştan mamul üstlük ruba" diye tanımlıyor. Koçu memleketimizin hemen her yöresinde aba üretildiğini söyledikten sonra, Evliya Çelebi'den naklen on yedinci yüzyılın ortalarında İstanbul'da 300 dükkanda 700 nefer abacı olduğunu yazıyor(Hamdi Bey, Launay, 1973:12).

Kaftanlar-Feraceler: Anadolu'da çok yaygın olarak kullanılan, astarsız dikilen bir nevi pardösü gibidirler. Genelde kadınlarımız iş için ev dışına çıktıklarında giyerler. Yöresel olarak çeşitli modellerine göre işlik, kirlik, sayca, kaftan, ferace gibi adlar da alırlar. Genelde siyah ve gri satenden yapılır(Erden, 1999:3).

Görsel 7: Kıpçak-Karagay Türklerinin Ak-Sekmen ve Ak-Çekmen Dedikleri Paltoları Altta, Batı Türklerinin Üstlükleri (Ögel, 1978).

Kaftan sözünün aslının Farsça olduğu söylenir. Fakat Ahmet Vefik Paşa'ya göre Farsça kaftan sözünün aslı, Türkçe Kaptan'dan gelmiştir. Kaftan İran'da giyilen bir nevi pamuklu bir savaş elbisesi idi. İçine ham ipek dekonurdu. Daha çok Anadolu, Kırım ve Karaim Türklerinde yaygındır. Bu söz, Memluk Türk lehçesinde de, kaptan şeklinde görülür. Üst giyimin önemli unsurlarındandı.

Çapan: Türklerin bu üst giyimi, herhalde üzerinde en çok durulması gereken, bir elbise olmalıdır. Erzurum ve İçel de, yaygın olarak ceketlere, çapan derler. Kerkük Türkleri ise bu sözü, yalnızca kaput bezi için kullanırlardı. Aslında ise eski Türkler, yalnızca üst giyim ve kaftanlara bu adı verirlerdi. Çoğu zaman bu elbise, çapan, çapkıt şeklinde, iki söz ile adlandırılırdı. İslamiyetten sonra ise bu, Buharalıların giydiği uzun cübbe veya kaftanlar için söylenen bir söz olmağa başlamıştı. Sözcüklerde, "kırmızı çapan" veya "Çapan, eski Yemen kaftanıdır, hırka anlamındadır", gibi açıklamalar da vardır. Görülüyor ki aynı söz, hem palto, hem ceket ve hem de hırka için kullanılıyordu. Aslında kısa alt giyim, yani ceket ve hırkalar, eski Türklerde cekrek, çekrek sözleri ile karşılanırdı. Bu, bir Uygur sözüdür. Küçük hırkaya ise, cengşü adı verirlerdi. Bu Türk sözü, sonradan Moğolcaya da, Çapan şeklinde geçmiştir.

Çekmen: Çekmen sözü Anadolu da, Örneğin Görele bölgesinde, yün ve kıldan yapılmış çoban abaları için kullanılan bir sözdür. Vücuda sıkı bir şekilde sarılan bu uzun elbiseye, Kazan'da çikmen, ve Çuvaşlarda ise, sekman adı verilirdi. Ahmet Vefik Paşa ise bu sözü Çapkan veya Cepken'den getirmek istemiştir. Bununla beraber Paşa, Çekmen sözünü anlatırken, "Çepken Yağmurluk, bol şalvar, barani, çekmen" demekten de kendini alamıyordu. Çepkenin kısa bir ceket olduğunu da ayrıca söylemiştir.

Dış Don ve İçlik: Türkler bu sözü söylemek yolu ile, aslında içe ve dışa giyilen elbiseleri birbirlerinden ayırmak istemişlerdi. İçlik sözü, Türklerin çok eski bir giyim sözüdür. Dışa giyilen elbiseler için ise, Harezmşahlar çağındabile, taşkı ton, yani dış elbise, dışa giyilen don denilirdi. Eski Anadolu metinlerinde buna üstlük denir (Ögel, 1978:45).

Etek: Etekkelimesi, eteklik diye de tabir olunan ve vücudun belden aşağı kısmını örten bir çeşit giysiyi ifade ettiği gibi giysinin belden aşağı kalan bölümü için de kullanılır.

Görsel 8: Azerbaycan Türklerinden Uzun Etekler (Ögel, 1978)

Kuşak : Beli sıkı tutmak için sarılan uzun ve dar kumaş, şal ve benzeri eşyayı ifade eder. Eskiden hem erkekler hem de kadınlar kuşak kullanmışlardı.

Kürk: Hayvan postundan yapılmış kıymetli giysidir. Şiir metinlerinde kürkü beylerin giymesinden ve sincap, vaşak, samur gibi hayvanların kürklerinden söz edilmiştir(Özkan, 2007:578-580).

Cepken: Zamanımızın ceketi yerine giyilen bir giysinin genel adıdır. Çuhadan dikilirdi. Koçu, cepken hakkında şu ek bilgileri veriyor. Gömlek üstüne giyilirdi. Yakası düz kesim, önü düz veya çapraz, eteği kısa, ancak bele kadar inerdi. Kolları uzun el üstüne kadar düşerdi.

Curda: Özellikle Hicaz ve Yemen'de giyilen kısa gömlek veya cekete verilen isimdir.

Potur: Kamus-u Türki "Kıçında kırmaları çok, bacakları dar kisve" tanımını veriyor. Hüseyin Kazım Kadri ise "bacağa gelen yerleri dar şalvar" diyor. Bu tanımlamalardan poturun diz kapağı üstündeki bölümün özellikle bu bölümün arka tarafının şalvarı andırdığını ama diz kapağından sonra baldırlara sımsıkı yapışıp ayağı sardığını anlıyoruz(Hamdi Bey, Launay, 1973:13-14).

Şalvar-Çakşır: Şalvar ve çakşır Türklerin tipik giyimi olup, savaşçı kavimlerin giyim tarzıdır. Bu giysiler kaftan altına giyildiği için iç giyimi olarak adlandırılır. Türkler şalvar ve pantolonlara "üm" derler.

Görsel 9:Ortaasya Çin Tipi Geniş Binek Şalvarlarına Örnekler (Ögel, 1978)

Şalvar, Üst kısmı bol büzgülü, parçaları ayrı ve genişçe dikilmiş üst dondu. Yün ve şaldan yapıldığı için şalvar adı verilmiştir. Aynı zamanda ipek ve pamuklu bezden de yapılır. Kadınların şalvarları daha bol, erkeklerin ise daha dar olur. Beli uçkurla bağlanır. Kadı veya katip şalvarlarının kenarlarısırma ve ipekle işlemeli olur. Şalvarın parçası dar olarak diz kapağından ayak bileğine kadar inerse "potur" denir. Çakşırise,Şalvarın kısası olup geniş parçaları diz kapağında büzülmüştür. Bir nevi asker giysisidir. Harp sahnelerinde süvari figürlerinin kısa kaftanlarının arasından görülür.

Çakşırın biraz değişik erken örneği, Uygurlarda da görülür. Çakşır süvarilerin giydiği bir savaş kıyafetidir. Şalvarın ise bol paçalı ve süslü olanlarını kadınların, daha dar ve sade olanlarını da erkeklerin giydikleri tespit edilmiştir.

Eski Türklerde pantolon ve elbise dikiminde bulundukları doğa şartlarına göre değiştirdikleri bazı kendilerine has teknikler olmuştur. Bozkırda geniş kumaşlar yoktu. Hayvan derisinden yapılan pantolonlar birbirine tutturulurken an ve roba gelişti. An bacakların rahat hareket etmesini sağlayan bir dikiş usulüdür. İklim şartlarına göre sıcak bölgelerde an daha aşağıda olur, soğuk bölgelerde ise daha yukarıdadır. Roba'da kolların rahat hareketi ve giysilerin belli bölümlerinde rahat hareket etmeyi sağlayan bir dikiş usulüydü. Özellikle sırt ve göğüs kısmında uygulanırdı. Şalvar veya pantolon giymek savaşçı kavimlere ait bir giyim adedi idi. Ata binen herkes bir pantolon giymek zorunda idi. Hele hayatları at üzerinde geçirenler için, durum daha başkaydı. Çin'de Hunlardan önce pantolon yoktu. Ancak atlı birlikler kurulmaya başladıktan sonra, pantolon giyinmek mecburiyeti ortaya çıktı. Çin kaynakları, "Hunların pantolonlarından" ilgi ile söz açarlardı. Daha doğudaki Moğol kavimlerinde de pantolon giymek çok yaygın bir adet idi. Yalnız Türklerin üzerlerine uzun bir kaftan giymeleri sebebi ile, pantolonları dıştan kapanıyor ve adeta bir iç don "iç giyim" şeklinde görünüyordu. Ayrıca pantolon, çizmeleri de diz kapağına kadar örtmüş oluyordu. Bu sebeple kaynaklarda pantolon iç elbiseler arasına girmiş görünüyor. Fakat at üzerinde uzun bir yolculuğa çıkmak isteyen bugünkü kazaklar ise şalbar, yani şalvar dedikleri, geniş bir seyahat pantolonu giyerlerdi. Bu pantolonlar yumuşak deriden işlenerek yapılmış ve sarıya boyanmıştır. Zenginlerin bu deri pantolonları ise, örgülerde dıştan süslenmiştir. "Deriden yapılmış pantolonlar" uzun at yolculuklarına çıkacaklar için mecburi ve vazgeçilmez bir giyim şekli idi. Atları olan diğer Orta Asyalıların giyimleri de, yine "deri pantolon, çizme ve kürkten meydana geliyordu (Süslü,1989:164).

Kol Yen ve Cep: Yen sözü Türkçede üç anlayışın karşılığı olarak kullanılır. 1. Elbise kolu, 2. Kol ağzı, 3. Koltuk. Bu üç manayı, birbirinden ayırmak gereklidir. Öyle anlaşılıyor ki eski Türkçede yen sözü, daha çok "elbise kolu" manasına geliyordu. Türkler, "uzun yeni" ise, ayrı sözlerle belirtiyorlardı. Nitekim ağızlı yenler, eller kımıldadıkça sallanıyorlardı. Anadolu'da, elleri örten uzun kollara yen kapağı adı verilirdi. Uzun kollu kürkler içinde "bol yenli seraser kürk" gibi deyişler kullanılmıştır. Eski Anadolu metinlerinde kolun koltuk tarafına gelen kısmına ise, yen başı dendiğine de sık sık rastlıyoruz(Süslü, 1989:166).

3.1.1. Türklerde Başlık ve Saç Şekilleri

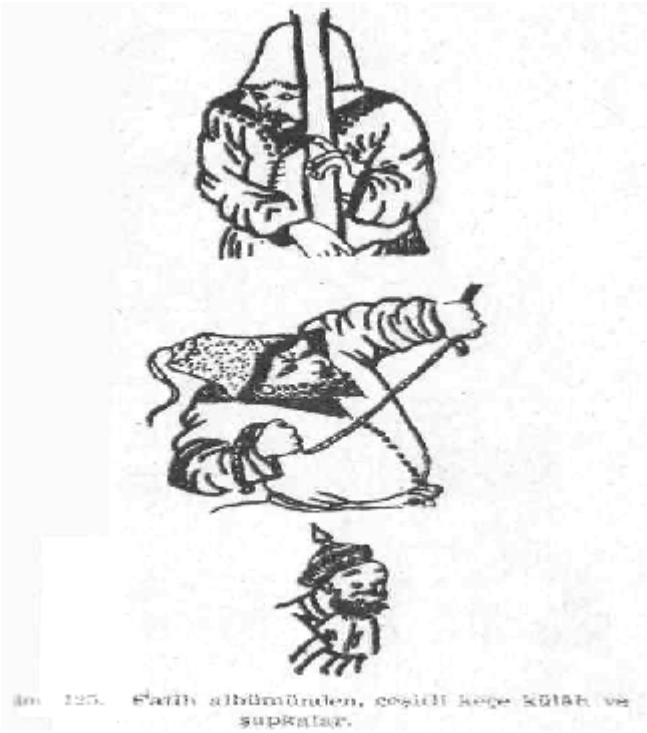
Türk kültüründe "börk", "papak" ve "keçe Külah"sıklıkla kullanılırdı. Bir yemeni, bir yazma, bir para kesesi, bir halı, bir kilim sadece bir eşya değildir. Onların içindeki işlemeler, nakışlar, süsler birer göz nuru ve emek mahsulüdür. Bu tür kültürel unsurlar toplumda insanların statülerini belirten birer simge halini de alabilirler(Ergöz, 1983:100-105).

Görsel 10: Özbek Türklerinde Bürünçek Ve Başlıklara Örnekler (Ögel, 1978)

Börk, tepesi sınır olmayan bir çeşit külahtır. Beyaz çuhadan veya keçeden yapılırdı. Sırmalı olanlara iskif denir (Süslü, 1989:155-156). Bark bütün Türk lehçelerinde kullanılmakta ve aşağı yukarı buna yakın şekilde telaffuz edilmektedir. Kaşgarlı Mahmut, "Başsız börk bolması, tatsız Türk bolması" "başsız bört olmaz, tatsız Türk olmaz" demektedir. Bu atasözünden, eski Türklerde börk giymeyen bir kimsenin düşünülemeyeceğini anlıyoruz (tat yabancı demektir). Kaşgarlı Mahmud'a dayanarak, "börk"ün eski bir Türk başlığı olduğunu anlamış bulunuyoruz.

Fuad Köprülünün tarihi araştırmalarından anlıyoruz ki Selçuklular devrinde Türkmen boy ve oymakları "kızıl börklü ve çarıklı" idiler. Osmanlılar devrinde de aynı giyim devam ediyordu. Aşık paşazade Tarihi'nin kaydettiğine göre Orhan Gazi kardeşi Alaeddin paşanın tavsiyesi ile, askerlerinin kızıl börkünü ak börk haline çevirtmiştir. Fuat Köprülünün bahsettiğine göre Orhan Gazi'nin dünürü Aydın oğlu Gazi Mahmut Bek, uçlarda savaşan askerlere diğerTürklerden farklı olarak, "Ak keçe külah, ak börk" giydirmiştir. Türkmenler kızıl börk giymekteydiler. Bu değişiklik mezhep mülahazalarından ötürü mü, yoksa daha düzenli askeri birlikleri aşiret kuvvetlerinden ayırmak için mi yapılmıştır bilinmiyor. Yeniçerilere de, ak keçe, külah, ak börk giydirilmiştir. Börk aslında sivri uçlu koni şeklindedir. Yeniçeri börkü biraz değişmiş olmalı. Yine Caferoğlu'nun makalesinden anlaşıldığına göre, Afganistan'daki şir olan Türklere (Kızılbaş) denmektedir. İran Alevi Türkmenlerinden de Osmanlı kaynakları, "Kızılbaş" diye bahsetmektedir. Demek ki daha önce, suk ve bey ismi olarak kullanılan börk ve külah, sonradan mezhep ifade eder olmuştur. Kendileri bu baş giyimini, Hz. Muhammed'e, Hz. Ali'ye, Uhud, Sıffın, Hayber cenklerine bağlıyorsa da, yukarıda gösterdiğimiz gibi, bu çeşit baş giyimi tasnifiyle milli kaynaklara Orta Asya'ya dayanmaktadır(Ergöz, 1983:101-102-105).

Görsel 11:Fatih Albümünden Çeşitli Keçe Külah ve Şapka Örnekleri (Ögel, 1978)

Takke - külah ise başa konan ufak bir başlıktır. İpekten bir kaytan ile çene altından geçirilerek bağlanır, "sakal duruk" denir. Yuvarlak veya başı konik şeklinde görülür. Sivri külah şeklinde başlık tipi değişik malzemeler üzerinde işlenmiştir. Doğunun ideal güzelliğini ifade eden figürlerde çeşitli başlık şekilleri görülmektedir(Süslü, 1989:150-154).

Görsel12:Eski Türklerde Başlık Çeşitlerine Örnekler (Ögel, 1978)

Sarık ilim adamlarının resmi serpuşudur bu yüzden, törenlerde giyilmeye başlanmış ve gittikçe devlet ileri gelenlerinin de resmi serpuş halini almıştır. Türk sarıkları saymakla bitmez. Bütün Türklere mezarlıklarında, Horasani, Selimi, harcati, kalafat, kapsi, muakkand, örf; Yusufî, mücevveze, kallavi, katibi, civan kaşı adlarıyla anılan düz ve burma sarıkların envai diğer kavimlerin hiç birinde görülmez. Yine Fatih albümünde görülen bir başlık şekli de şudur. Kenarları dilim dilim dikişli ve kenarı kürklü veya müjganlı serpuştur. Ayrıca Türkistan'da hanların giydiği bir başlık daha vardır ki bu da kürklü başlıktır. Tarihin bütün zamanlarında Türklerin milli başlığı olarak kabul edilmiştir (Sevin,1990:38).

3.1.2. Saç ve Saç Tuvaleti

Türk erkeklerinin ve hatta Türk savaşçılarının uzun saçları bulunduğunu, birçok tarih kaynakları belirtir. Bunun da çok eski kökenler ve sebepleri vardır. Orta ve Batı Asya'daki Türklerin saçları ekseriya uzun ve örgülü idi. Saç şekli ve tuvaline dem vuran ise önceki Türkler sakallı sevmezlerdir. Fakat bıyıklarına değer verirlerdi. Türk kültüründe bıyık, çok mühim bir yer tutar (Ögel,1978:58).

Türk kadınlarının saç tuvaletine gelince:Yedi ve sekizinci asırda, saçlarını tepelerinde kok'a benzer bir topuz halinde toplatırlardı. Saçları önden kâküllü, şakaklardan zülüflü, arkadan ya dökük, ya ince örgülü, zülüf, kâkül ve ince örgülü saç on dokuzuncu asra, yani Avrupa tesirine kadar Türk hanımlarında hemen hiç değişmeyen baş tuvaleti olarak görülüyor.Kadınlar saç tuvaleti olarak başörtüsünü de kullanmışlardır. Şark milletlerinin olduğu kadar, Yunan ve Roma kadınlarının da başlarına süs diye örttükleri şeffaf tülleri andıran örtüye rastlanmıştır. Kadınlar, ortaya çıktıklarında, haliyle başlarını ve yüzlerini birçok çeşit peçe ile örtüyorlardı (Oğuz,2004:40-41).

İ.Ö. 6000'de Çatalhöyük'te bir peçe örneğine rastlanmıştır. Bu tarihteki ilk peçe örneğidir ve bir duvar resminde gösterilmiştir. Gılgamış destanında da peçeden şöyle bahsedilmiştir: Tanrıça siduri yakınına gelen bir yabancıdan korkar ve kuşkulanır. Bu nedenle yüzünü bir örtüyle örter, tanrıça siduri sonsuz yaşamın sırrını bulduğunda ölümsüzlüğü arayan Gılgamış evine gelir. Ama uzaktan tanrıça Gılgamış'ı tanıyarak onu açar, yüzünü kapatır (Cıbıroğlu,2004:29-30). Kaynaklar gösteriyor ki İ.Ö. on altıncı yüzyıl'da kadınlar çarşaf da giymekteydiler.

Hititler ve Sümerler döneminde kutsal evlilik törenlerinde tanrıçalara rahibe ile tanrı adına kralın evlenmesi için yapılan bir ayini gösteren kabartmalarda çarşafa rastlanmıştır. Bu kabartma Ankara'da bulunan Anadolu medeniyetleri müzesinde sergilenmektedir (Baykara,2001:97). Çarşaf eldeki verilere göre 1870'lerden sonra Anadolu'da kullanılmaya başlayan bir giysidir. Türk kadınları temelde bu giysiyi kullanmıştır. Ancak ferace ve kaftanlarla beraber sokağa çıkışta çabukça örtünebilmek için kullanılmaya başlanmıştır. Tek parçalı, iki parçalı modelleriolmuştur. Günümüzde de bir üst örtünme unsuru olarak devam ettiği görülmektedir. Anadolu'ya çarşafın gelişi inanç üzerinden olmuştur(Erden, 1999:4-6).

3.1.3. Türk Kültüründe Giyimin Seyri

Başlangıç tarihi itibariyle bakıldığında, uzun bir geçmişe sahip olan Türk kültürü; Hunlar ve Göktürklerle beraber üslup birliği yolunda ilk adımlarını atmış, zaman içinde muhatap olduğu yeni medeniyet ve kültürlerin de tesiriyle farklılaşarak ve gelişerek hayatiyeti devam ettirmiştir. İnsanlık tarihi incelendiğinde, öncelikle göçebe

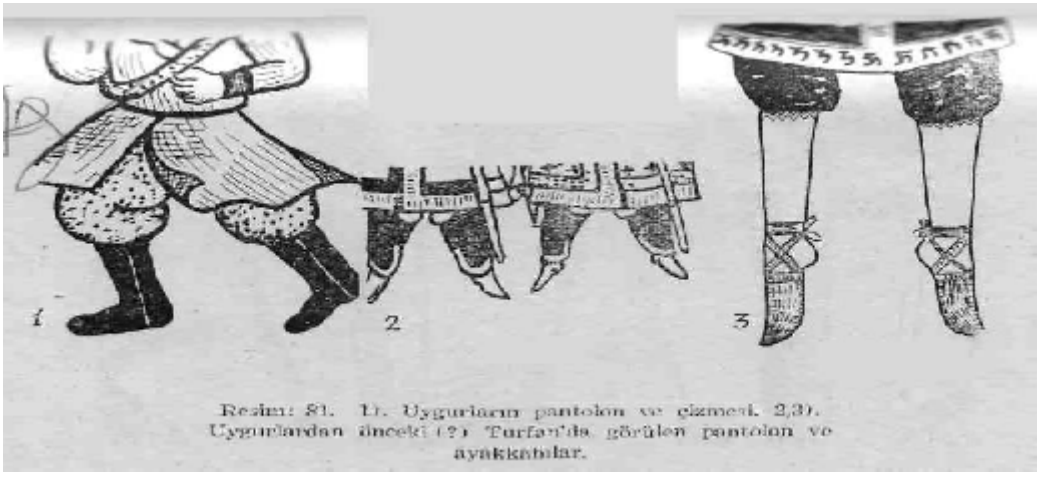
yaşayan ve tabiatla iç içe olan ilk insan hayvanlarla çok sıkı bir iletişim içinde olduğu görülür. Yapılan çalışmalarla elde edilen bilgilere göre; dünya ve medeniyet tarihi açısından bir dönüm noktası olan atın, M.Ö. on ikinci asırda ilk olarak Türkler tarafından ehlileştirilmesi (Çinler ata binmeyi M.Ö. üçüncü asırda Hunlardan öğrenmişlerdir) demirden bol miktarda alet ve silah yapılması, etkiler yaratmıştır. İbrahim Kafesoğlu Türklerin yarı göçebe bir hayat sürdüklerini ve bu hayat sonucu oluşan kültürün de "Bozkır Kültürü" olduğunu söyler. Bozkır kültüründe hayat, yarı göçebe olduğu için yanına at ve koyun sürülerinin peşinden yaylalara çıkan Türkler kışları kerpiçten ve ahşaptan inşa ettikleri evlerinde yaşarlardı.Yaşadıkları bu hayat nedeniyle giyim-kuşamda tabiat şartlarına uygun olmuş başlarına değişik hayvan kürklerinden yaptıkları başlıkları giymişler ve at üstünde çok uzun zaman geçirdikleri için pantolon giyimi yoğun olarak kullanılmıştır (Çetindağ, 2002:16).

Uygur duvar resimleri ile Bilge Kaan ve Kültigin anıt mezarlarındaki kadın ve erkek heykelleri de Orta Asya Türk giyimi hakkında bilgi vermektedir. Göktürk heykellerinde ve Uygur duvar resimlerinde figürlerin diz hizasında veya topuklara kadar uzanan, bir tarafa doğru diyagonal kapanan ön tarafları kuşakla kapatılan, dik veya devrik yakalı kaftanlar giydikleri görülmektedir. Göktürk döneminde Kırgız kadınlarının yün şayaktan ve Çin ipeklisinden yapılmış kaftanlar giydikleri bilinmektedir.Öğelin belirttiğine göre Hunlardan önce Çin'de pantolon giyilmezdi. Atlı birliklerin oluşturulması ile pantolon zorunlu bir giysi parçası olmuştur.

Deriden pantolonlar, uzun at yolculuklarına çıkacaklar için mecburi ve vazgeçilmez bir giyim şekli idi. Atları olan diğer Orta Asyalıların giyimi de, yine "deri pantolon, çizme ve kürk"ten meydana geliyordu. Ziraatçı olan Tarancı Türklerinde ise, durum başka idi. Onlar daha çok ketenden yapılmış, ince ve geniş şalvarlar giyerlerdi. Türk çizmeleri iki çeşit ve şekildedir. Deri çizme, Keçe çizme, şekil bakımından da, tam ve yarım çizme olarak iki bölüme ayrılırdı.

Kırmızı ve Sarı Çizme

"Kırmızı kemer" ile "kırmızı çizme", Orta Asya Türk tarihinde, bir "Hükümdarlık sembolü" idi. Sarı çizme giymek deyişinin Türkçe de dünyadan en yüksek mertebeye erişmek manasına geldiği ifade edilir. Yine Bozkır yaşamıyla alakalı olarak giydikleri ayakkabılar da çeşitli olmuştur. Bu sebeple her ayakkabıya, ayrı bir söz kullanılmıştır, en çok kullanılanlar, basmak, edik, çarık, çedik gibi sözler kullanılmıştır.(Ögel, 1978:11-113).Bu dönemde sosyal hayatın en vazgeçilmez unsuru hayvanlardır. Başta at ve koyun olmak üzere kartal, kurt, geyik, pars ve kaplan gibi hayvanlar kimi zaman bir ihtiyacı karşılamakta kimi zaman da birer sembol olarak hayatın içinde yerini almaktadır. Sembol olarak kullanıma uygun bir örnek verecek olursak, Kültigin'in başındaki tacın ön tarafındaki rölyef halinde kanatlarını açmış bir kartal arması göze çarpar. Yine Türklerin uygarlıkta yerleşik hayata geçmesiyle birlikte hayvan üslubu biraz da olsa etkisini yitirmiş ve birçok şeye bitki motifi egemen olmuştur(Çetindağ, 2002:171-176).

Resim: 81. 1). Uygurların pantolon ve çizmesi. 2,3). Uygurlardan önceki (?) Turfa'da görülen pantolon ve ayakkabılar.

Görsel 13: 1-Uygurların Pantolon ve Çizmesi, 2-3 Uygurlardan Önceki Turfa'nda Görülen Pantolon Ve Ayakkabılara Örnekler (Ögel, 1978).

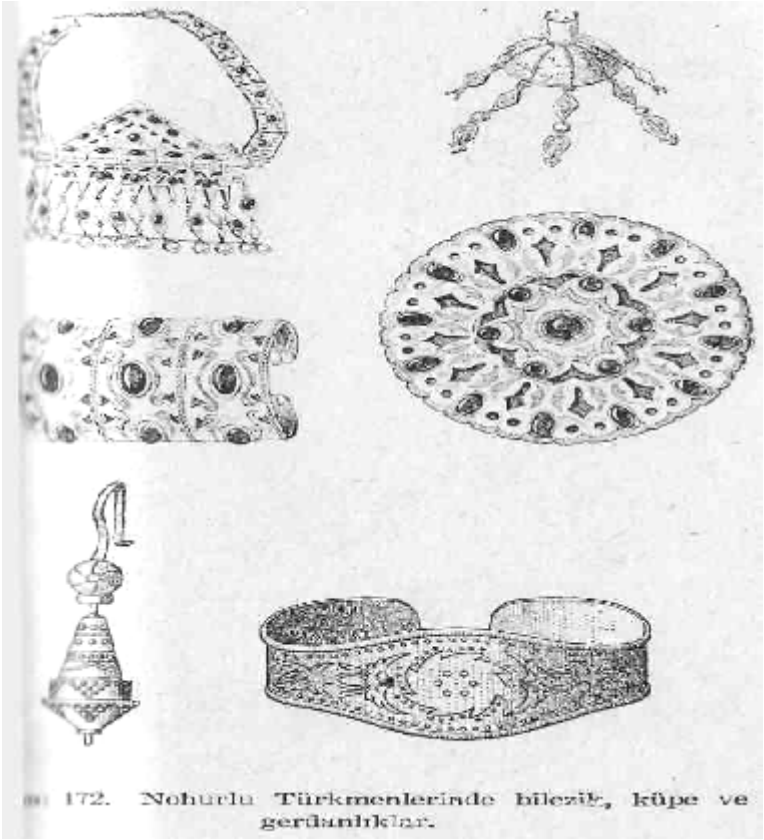
3.1.4. Geleneksel Türk Takıları ve Süs Eşyaları

Kadın figürlerini erkeklerden ayıran yönleri süslerdir. Kadınların yüzlerine sürdükleri pudrayı, üstü bec-düzlük "kırşan" denirdi. Enğlik adı verilen kırmızı boyadan allık sürdükleri kaynaklardan öğrenmekteyiz. Cam işinden yapılan ağaç tuğlalar kirpiklere sürülen sürme Türk kadınlarının süs malzemesiydi. Yüzlerine bez kondurmaları da bir gelenektir. Bugün hâlâ bazı hanımlarımızın başlarına kına sürdükleri gibi, kadın başlarının erkeklerden ayrılan diğer bir özelliği de başlarına daha uzun, bir saç koymalarıdır. Bu saç şekline "yetüt saç", "yetim saç" veya "art saçı" (arka saç) denir.Siyahve kızıla çalan saç renkleride vardı (Süslü, 1989:150).

İnsanların süslenme gereksinmelerinden birisini de en ilkel şeklinden gelişmesine kadar takı oluşturmaktadır. Takı, takmak kelimesinden gelmektedir. Mücevher veya ziynet eşyası diye de adlandırdığımız takı, insanların süslenmek amacıyla taktıkları çeşitli taş, maden, doğa ürünleri ve buna benzer malzemelerden yapılmış kullanım eşyalarıdır. Takılan süslemenin dışında, inançlara ve geleneklere bağlı kalınarak da hazırlanmakta, bu amaçla hazırlanan takılar, toplumun inançlarını yansıtması bakımından kutsal sayılmaktaydı. Yazılı kaynaklarda takıların, ilk kez ne zaman kullanıldığı konusunda kesin bilgi olmamakla birlikte çok eski çağlardan beri kullanıldığı çeşitli buluntulardan anlaşılmaktadır. İ.Ö. yedi binden altı binin ilk yarısına tarihlenen Çayönü ve Çatalhöyük buluntuları arasında çeşitli taşlardan kemerle ve hayvan dişleri ile, deniz ve yumuşakçaların kabuklarından yapılmış gerdanlıklar ile hayvan, kış, çiçek gibi çeşitli biçimler verilmiş takılar oldukça kalabalık bir grup oluşturmaktadır (Özbağı,2002:786).

İ.Ö. Üçüncü binin yarısı ve ilk tunç çağında Anadolu'nun çok zengin takıların varlığı Troya ile Alaca mezarlarında bulunmuş örneklerle kanıtlanmaktadır. Altın ve gümüş küpeler, saç süsleri, gerdanlıklar, bilezikler, başları süslü iğneler, levha üzerine kabartma, oyma kesme, telden örgü bu fon som döküm tekniği ile değerli madenleri işlemesi takı yapının yüksek bir düzeye erişildiğini göstermektedir. Van gölü çevresinde M.Ö. 900-600 yılları arasında gelişen Urartu devleti teokratik bir saray sanatı yaratırken, geniş ölçüde Asur sanatı etkisi altında da kalmıştır. Frig takıları M.Ö. 1. binin ilk yarısında Anadolu'da görülen takılar arasında kullanılan taç figürler düzenine damgasını vuran adeta bir moda yaratarak ihraç ettiği tek takı türüdür. Bunlardan başka altın tanelerinden oluşan gerdanlıklar, yarımay biçiminde

küpe frig kuyumculuğun takı örnekleridir. M.S. ikinci yüzyıl'dan itibaren Roma kuyumcuları, Helenistik takıların karmaşık düzenlemelerinden, kibarlık ve inceliğinden kurtulup güzel ve sade takılar ürettiler. Ayrıca altının yanı sıra geniş ölçüde sis taşı kullanıp renkli dekoratif etkiler elde ettiler. Roma kuyumculuğunun sade ve dekoratif formları Erken Bizans takılarında da sürdürülmüştür. Bir Roma geleneğinden nişan yüzükleri ile paraların yüzük, kolye gibi takı kompozisyonlarından kullanımı Bizans'ta devam etmiş ve günümüze ulaşmıştır.

Görsel 14: Nohurlu Türkmenlerinde Görülen Bazı Bilezik, Küpe ve Gerdanlıklara Örnekler (Ögel, 1978)

Takıların her birinde, hem eski uygarlıkların köklü takı gelenekleriyle göçebe Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri geleneklerin, etkilerini hissediyor, hem de gizemli Osmanlı kadınının ortaya çıkışını görüyoruz. Osmanlı kadını zenginliğini toplum içindeki konumunu saçlarının uçlarına taktığı altın takılarla belli eder, peçesinin altına birbirinden güzel takılar dizerlerdi. Bazı padişahların hükümdarlıkları zamanında kadınların taktıkları takılara fermanlarla sınırlamalar getirmiş olmaları Osmanlı kadınının takıya ne kadar yoğun bir ilgi gösterdiğinin kanıtıdır (Özbağı, 2002:787-788).Anadolu kadınının taktıkları başlıklar da anlamları yöreden yöreye değişen altın ve gümüş pullar göze çarpar. Başlıklardan sarkan altın pulları sayısı bazı yörelerde kadının kaç çocuğu olduğunu belirtirken, bazı yörelerde kaç yıllık evli olduğunu anlatır. Evli veya dul kadınların taktıkları takılarda da farklılıklar göstermektedir (Ögel, 1978:253).

Nazardan korunduğuna inanılan mavi boncukla bezenmiş takıların boyna omuza veya çocuk beşiğine takılması Anadolu'da çok yaygındır. Anadolu insanları binlerce

yıldır bu geleneği, kendilerini ve sevdiklerini kötülüklerden kurtarmak amacıyla sürekli yaşatmaktadırlar.

3.1.5. Baş Süslemelerinde Kullanılan Takılar

Kullanılan malzeme, teknik, şekil ve bezeme özellikleri ile kılmış biçimlerinden dolayı verdikleri mesajlar Anadolu takılarında ayrı bir anlam kazandırmıştır. Bu nedenle kadın inanç ve özenle taktığı takıları ne zaman ve nasıl kullanacağını yaşam biçimi içerisinde öğrenerek toplumun geleneklerine bağlı olarak sürdürmüştür. Eski Türklerde kadın süslenmeye önce başından başlamış yüz güzelliğini, yüze sürülen allık ve göze çekilen sürmeler, kulaklara takılan küpeler, örgülü saçlar ve saç süsleri, işlemeli başlıklar ve taşlarla zenginleştirilmiştir.Anadolu kadın takılarından baş süslemelerinde kullanılan takılar arasında, zengin teknik ve motiflerle süslenmiş tepelik, fes süsü, alınlık, yanak döven, küpe gibi takılar bazı yörelerde de bir arada kullanıldığı gibi bazı yörelerde birkaçı fes üzerine veya fessiz olarak da kullanılmaktadır (Özbağı,2002:790).

Tepelik:Düz veya kubbemsi, genellikle dairesel; çok nadir kare biçimde olup üzerine dikilerek veya fesin üzerine oturtularak takıldığı gibi, fessiz "serpuş" gibi saç üzerine oturtularak da kullanılan takı çeşididir.

Fes süsü: Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde fesin ön kısmından yanlara doğru takılarak kullanılan takı çeşididir. Fes süsü; üçgen, daire ve değişik motiflerin zincir, para ve çeşitli şekillerde plakaların süslenmesinden oluşmaktadır.

Alınlık: Baş süslemelerinde, kadınların alınlarında gelecek biçimde fesin üzerine, taktıkları çeşitli zincir, boncuk ve paralarla süslü altın veya gümüşten yapılmış takılardır.

Yanak Döven: Fesin yanlarına, yanaklara sarkıtılarak takılan, zincir, penez ve boncuklarla süslü takılardır. Bu takıyı takan kişi yürüdükçe takıda bulunan zincirler ve penezlerin yanak üzerinde hareket etmesinden dolayı "yanak döven" adı verilmiş olabilir. Genellikle gümüşten yapılmış değişik formlarda olan yanak dövenlerin, başlığa veya fese tutturulmak üzere arka tarafında iğne, alt kenarında ise yerleştirilen çeşitli boncuk ve penezlerle süslenmiş zincirler yer alır. Takının yüzeyi bölgenin özelliğine göre teraki, kabartma, kazıma, granit gibi tekniklerle süslenmiş, bazen de değişik boncuklarla süslenerek zenginleştirilmiştir (Özbağı, 2002:790).

Küpe: Kulağa takılan ve altın, gümüş vs. kıymetli madenlerden ve taşlardan yapılan bir çeşit ziynet eşyasıdır (FarQhı, 1997:123-126). Eski Türklerde küpe takmak, her çağda yaygın bir moda gibi görünüyordu. Küpeyi Türklerde yalnız kadınlar değil, erkekler de takardı. Çin kaynakları ile eski Orta Asya Türklerini gösteren minyatürlerde erkeklerin küpe takındıkları açıkça görülmekteyse de kadın ve erkek küpelerini ayıran özellikler bilinmemektedir. Eski Anadolu küpelerinde, salkım küpe çeşidine de çok rastlanır (salga sezide eski Türkçede küpe manasına geliyordu). Sırmak kökünden gelen bu deyişi eldeki kaynaklara göre Harzemşahlar çağından itibaren görülmeye başlanır. Selçuk çağında derlenmiş bilgiler arasında küpe manasına gelen, Tolgaç sözü de görülür. Bu da dolamak kökünden geliyordu. Ayrıca halka sözünü de küpe karşılığı olarak kullanmışlardır (Ögel, 1978:301).

Anadolu kadınının en fazla kullandığı takılardan olan küpeler, biçim olarak fazla çeşitlilik göstermezler. Dikkati çeken özellik son derece yalın olmalarına rağmen etkileyici olmalarıdır. Küpeler genellikle hilal biçimli iki ince levhanın bombeleştirilmesi sonucu meydana getirilmiştir. Tarak, saçı taramak, saça şekil vermek için kullanılırdı, tarak aynı zamanda kadın baş süslemelerinde saçı tutturmak için süsleme unsuru olarak da kullanılmıştır(Özbağı, 2002:794).

3.1.6. Boyuna Takılan Takılar

Kolye: Kolye ve gerdanlık denilen, boyuna takılan takılar, kadın süs eşyasının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Kolye kelimesi her ne kadar boyun takılarının tümüne verilen bir isim olarak algılanmaktaysa da gerçekte bu takı grubunun son derece çeşidini belirlemektedir. Genellikle tek öğeli boyun takılara kolye; boyuna takılan takılara "boyunluk" "kıstı" veya "beğnak" çok öğeli olanlara da gerdanlık denilmektedir. Bazı yörelerde göbeğe kadar uzayan altın dizilerinden oluşan kolyelere ise göbek takısı veya "katar" denilmektedir.Anadolu kadını parlaklığa, gösterişe çok önem verir. Bu nedenle sultanı güneşin ışıltısı, güneşi ise ayın parıltısı olarak kullanır ve altını daha çok tercih eder. Çünkü altın ışıltılı boyundaki zarafeti daha çok etkiler.Bu durum hem Osmanlı hemde Harput kadını için aynı olmuştur ve altın sıkça kullanılmıştır.Geleneksel kolyeler içerisinde boyun-saran kolyelerin çoğunlukta olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle gümüşten üretilmiş bu kolyelerin genel özelliği uçlarında değişik şekillerde ve boylarda zincirli veya zincirsiz penezler sarkan aynı formda plakaların yan yana sıralanmasından oluşmaktadır (Özkan, 2007:619).

Hamaylı: Boyuna çapraz ve normal olarak asılan üçgen, kare, dikdörtgen veya yuvarlak, bazen yıldız şeklinde veya başka şekillerde rastlanan birtakım muhafazasıdır.

Genellikle Asya kavimlerinin kullandığı bu takılara Türk hayatında da rastlanmaktadır. Bazı araştırmacıların hamaylı ile ilgili açıklamaları şöyledir.Hamaylı kelimesi de muska gibi Arapçadan dilimize geçmiş bir kelimedir. Aslı hamaildir. Kılıç bağı manasına gelen hamalı zamanla bir süs unsuru haline gelmiştir.İçi boş olan hamaylılarda şekil ne olursa olsun her tarafına muhafaza için içine konulan kap bulunmaktadır. İnsanlar nazardan, büyüden ve diğer kötülüklerden korunmak için hamail ve muska taşırlar. Hamaillere bakıldığında, oldukça gösterişli taşlar ve boncuklarla süslü oldukları ve genellikle de gümüşten yapıldıkları görülmektedir.

Başlangıçta sadece tılsım amacıyla yazılan yazıları muhafazası için yapılan hamaylılar, zamanla kadınların güzel görünmek için yaptırdıkları daha sonra da içine bir şeyler yazdıkları takılar haline gelmiştir. Yenisini yaptıramayan bazı gençler özel günler için büyüklerin hamaylılarını takarlardı. Ayrıca hamaylılar muskalar gibi gizli yerlerde taşınmaz, herkesin görebileceği ve dikkatini çekebilecek kadar göz önündedir (Özbağı,2002:791).

3.1.7. Bele Takılan Takılar

Kemer ve Kemer Tokaları: Kemerler, kuşaklar gibi her gün kullanılmayıp, özel günlerde ve özel kıyafetlerle kullanılan iki ile beş parmak genişliğinde, beli bir kere dolandıktan sonra toka ile nihayetlenen bir giyim tamamlayıcısıdır.

Görsel 15: Tütsü Tutan Bir Uygur Beyinin Kemeri ve Kuşağı (Ögel, 1978)

Kuşaksız bir Anadolu kadın giysisini düşünmek hemen hemen imkânsızdır. Gençlerde gümüş kemer, kolan, kolan kuşak, kemer bent gibi etnografik öğelerle karşımıza çıkmaktadır. Evlenecek kıza babasının taktığı kırmızı kuşak, baş bağlama günü damat elinde takılan sülale kemerinin farklı anlamları vardır. Aile büyüğü hanımların ise kullandıkları şal kuşakları sıcak tutması bakımından ayrıca önem kazanır. Türkülerimizdeki "Gümüş kemer ince bele dar gele" sözleriyle de yer tutan kemer, vazgeçilmez geleneksel kadın takılarımızdandır. Ayrıca kemer, atalarımızın bize atlı bozkır denilen zamanlardan, yani M.Ö. ikinci yüzyıldan kalma bir hediyesidir. Daha o zamanlar, Türkler kemeri hem ihtiyaç hem de süs eşyası olarak kullanmışlardır.

Kemerler özellikle Anadolu'nun değişik yörelerinde, köylere göre karakter kazanmıştır. Mesela, Karadeniz yöremizde altından ve gümüşten yapılan hasır örgü kemerler, Doğu Anadolu'da soyadlı gümüş kemerler, Orta Anadolu'da sovadlı gümüş kemerler, Orta Anadolu ve Trakya'da Telkari kemer bağlamak gelenek haline gelmiştir. Özellikle İstanbul kemerleri kıymetli kumaştan yapılmış olup, tokaları altın veya gümüştendir. Bu altın veya gümüşten yapılmış tokaların yüzeylerine genellikle mıhlama tekniği ile yeşim ve dırcan gibi kıymetli taşlar oluşturuldu. İstanbul'da saray için yapılan kemerlerin, padişaha ait olanlarının kılıç kuşanma gibi başka bir görevi de vardı. Kemer, kadınların genellikle bindallı, kaftan, üç etek gibi kıyafetlerinin üzerine de kullandıkları takılardır. Bindallı üzerine kullanılan kemerler hem Osmanlıda hemde Harputta sıkça kullanılırdı. Kemer, toka ile bütünleşen bir süsleme unsurudur. Ancak, süslemenin bazı kemerlerin tokalarında yoğunlaştığı bu nedenle bazı tokaların da kuşaklara tutturularak kullanıldığı görülmektedir. Kemer toka ile bütünleşmesine rağmen diğer açıdan ele alındığında kemerleri ayrı, kemer tokalarını ayrı olarak incelemek mümkündür. Kemer tokası kemerlerin birleştiği noktada bütün veya geçmeli olarak bulunan genellikle eşit iki parça halinde yuvarlak, elips ve badem şeklinde değişik teknik ve motiflerle süslü bölümüdür. Toka kelimesi Türkçe olup, eski anlamıyla iki akarsuyun birleştiği yer demektir. Zamanla dilde birçok şekillerde kullanılmıştır. Tokalaşmak iki elin birleşmesi, karşılıklı mutabakat, anlaşma, birleşme

anlamında olup, anlamdan maddeye geçişte kemer tokası ifade kazanmıştır (Özbağı, 2002:792).

Türklerde çifte kuşak bir ödüllendirme ifadesidir. Tokalı kayış sayısı tasvir edilen kişiye verilen mertebeyi belirler.Türk kuşakları yünden ve deriden yapılırdı. Yün kuşağın tek olarak da kullanıldığını kaynaklardan görürüz.Yün kuşak üzerine bazen ayrı bir deri kuşak sarılırdı. Yün kuşağın yün ipliklerle elde örüldüğünü ve buna "suf" denildiğini kaynaklardan görüyoruz.Türklerde delikanlılık çağına giren gençlere törenle kuşak kuşatmak bir gelenektir. "Erk urun kuşandı"= Adam kuşağını kuşandı gibi sözlerden bu gelenek anlaşılmaktadır. Kemerin kuşaktan farkı, tokasının oluşudur (Süslü, 1989:174-183).

3.1.8. Göğüse Takılan Takılar

Göğüs Süsü-Pantatif: Elbise üzerine düz veya çengelli iğne ile takılan değişik motif ve tekniklerle süslü, metalden veya metal ile taşın birlikte kullanılmasıyla, genelde oval, kare, yuvarlak, dikdörtgen formlardaki takılardır. Bu takılara "Broş" da denilmektedir. Koçu broşu şöyle tanımlar; "Kadınların göğse veya başa taktıkları mücevherleri büyük iğne, kelimenin aslı Fransızca olup dilimize 1939'dan sonra Tanzimat devrinde gelmiştir" der. Türk kadınları "broş" diye ifade etmektedirler. Pandantif; ayrıca halk arasında yaka iğnesi olarak da bilinmektedir (Koçu,1967:85).

3.1.9. Bileğe Takılan Takılar

Bileğe takılan takılar arasında kol bileklerine takılanlar "bilezik", ayak bileğine takılan takıları ise "halhal" olarak açıklanmaktadır. Bilezik deyişi bilekle ilgilidir. Kökü ve ekleri de Türkçedir. Bilezik sözü Uygur çağından itibaren yazılı Türk kaynaklarında, tek ve geniş bir tabir olarak karşımıza çıkmaktadır. Altay Türk kültürünün doğudaki bir kolu sayılan Moğol kavimlerinde bu Türk sözü bilisük, bilizük, bilicek şeklinde görülür. Bilezik deyişi, Uygurlar ile Selçuk çağının başlarında derlenmiş olan sözlerde karşımıza bilezik şeklinde çıkmaktadır(Özkan, 2007:620).

Kadınların süs eşyası olarak en çok önem verdiği takılardan biri olan bilezik, geçmişte olduğu gibi günümüzde de en fazla kullanılan takılar arasında yer almaktadır. Altın, gümüş gibi değerli madenlerle birlikte, çok kıymetli taşların ahengiyle oluşturulan bilezikler, değerlerine değer katmaktadırlar. Ayrıca ince, kalın, şerit veya halka biçiminde hazırlanan bilezikler şekil farklılığına rağmen üzerindeki süslemeler ve verdikleri mesajlarla ayrı bir önem kazanmaktadır(Ögel, 1978:258-259).

Halhal: Kadınların ayak bileklerine taktıkları takılardır. İran'da M.Ö. 2000 sonlarıyla İ.Ö. yedinci yüzyıl tarihleri arasında kabartmalardaki figürlerde halhallara rastlanmıştır. Koçu Halhalı Arap kadınlarının günlük süslemelerinde, Türklerde ise halka şeklinde olan takıya sıralanmış küçük zil şeklinde topların raks sırasında ses çıkartarak oyuna renk katması nedeniyle rakkaseler (çengi kız) tarafından kullanıldığını belirtmektedir. Malatya yöresine ait olan halhal geçmişte çocukların ayak bileklerine takılarak ve böylece yürüyerek annesinden uzaklaşan çocuğun yerinin belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır(Özbağı, 2002:793).

Yüzük: Yüzük parmağa takılan halkalardır. Eskiden uzun süre mühür olarak kullanılan yüzükler, aynı zamanda bir güç ve onur belirtisi olmuştur. Anadolu el sanatları, kadın ve erkek yüzüklerine çok içten bir yaklaşım getirmiştir. Çünkü yüzük tek amaç için kullanılmayıp birçok işlevi vardır. Belki yüzüğün en önemli amacı süs eşyası olarak kullanılmasıdır. Elin parmaklarına görsel bir estetik kazandıran yüzük iki

bölümdür. Parmağın alt kısmını kavrayan düz halka ve üst kısmında "yüzük kaşı" olarak tanımlanan kısım. Buradaki işleme yüzüğün kimliğini ortaya koyar. Genellikle yüzük kaşına taşın tutturulması için bir montür yerleştirilir ve montürün içine de çeşitli formlarda yüzük taşları oturtulur. Yüzüğe nitelik kazandıran, değerli ve yarı değerli değişik malzemelerden yapılan yüzük kaşlarında yer alan taşlar küçük boyutlarda olmalarına rağmen büyük işçilik gösterirler.Başlangıçta otorite göstergesi olarak ortaya çıkan yüzükler, daha sonra hükümdar ile halk, yüksek din görevlileri ve tanrı arasında bağı simgeleyen, ayrıca evlilik birliliği ve bağlılığını temsil eden bir anlam kazanmıştır. Dolayısıyla yüzük erkek ve kadınların vazgeçemeyeceği takılar arasında önemini korumaktadır(Ögel, 1978:40).

3.1.10. Takılarda Kullanılan Malzemeler

Takılarda kullanılan malzemeler, takıların özelliklerini belirlemesi açısından önemlidir. Bu malzemeler; madenler, taşlar, deniz ürünleri, kemikler, deriler ve diğer benzeri maddeler olmak üzere çeşitlilik gösterir.

Takı yapımında kullanılan malzemelerin cinsi, özellikle ulaşım imkanlarının sınırı olduğu erken çağlarda, çevrede bulunan deniz kabukları, kemik, ahşap parçaları gibi malzemelerle sınırlı kalmıştır. Zamanla gelişen ticari ve kültürel ilişkiler sonucu ve maden kaynaklarının değerlendirilmesiyle özellikle altın ve gümüş gibi madenlerin ortaya çıkmasıyla takı yapan sanatkarlarınmalzeme çeşitleri de artmıştır. Çeşitli taşlar mercan, inci ve benzeri deniz ürünleri madeni takılara monte edilerek kullanıldığı gibi yan yana dizeler halinde de kullanılmaktadır. Madeni takıların ana malzemesi altın, gümüş, bakır, bronz ve pirinç gibi işlenmeye elverişli madenlerdir (Özbağı,2002:794).

Altın: İlk keşfedilen ve işlenen madenlerden biri olan altın, doğada yaygın olarak bulunur. Keşif tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan altın, süs eşyası olarak karşımıza M. Ö. Altı binden itibaren çıkmaya başlar. Maden yataklarının geçtiği dere ağızlarından toplanan veya kayalar içindeki damarlardan çıkarılan altın, içinde bulunan diğer madenlerden arındırıldıktan sonra kullanılmaya hazır duruma gelir. Yumuşak ve kolay işlenebilir bir madde olan altın, soğuk haldeyken de işlenmeye müsaittir.Türklerin ana yurdu Orta Asya'da ve Altaylarda zengin altın yataklarının bulunduğu bilinmektedir. Erken İslam devrinde akın, hem; taş ibrik, maşrapa gibi kullanım eşyası olarak, hem de yüzük, küpe, bilezik, gerdanlık gibi ziynet eşyası yapımında kullanılmıştır (Özbağı,2002:794).

Gümüş: Altın gibi mücevhercilikte kullanılan kıymetli bir madendir. İşlenmeye çok müsait olan gümüş madeni doğada hem doğal hem de cevher olarak bulunmaktadır. Orta, Batı ve Kuzeydoğu Anadolu'da bol miktarda galen ve gümüş klorürleri bulunmakta, ilk gümüş tasfiyesinin ise Anadolu'da yapıldığı tahmin edilmektedir.Her türlü işlenmeye elverişli olan gümüş, hem ziynet eşyalarında, hem de tabak tepsi, vazo gibi ev süs eşyalarının yapımında kullanılmaktadır (Özbağı,2002:794).

Bakır: En önemli madenlerden olan biri bakır, insanlık tarafından ilk keşfedilen ve işlenen bir maden olarak önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Bakır doğada hem doğal maden olarak hem de cevher olarak bulunur. Bakır akından ve gümüşten daha sert bir madendir. Soğuk halde dövülüp şekillendirilemez. Bakır soğuk halde uzun süre çekiçlendiği takdirde madenin üzerinde çatlaklar olur ve dağılma yapar. Bu nedenle çekiçleme esnasında sık sık ısıtılarak yumuşaması sağlanır ve işleme devam edilir (Özbağı,2002:794).

Pirinç: Yine bir alaşım olan pirinç, bakır-çinko birleşimidir. Altın gibi sarı ve parlak olan pirincin içindeki çinko miktarı azaltılıp çoğaltılarak renginin sarılığı ve parlaklığı ayarlanır. Çinko fazlalığı pirincin rengini beyazlaştırır ve matlaştırır.

On ikinci ve on üçüncü yüzyılda Horasan Bölgesi, Musul, Şam, Konya ve Artuklu bölgesi önemli maden yapım merkezleri olmuştur. Bu bölgelerde üretilen kazıma desenli, gümüş, bakır ve altın kakmalı eserler, İslam maden sanatlarının en güzel örnekleridir. Dikkatle incelendiğinde Selçuklu Dönemi maden sanatı İran'dan Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'ya kadar uzanan aynı teknikleri uygulayan geniş bir maden sanatı ekolünün ispatıdır. Osmanlı döneminde gümüş ve altın yalın olarak işlem görmüştür. Soy metallerden eserler yapılırken devletin kontrol mekanizması ve kontrolü bir an olsun sanatkarı yalnız bırakmamıştır.Halk işi dediğimiz, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde imal edilmiş ve bu yörelerin isimleriyle tanınan örneklerin yapımında, gümüş, bakır ve pirinç her zaman tercih edilmiştir. Dövme ve kalıp yoluyla hazırlanan bu eserlerin üzerleri genellikle altın, mercan ve emay ile renklendirilir, bu yolla yapılan kemer, tepelik, askı ve çeşitli takılar Osmanlı sanatkarlarının emeklerinin ve ince sanat zevkinin ürünleri olarak günümüze kadar gelmiştir.Takılarda kullanılan değerli taşlar arasında elmas, yakut, zümrüt, safir, opal gibi taşlar yer almakta, yarı değerli taşlar arasında yörelerine göre adlandırılan Simav akikleri, Erzurum taşı (Siyah kehribar) ve Eskişehir lüle taşı gibi taşlar bulunmaktadır. Yazılı kaynaklar, kütüphane ve müze eserleri; Kütahya akikleri, dünyaca ün salmış Simav ateş opali paha biçilmez kuvars, ametist, beril ve grant kristalleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda Anadolu'da işlettikleri maden ocaklarında, yalnız kıymetli taş topladıkları da bir gerçektir(Özbağı, 2002:794-795).

3.2. Büyük Selçuklularda Giyim Kuşam

Kendine has bir kültüre sahip olan Türklerin kendilerine özgü kıyafetleri vardı. Böylece, İslâm medeniyetinin diğer başlıca kültürlerini temsil eden Arap ve İran kavimlerinden ayrı bir Türk kıyafetinden söz edilebilir. Haleb Mirdasoğulları hükümdarı Mahmud, şüphesiz, Selçuklu hükümdarının övgüsünü kazanmak için, Alparslan'ın huzuruna, Oğuz kıyafetiyle çıkmıştı. Bundan Alparslan'ın da Oğuz kıyafetinde olduğu kendiliğinden anlaşılır. 1123 yılında Bâtınîler Bağdada Türk kıyafetiyle girmişlerdi. Alparslan'ın ölümünden altmış yıl sonra bile ayrı bir Türk kıyafetinden -bu sefer Türkmen kıyafeti adı altında bahsedilmektedir. Şehirlerde yerleşen Türkmenler bile kıyafetlerinden hemen tanınıyorlardı. Şu halde Türkler hangi ortamda bulunurlarsa bulunsunlar, kıyafetlerini muhafaza ediyorlardı.

Tuğrul Bey'in üvey oğlu Enûşervân, saltanatının son yılında bu Selçuklu hükümdarına karşı isyan etmişti. Yakalanarak hapsedildi. Sultan olduğu zaman, o, Rey kalesinde hapis hayatı sürüyordu. Satranç oynadığı mevali'yi öldürmesi üzerine kale muhafızları hücresini kuşattılar. Bunun üzerine çok sevdiği cariyesine pencereden atlamasını ve kalenin altında kendisini beklemesini söyledi. Asıl maksadı, sevgilisinin kendisinden önce ölmesini sağlamaktı. Cariye pencereden atlayınca rüzgâr elbisesine doldu ve onu dağa doğru götürdü. Yere düştüğü zaman ise, sadece kolu kırıldı. Fakat, Enûşervân kaleden atlayınca, vücudu parça parça oldu ve tabiî derhal öldü. Verdiğimiz bu bilgiden konumuz bakımından çıkan sonuç şudur: Selçuklu devrinde kadın elbisesi boldu. O kadar ki yüksek bir yerden bir kadın atladığı zaman, elbise paraşüt gibi açılmaktadır. Erkek kıyafeti ise böyle değildir. Bir dereceye kadar vücuda yapışıktır. Bununla beraber, bunu mutlak manada almamak lâzımdır. Zira, Kâşgarlı Mahmud'un eserinde birisinin elbisesinin başına toplandığından, dolandığından bahsedilmektedir.

Nitekim, "geniş elbise yıpranmaz; danışıklı iş bozuk olmaz" atasözü, Türklerde bol elbise telakkisinin hâkim olduğunu göstermektedir (Köymen, 2001: 438).

3.2.1. Elbise Malzemesi

Muhtelif içtimaî tabaklara mensup erkek ve kadın kıyafetlerinden bahsetmeden önce, bu kıyafetin yapıldığı malzemeyi, süslenme vasıtalarını ele alacağız. Böylece, muhtelif içtimaî tabakalara mensup erkek ve kadın kıyafetleri kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Kumaşlar: Elbiselik kumaşlar başlıca ipekten, pamuktan, devetüyünden, yünden imal ediliyordu. Elbise imalinde en çok ipek kumaş kullanılıyordu. Görünüşe göre, ipek kumaşların ancak bir kısmı Türkler tarafından dokunuyordu. Gene görüşe göre, Türkler millî âdetlerinde kullandıkları veya bayrak yaptıkları kumaşları kendileri dokuyorlardı. Çünkü Kaşgarlı Mahmud, eserinde büyük devlet adamlarının mezarlarına örtülen kumaş ile kırmızı ipek kumaşı Türkçe özel terimlerle kaydetmektedir. Bu kumaşlar aynı zamanda elbise imalinde de kullanılıyordu. Türkler bunların dışında yol yol çizgili bir ipek kumaş dokudukları gibi, ince bir ipek kumaş da dokuyorlardı. Ayrıca yine Türkler, esasını yeşil renk teşkil eden bir ipek kumaş dokumasını da biliyorlardı.

Türkler, ihtiyaçlarını büyük ölçüde dışarıdan tedarik ettikleri kumaşlarla karşılıyorlardı. İpek kumaş tedarik ettikleri memleketlerin başında Çin geliyordu. Çin kumaşları esas adlarını tabii Türkçeye uydurulmuş olarak muhafaza ediyorlardı. Çin ipeklilerinin bir kısmı alacalı nakışlarla bezenmişlerdi. Diğer bir Çin ipekli çeşidi, Türklerin çok sevdiği bir renk olan kırmızı renkte idi ve üzerinde sarı benekleri vardı. Selçuklu Türkleri Bizans'tan da ipek kumaş ithal ediyorlardı.Elbiselik kumaş imalinde ikinci sırayı pamuk işgal ediyordu. Türkler pamuktan çubuklu ve nakışlı elbiselik bir kumaş dokuyorlardı. Kıpçaklar bu kumaştan yağmurluk da yapıyorlardı. Pamuk iplik ve kumaş olarak değil, bazen ham hadde halinde de kullanılıyordu. Mesela, pamuk iki bez arasında döşeniyor ve hırka olarak dikiliyordu. Yünden yapılan elbiseyi daha ziyade köleler giyiyorlardı. Kölenin yün elbise sahibi olması bile, istisnaî bir hadise imiş gibi, Kâşgarlı Mahmud'un eserinde özel olarak kaydedilmektedir. Bundan anlaşılıyor ki, kölenin yün elbise sahibi olması bizlere sınıf farklılıkları olduğunu gösterir.(Köymen, 2001: 439-440).

Koyunyününün, elbise malzemesi olarak bu kadar az yer işgal etmesinin sebebi şudur: Koyunyünü, dokumadan ziyade keçe haline getiriliyordu. Bu keçe, ayrıca görüleceği gibi çadıra varıncaya kadar muhtelif maksatlar için kullanılıyordu. Veya yine aşağıda görüleceği gibi, derisiyle birlikte kürk imal ediliyordu.. Bizi burada keçenin yağmurluk = yamçı, olarak kullanılması ilgilendirmektedir (Köymen, 2001: 441).

Kürkler: Kürk elbiseler, Türklerin hayatında, belki de, ipekli kumaştan imal edilmiş elbiselerden daha fazla rol oynuyordu. Çünkü, Türklerin yaşadıkları coğrafi sahalardaki iklim şartları bunu gerektiriyordu. Derisinden ve kürkünden faydalanılan hayvanlar şunlardı, başta kuzu derisi geliyordu. Bunu samur ile sincap derileri takip ediyordu. Bunlardan sonra sıra ile bozkır tilkisi ve ada tavşanı geliyordu. Kürklerin her zaman tüylü tarafı dışa gelmiyordu. Meselâ, samur ve sincap derileri çok defa elbisenin içini kaplamakta kullanılıyordu. Ayrıca samur'dan yalnız kürk değil, hükümdarlar için börk de yapılıyordu: Bağdada gelmekte olan Tuğrul Bey'i karşılamağa çıkan Halifelik erkânı onun başında samur börk bulunduğunu gördüler. Sonra bir hayvan derisinin sadece bir elbise çeşidinin imalinde kullanıldığı anlaşılıyor. Meselâ, ada tavşanı derisinden sadece yağmurluk yapıldığını biliyoruz. Hükümdarlar ve büyük devlet erkânı umumiyetle ipek kumaştan dikilmiş elbiseler ve samur kürk giyiyorlardı: 1057 yılında

Bağdad'da Halife ile mülâkata giden Sultan Tuğrul Bey'in üstünde ipek elbise (fereciyye) vardı. Melik şah'ın da, meşhur veziri Nizamül'-mülk'ün de ipek elbise giydiklerini biliyoruz. Diğer taraftan, Tuğrul Bey'in veziri Amidü'l-mülk Kündürî, samur kürk giyiyordu. Hatta o bu kürkü, sürgünde iken Alparslan'ın emriyle kendisini öldürmeğe gelen iki Türk gulam'ına vermişti(Köymen, 2001: 441).

3.2.2. Türk Kıyafeti

Bir Türk kıyafeti şunlardan meydana geliyordu;önce başta taşınan börk, sonra vücuda giyilen kaftan, bunun altında muhtelif adlar taşıyan hırkalar, ceketler ve nihayet gömlek gelir. Şalvar (pantolon), çizme veya ayakkabı ile kıyafet tamamlanmış olur. Börk ve fistan istisna edilecek olursa, erkek kıyafetiyle kadın kıyafeti arasında pek fark yoktu. Kadınlar da aynı adları taşıyan elbise giyiyorlardı. Bu kıyafetler dışında bazı durumlar için ayrı elbiseler vardı. Çobanların taşıdıkları kepenek, atlıların seyahatler da kullandıkları yağmurluk yamçı gibi. Bunlardan başka kuşak, kemer, uçkur, mendil, eldiven gibi yine kıyafet çerçevesine giren yardımcı unsurlar da vardır. Bunlara gerdanlık, bilezik, küpe gibi süs eşyalarını da ilâve etmek lâzımdır (Köymen, 2001: 442-444).

Kemer: Kemer hakkında elimizde kuşak kadar da bilgi yoktur. yalnız kemerin kayıştan yapıldığını, tokası bulunduğunu biliyoruz. Kaynakta adamın kayışa toka taktığından da bahsedilmektedir. Kemer'e takılan toka altından ve gümüşten olabiliyordu. Türkler kemer'e takılan altın ve gümüş tokaya ayrı bir ad verdikleri gibi, kemer'in başına ve tokalara işlenen altın ve gümüşe de ayrı bir ad veriyorlardı. Kemer'in bir hâkimiyet sembolü idi (Demir, 2004: 27).

Uçkur: Kaftan için kuşak ve kemer ne ise, şalvar için de uçkur o idi. Türkler uçkur için bugün unutulmuş olan "ilersük" veya "tizme" kelimelerini kullanıyorlardı. Sapan kolu yapılan iplikle uçkur yapılan ipliğin aynı oluşu, Türk Uçkuru'nun ne kadar sağlam iplikten örüldüğü hakkında fikir edinmek için yeterlidir. Belirli sayıda iplikler örülerek uçkur imal ediliyordu. Diğer eşyalar gibi uçkur da "bürük" adı verilen püsküllerle süsleniyordu (Demir, 2004: 27).

Eldiven: Ne yazık ki, eldiven hakkında uçkur kadar da bilgiye sahip değiliz. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde eldiven kelimesi sadece bir yerde geçmektedir. Türkler, eldiven'e "ellik" manasına gelen "eliglik" adını veriyorlardı (Demir, 2004: 27).

Mendil: Tıpkı eldiven gibi mendil hakkında da fazla bilgimiz yoktur. Halbuki, şimdi olduğu gibi o zaman da mendilin gerek eşya olarak, gerekse sevgililer arasında -türkülere konu olan- işaret vasıtası olarak büyük rol oynadığı şüphesizdir. Türkler mendil'e, suluk manasına gelen "suvluk" diyorlardı (Demir, 2004: 27).

3.2.3. Elbise Bakımı ve Muhafazası

Türkler ev ve ev eşyası bakımı kadar olmasa bile, elbise bakımına da önem veriyorlardı. Meselâ, Türklerde ütü'nün bulunduğunu Türkler mala biçiminde bir demir parçasını kızdırarak, elbise üzerine ve dikiş yerlerine bastırıyorlardı. İşin enteresan tarafı, ütü'yü erkeğin yapmasıdır. Bu, bugün de yapılan ütüleme faaliyetinden başka bir şey değildir. Türkler "şav" adlı bir otla elbiselerini temizliyorlardı. Yağ lekesi olan elbiseler vardı. Görünüşe göre, bu ot sabun yerine kullanılıyordu. Zaten elbise yıkanırken ayrıca bugün de aynı adı taşıyan tokmak kullanılıyordu. Elbisenin yıkanma yüzünden bozulduğu, çekildiği oluyordu. Elbiseyi erkek de yıkıyordu. Burada dikkat

çekici olan, Türklerin bezleri (çamaşırları) kolalamayı bilmeleridir: Çamaşırlar mayalı bir tortu ile kolalanıyordu; üstelik bunu erkek de yapıyordu.

Elbisenin yamandığı oluyordu. Bazen erkek, elbisesini kendisi yama-yordu. İpekli yaması ipekliye, yünlü yaması yünlüye'''' diye bir de atasözü vardır ki, elbise yamamada takip edilen usulü ortaya koymaktadır. Türkler, yama yapmak için hazırladıkları beze "yamalık bez" diyorlardı. Diğer taraftan elbise ne kadar yıpranmış olsa, yine de yağmura yarar" atasözü, eski elbise sahibi olmanın bile, ne kadar işe yaradığını göstermektedir. "Elbise kirden parçalandı" dendiğine bakılırsa, elbise bakımına hiç dikkat etmeyenlerin de bulunduğu anlaşılıyor. Sonra çok giyilen elbiseye ayrı bir ad veriliyordu. Kullanılan elbiseler bohçalarda muhafaza edilirdi (Demir, 2004:28).

3.2.4. Güzel Kokular

Türkler güzel kokulara da pek önem veriyorlardı. Onların takdir ettikleri güzel kokular arasında misk başta gelmektedir. Türkler miske "yıpar" adını verirlerdi. Bir atasözünde kadınların ağızlarındaki güzel koku miske benzetilmektedir. Bir şiir parçasında bahar çiçeklerinin kokusu da miske benzetilir. Türkler at etinin misk gibi koktuğunu ileri sürerler. Misk kutusuna "kiz" denirdi. Bir atasözünde "kabından misk gitse kokusu kalır" denmektedir.Kaşgarlı Mahmud'un eserinde bir adamın misk kokladığından bahsedilmektedir. Diğer bir yerinde "ben misk saçtım'' denmektedir. Ayrıca erkeğin başka birisinin, her halde bir kadının elbisesine misk bulaştırdığından söz edilmekte ve "misk koktu" denmektedir (Demir, 2004:27).

3.2.5. Saç Tuvaleti

Süslenme ve güzelleşme bahsine son vermeden önce, saç tuvaleti üzerinde de durmak gerekmektedir. Çünkü saç tuvaleti bir yönü ile giyim-kuşam; diğer bir yönüyle de süslenme ve güzelleşme ile yakından ilgilidir. Güzelleşme vasıtaları üzerinde duralım. Bu hususta Kaşgarlı Mahmud Mahmud'un eserinde kadınlar tarafından bugün de aynen uygulanan çok dikkate değer bilgilere rastlamaktayız. Bunlardan biri o zaman da Türk kadınlarının keçi kılından takma zülüf yapmalarıdır. Nitekim kaynakta kadının (keçi kılından) zülüf takındığından, bir kızın da zül üflendiğinden bahsedilmektedir. Bunun o zamanın perukası olduğu şüphesizdir. Birçok noktalarda olduğu gibi, uzun saç meselesinde de Türk erkekleri ile Türk kadınları birleşmektedirler: Şekli ne olursa olsun, Türk erkeğinin de Türk Kadını'nın da saçları umumiyetle uzundur. Türklerde uzun saç meselesi uzun bir konudur. Selçuklular zamanında olduğu gibi, Selçuklulardan önce de erkeklerde uzun saç âdetinin Türkler arasında çok yaygın olduğu bilinmektedir. Uzun saç âdeti Selçuklulardan zamanımıza kadar da devam etmiştir. Uzun saç modası Türklerden başka milletlere de geçmiştir.

Türk erkekleri, ya saçlarını omuzlarına salıverirler yahut da başlarını kazıtırlar ve sadece bir perçem bırakırlardı. Görünüşe göre, Selçuklu devrinde her iki tip saç tuvaleti de mevcut idi. Meselâ, "sulındı" veya "salındı" adı verilen bir saç tuvaleti vardı ki, erkeğin arkaya doğru salıverdiği saç şekline deniliyordu. Nitekim, adamın saçını dağıttığından bahsedilmektedir. Toptan saç bırakan adama "saçlığ er" deniliyordu. Erkek, karışmış saçım başkasına açtırıyordu ve umumiyetle erkekler saçlarım kendileri tarıyorlardı. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde bir erkeğin (ol), saç ördüğünden söz edilmektedir. Fakat, ördüğü saçın erkek saçı mı, yoksa kadın saçı mı olduğu söylenmiyor. Öteki tip saç tuvaletinde tepede bırakılan perçeme "kesme" adı

veriliyordu. "Adam saçını traş ettirdi'''' cümlesiyle her halde adamın etrafını aldırarak, ortada perçem bıraktığı; "adam sağlandı" cümlesiyle de adamın saçının perçem belli olmayacak kadar uzadığı kastedilmiştir. Erkeğin sonradan bıraktığı saça Türkler "ızınçu saç" adını veriyorlardı. İster kavga ve savaş esnasında, isterse Türk âdeti gereğince yapılan matem töreninde olsun, en kolay tutulan yer saçtı. Zira, Kâşgarlı Mahmud'un eserinin bir yerinde "o (adam) onun saçını yoldu" denmektedir. İki kişi kavga ettikleri zaman birbirlerinin saçlarını yakalıyorlardı. Bir şiir parçasında da etrafı sarılan bir beyin yakalandıktan sonra saçlarının yolunduğu ifade edilmektedir. Bilindiği gibi, saç yalnız kavga ve savaş esnasında değil, matem esnasında da yolunuyordu (Demir, 2004: 27).

Selçuklu devrinde Türk erkeklerinin bıyıklı oldukları, Kâşgarlı'nın eserinde sadece bir yerde zikredilmektedir; sakal ise hiç geçmemektedir. Türklerin sakallarım kazıdıkları malûmdur. Traş olma vasıtalarına gelince, Türkler sakallarını ustura ile traş ediyorlardı. Saçların ise, çift bıçak adı verilen makas ile kesildiğibiliniyor.Kadın saçlarına gelince, Kâşgarlı Mahmud'un eserinde kadın saçlarının örgülü olduğu açıkça geçmektedir. Meselâ, Türklerde 'örküç', "kadın saç örgüsü" demekti. Diğer bir yerde "kız örgülü saç sahibi oldu" denmektedir, örmeden önce veya yıkandıktan sonra saç taranıyordu. Tarama, ya kendisi tarafından, ya da başkası tarafından yapılıyordu. Zira, "kız saçını taradı" ve "saç tarandı" cümleleri geçmektedir. O zaman da tarağa, ufak bir farkla, "targak" denili yordu. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde bundan sonra verilen bilgilerde sac sahiplerinin erkek mi, kadın mı oldukları ayırt edilmemektedir. Fakat örülmüş olduğu açıklandığı için kadın saçının söz konusu olduğunu kabul ettik. "Örülmüş saç" ve örme saç" ibarelerini yukarıdan beri verdiğimiz bilgiden sonra erkek saçı saymağa pek imkân görünmemektedir. Bazı saç tuvaleti biçimi var ki, şüphesiz, bu da kadınlara mahsustur: Kadınlar bir saç demetinin üstüne ondan daha uzun olmak üzere başka saç demeti sarkıtıyorlar ve buna özel adlar veriyorlardı. Art saç = (arka sak) tuvalet tipini de buna ilâve edebiliriz. Bundan sonra erkekler ve kadınlar için müşterek sayılabilecek saç vasıfları gelmektedir. Meselâ, "kısa saç" "gür saç" gibi. Bazen gür saçı ifade etmek üzere "bulut gibi saç" deniyordu.

Saç renklerine gelince, Türklerde en bol bulunan siyah saç yanında kızıla çalan saçın da bulunduğu, diğer taraftan kıvırcık olmayan düz saç olduğu görülmektedir. Gerek erkekler, gerekse kadınlar, saçlarını o zaman da aynı adı taşıyan tarak ile tarıyorlardı (Demir, 2004: 28-29).

3.3. Anadolu Selçuklularında Giyim ve Kuşam

Giyim ve kuşam herkesin ilgisini çeken toplumsal psikolojik ve ekonomik çok yönlü bir konudur. Dış etkenlerden korunma amacı ile başlayan giyim ve kuşam moda denilen olgunun da yaratılmasına yol açmıştır. Anadolu Selçukluları Anadolu'ya bir çok yönden olduğu gibi giyim konusunda da önemli etkilerde bulunmuşlardır. Giyim unsurlarına kısaca bakacak olursak; Başlık ve Saç Şekilleri, Kişinin başkalarından üstünlüğünü belirlemek için dış görünümü ile, giyimi ile, başlığı, saç' ve sakal şekli ile farklı olmaya dikkat etmesi ilk insanlarla birlikte başlamıştır. İlkel topluluklarda başkanların başlarına koyduğu iri tüyler ve giydikleri postları ile farklı görünüşleri farklı bir sınıflamayı ortaya çıkarmıştır. Müslüman topluluklarında diğer inanç ve görüşteki kişilerin giyimlerinde de farklılık görülür. Anadolu Selçuklularında Hıristiyanlar kemer takar, Museviler ise omuzlarına kırmızı kumaş parçası koyarak farklılık belirtiliyordu.

Uygurlarda, Abbasilerde, Cevsak ûl-Hakani Sarayı duvar resimlerinde aynı tip saç örgüleri görülmektedir. Örgülü saç geleneği Anadolu Selçuklularında da devam etmiştir. Düz, dışa kıvrık aynı zamanda kulak arkasından bağlanması ve kıymetli

taşlarla süslenmesi de yaygın saç şeklidir. Tek örgülü saçlar, önden ve arkadan omuza, bazen de bele kadar iner. Düz arkadan bele kadar inen saç tipine Türkler "Sığan Saç" derler Arkaya doğru salınan saçlara "Sulundu" denir. Erkeklerin ördükleri saçlara "yûlidi" kadınların ördüğü saçlarına "örgüç" denir. Örgülü saçlara keçi kılından yapılmış takma zülüflerin de ilave olarak takıldığı görülmektedir. Madeni eşya üzerinde malzeme farkına rağmen saç şekilleri nez olarak görülür. Altın kakmalı bronz aynada süvarinin örgülü saçları önden beline kadar çift çizgi şeklinde işlenmiştir. Sikkeler üzerinde saçlar kulak arkasında toplanmıştır nadiren rastlanan kıvırcık saça "boğmak" kökünden gelen "boğurda" saç denir. Uzun saç modasını Mısır'da Memlûklar de benimsemişlerdi. 1315 tarihinde Mekke'yi ziyaret eden Muhammet Bin Kalaun, dönüşte saçlarını kesince uzun saç modası Mısır'da son bulmuş oldu.Başların etrafındaki haleler semavi parlaklığı ve mevkii simgeler. Kadın figürlerini erkeklerden ayıran yönleri süsleridir. Yüzlerine sürdükleri pudraya "üstübec-düzlük", "kırşen" denirdi. Enğlik, adı verilen kırmızı boyadan allık sürdüklerini kaynaklardan öğrenmekteyiz. Cam isinden yapılan ağaç tığlarla kirpiklere sürülen sürme, Türk kadınlarının süs malzemeleri idi (Demir, 2004: 49).

Yüzlerine ben kondurmaları da bir gelenektir. Anadolu Selçuklu kadınları da avuç içine ve başlarına kına sürdükleri kaynaklardan öğrenmekteyiz. Kadın başlarının erkeklerden ayrılan bir özellikleri de başlarına daha uzun saç koymalarıdır.Sokağa çıkarken giyilen yaşmağın diğer adı da "Süre Mahrama"dır. Kişinin mevkiine göre ipekten olur. Bazen arkadan ve önden belden aşağıya iner. Hun Türklerinde de aynı tip yaşmağın kullanıldığı görülmektedir. Duvar çinilerinde de yaşmak tasviri izlenmektedir. Taş üzerinde ise daha sade şekilde uygulanmıştır. Divan-ü lûgat-it Türk dili açıklamalarında "Uragut" saraguçlandı (kadın başörtüsünü örttü) "Saraguç" (kadın yaşmağı) şeklinde geçer. Yaşmak ile közenek aynı anlamda kullanılır. Közenek sözünün yüz peçesi olması daha uygundur. Yaşmağın altına Hotoz, Takke ve üsküp gibi başlıklar giyilir. Baş örtüsü bürünmek sözcüğünden gelir. "Büründük", "Büründek" veya "Bürümcek" şeklinde görülür. Kökeni Orta Asya'ya kadar iner. Başlıklar belirli sınıfların simgesi olarak kullanılmış ve yüzyıllarca şekillerini korumuşlardır. Uygur hanımları yüksek topuzların üzerine şeker külahı gibi "Boğtak" denen başlık giyerlerdi. Anadolu'da Hotoz şeklindedir. Türk kadınlarının süs için saçlarına taktıkları küçük başlıklara da Hotoz denir. Takke-Külah başa konan ufak bir başlıktır. İpekten bir kaytan ile çene altından geçirilerek bağlanır. "Sakaldürük" denir (Demir, 2004: 49).

Börk tepesi sivri olmayan bir çeşit külahtır. Beyaz çuhadan veya keçeden yapılırdı. Sırma olanlara "Üsküf" denir. Börkleri büyüklükleri ve şekilleri bakımından çeşitlidir. Yüksek olanlara "Sukarlaç" börk denir. Bazı börkler ise önden ve arkadan kanatlı veya tüylü olur, buna "kuturma" ve kenarlı börklere "kıdhıglıg", tiftikten yapılan beyaz başlığa da "Kıymaç" denir. Altın varak ve kırıntıları "Kimsen" ile süslenen börklere "Börk Burtalandı" denir. Tasvirlerimiz arasında, börklerin genellikle ön tarafı yüksek olup, etrafına kürk geçirilmiştir. Uygur rahiplerinin başlıklarını hatırlatır. Sultanların giydiği taylasanlı destarlara "örfü destar" denir. Selçuklu sultanlarının başlarına destarlı küçük sarık sardıklarını, tebrik ve kabullerde tahta oturdukları zaman, başlarına taç koyduklarını görmekteyiz. Sarık, ayakta sağ el ile başın etrafından sağdan sola dolanır ve dini geleneğe göre yeni sarık ilk defa Cuma günü sarılırdı. 66 çeşit sarık sarma şekli vardır. Kadınların sarıklarının takkeleri altın, gümüş ile süslenirdi. Sarık aynı zamanda meslekleri de simgelerdi. En büyük sarığa sahip olan kimse üst düzeydeki dini kişidir. Kıymetli taşlarda yapılmış olan taçlar, tasvirlerimiz arasında yaygın olan bir başlık şeklidir. Bu taç şekilleri Orta Asya'da Göktürklerde ve Hun Devri kurganlarında da görülmüştür(Demir, 2004: 50-52).

Başlık çeşitlerini 6 gruba ayırabiliriz:

1- Taçlar: Taç şekilleri ve gelenekleri Orta Asya Hun Devri kurganlarına kadar iner.

a)Tek taşlılar, alnın ortasına gelecek şekilde saçlara oturtulur. Badem şeklinde kıymetli taşlardan yapılmıştır. Büyük badem şeklinde firuze taşlarının kahküllerin arasına konulması da gelenektir.

b)Diadem şeklinde inci sırası ile başı çevreler. Alnın ortasına taş koymakta gelenektir. Daha sade şekillerine de rastlanır. Orta Asya kadınlarında ve Abbasi dönemi Cevsak Ül-Hakani Sarayı'nın taht salonunda sütunların üzerindeki figürlerde de aynı başlıklar görülür. Diadem örnekleri Gaznelilerde, Büyük Selçuklularda kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut divanında Diadem-"Didim", gelinlerin gerdek gecesi giydikleri taç şeklinden bahseder. Orta Asya'dan kesintisiz olarak Anadolu Selçuklularına kadar devam eder.

c) Dilimli taç: Çeşitli şekildedir, Tek dilimli taçlar. İki dilimli olanlar, sivri üçgen şeklinde, üç ve daha fazla dilimli (terekli) olanları tasvirlerde görülür. Bu tipin erken örneğini Göktürklerde, Altay'da sosyal hayatı tasvir eden kompozisyonlarda izlenir. Dilimli taçlar asırlarca bozulmadan bütün Türk dünyasında kullanılmıştır (Ögel, 1978:79).

2- Takke-Külah: Ufak bir başlık tipidir. Yuvarlak veya basık konik şeklinde görülür. Sikkeler üzerinde görülen sivri uçlu başlık tipinin bir çeşidi de, kıymetli bir taş başlığın ortasındadır. Tepesi düğmeli ve kordonlu olan bir diğer örnek yalnız madeni eserler üzerinde görülüyor. Bere şeklinde olan başlıkların da takkenin bir çeşidi olarak düşünebiliriz. Kayık takke olarak adlandırdığımız bir grup ise küçük tepelikleri veya küçük sorguçlu olanlar sikkeler arasında bir grup oluştururlar. Kanatlı külah tipi iki tarafından sivri kanar olan başlık tipidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu başlık tipine "yelken külah" adı verilir (Ögel, 1978:79).

3- Börk: Tepesi düz, bir çeşit külahtır. Çuhadan yapılır. Kenarlı ve sırmalıdır. Börkler çeşitlidir. Alçak börkler bir grup oluşturur. Bazen başlığın yanlarında düğme veya uçuşan tüyler görülür, bazen de takkenin üzeri tamamen tüylerle kaplandığı görülür. Börk tipleri yüz yıllarca değişmeden Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar gelmiştir. Bilge Kağan'ın kabartmasında sekizinci yy 'da Büyük Türk Kahramanı Kül-Tegin (Köl-Tigin) Han'ın kartal armalı Börkü ve Türkistan da basılan sikkelerde hükümdar ve Hatun figürlerinde görülür. Aynı tipin devamını Anadolu'da Divriği Darüşşifası'nda bu formun daha şematik olarak işlendiğini Çorum Kalehisar buluntuları arasında sigrofitto tekniği ile yapılmış keramik parçalarda da görülür. Börk çeşitleri arasında yukarı devrik olanlara "kıdhığladı" külaha kıyı dikti börk denir. Bu grubun bir çeşidi olarak kenarlı börklerde görülmektedir (Ögel, 1978:79).

4- Kavuk ve Sarık: Baş kisvesi olan kavuğun içi genellikle pamukla doldurulur, çuha ve bezden dikilir. Sarık ise tülbent veya şaldan olurdu: Sarık Türklerin yakın doğuya geldikten sonra kullandıkları bir çeşit başlıktır (Ögel, 1978:80).

5- Yaşmak: Kadınların başlarını örten ve omuzlarına kadar inen örtüye yaşmak denir. Kubadabad sarayı çinilerinde peçeli kadın figürü başındaki meyve tabağı ile saray hizmetkarlarından olan tek bir örnektir. Takkeli yaşmakta ise, yaşmağın altında bir başlık bulunur. Yaşmağın uçları ise boynu sarar, bazen de omuzları örter ve yandan bağlanır veyahut yaşmak arkadan etek ucuna kadar iner, buna "Süre Mahram" denir (Ögel, 1978:81).

6- Askeri Başlıklar: Alp'in başını korumak için giydiği başlığa "Tulga-Miğfer" denir. Tepesi yuvarlak kulaklı Miğferler-Tulga olarak adlandırılır. Tepesi basık ve küçük bir yuvarlağı olan miğferlerde görülür. Ayrı bir grup olarak tepesi sivri, kulaklı

Tulgalar ve tepeleri sivri tek veya çift boynuzlu olarak Tulga-Miğferlerde tasvirlerimizde, minyatürlerde, taş üzerinde ve tunç plak üzerinde görülmektedir. İncelediğimiz başlık tiplerinde Orta Asya Türklerinin başlık çeşitlerinin büyük değişikliklere uğramadan Anadolu'ya kadar geldiğini izliyoruz (Ögel, 1978:81).

Kaftan ve Hırka:

Önemli giyim öğesi, çeşitli renk ve biçimlerde olup astarsızdırlar. Diz kapağına veya ayak topuklarına kadar iner. Kaftan eski Türklerin giyimidir. Göktürk heykellerinde ve Uygurlarda dik veya devrik yakalı kaftanlar görülür. Bu kaftan şekli Anadolu Selçuklularına kaynak olmuştur. Astarlı kaftanlara kapama denir. İçi pamukla doldurulan cepsiz kaftanlara köle ve hizmetkarlar giyerdi. Bu kaftanlara "Çekrek Kapa" denir. Kaftanlar kişilere göre değerli kumaşlardan yapıldığı resmi ve mutlu günlerde giyilirdi. Kaftan giydirme hükümdar tarafından mükafatlandırılır, şerit ve düğmelere göre derecelenirdi. Kaftanların beden kısmı vücudu sarar, düğme ile bele kadar iliklenir veya düğmesiz olurdu. Kol yenleri kısa veya uzun olur, elleri örten uzun kollara yen kapağı denir. Böyle yen kapaklı kaftanlar, mera simlerde giyilirdi. Kaftanlar modellerine göre gruplandırılır (Ögel, 1978:81).

Kol yenleri bol olan kaftanlar:

Kolların bolluğu bileğe kadar aynı genişlikte farklı malzemeler üzerinde işlenmiştir. Uzun yenli elleri örterek sarkan kaftanlar özel günlerde giyilirdi. Uygurlarda aynı anlamda kullanılmıştır(Ögel, 1978:82).

Şalvar-Çakşır (Pantolon) Don :

Şalvar ve çakşır Türklerin tipik giyimi olup, savaşçı kavimlerin giyim tarzıdır. Bu giysiler kaftanın altına giyildiği için iç giyim olarak adlandırılır (Süslü, 2002: 776).

Şalvar:

Beli büzgülü, paçaları ayrı ve genişçe dikilmiş, üst dondur. İpek ve pamuklu bezden yapılır. Kadınların şalvarı daha bol ve erkeklerin ise daha dar olur. Beli uçkur ile bağlanır. Şalvarın paçası dar olarak, diz kapağından ayak bileğine kadar inerse (potur) denir. Üzerine bazen tozluk giyilir. Şalvarlar desenli veya desensiz az büzgülü yahut degradeli olup ayak bileğinin üstüne dökülür. Çakşır şalvarın kısası olup, geniş paçaları diz kapağından büzülmüştür. Bir nevi askeri giysidir. Savaş sahnelerinde süvari figürlerinin kısa kaftanların arasında görülür. İki askerin çakşır giysileri taş malzeme için güzel bir örnektir. Madeni eserler üzerinde çakşır daha farklı bir görünüm sergiler mineli tas üzerinde görülen örnekte çakşırın bolluğu büzgülü çizgilerle belirtilmiş, kısa etek gibi görülür. Pirinç ibrik üzerinde çakşır daha sade ve konturlarla belirtilmiştir. Uygurlarda daha farklı görünümdedir. Potur, şekil olarak çakşıra benzer, daha dar olması ve diz kapağından ayak bileğine kadar çorap gibidir. Potur savaş giysisi olarak görüldüğü gibi resmi giyim olarak da kullanılmıştır (Süslü, 2002: 776).

Pantolon-Don:

Belden aşağıya giyilen "Kisve"nin adıdır. Ayakları ayrı ayrı örter. Pantolon örneklerini Uygurların süvari figürlerinde çeşitli şekildedir. Dar, uzun ve paçaları yuvarlak yırtmaçlı veya diz kapağına kadar bol paçalı olarak farklı malzemeler üzerinde işlenmiştir. Şalvarların bol paçalı ve süslü olanlarını kadınlar, daha dar ve sade, olanları erkeklerin giydiğini tespit etmiş oluyoruz (Süslü, 2002: 776-777).

Ayakkabı:

Giyimi tamamlayan öğelerden biridir. Türklerde ayakkabı olarak çizmenin kullanıldığını, özellikle Göktürklerde keçe veya deriden yapıldığı buradan İslam dünyasına yayıldığı bilinmektedir. En iyi çizmelik deri sağırından ve Türkmen keçisinden yapılırdı. Hun Devri'ne ait M.Ö. birinci yüzyılın başlarında Noin Ula buluntuları arasında kısa konçlu çizme ve M.Ö. ikinci ve birinci yüzyıllar da Pazırık

kazılarında, Büyük Hunlara ait buluntular arasında keçe çorap ve çizmeler bulunmuştur. Çizmenin rengi Türklerde önemlidir. Kırmızı çizme Orta Asya'da Hükümdarlık sembolü idi. Anadolu Selçuklularında sarı çizme giyildiğini ve bunun en yüksek mertebeye eriştikleri anlamına geldiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz. İncelediğimiz tasvirlerde çizme giyim öğesi olarak önemli bir yer tutar. Minyatürler kaynak oluşturur. Çizmelerin üzerlerinin desenli oluşu, çizmeye verilen önemi kanıtlar Varka ve Gülşah Minyatüründe çeşitli örnekleri görülmektedir. Çizmelerin konçları bazen düz, bazen de diz kapağına kadar yuvarlak dizlik şeklindedir. Farklı malzemeler üzerinde izlenmektedir. Çizme grubu içinde incelediğimiz giysi öğelerinden olan "Dolak-Pataya" yünden dokunur ve ucunda püsküllü ipleri vardır. Savaşçı figürlerinde görülen Dolak daha belirgin bir şekildedir. Dolak ve tozluk, çarık veya ayakkabı ile giyilir. Çarık, burun kısmı sivri kesilen deriden yapılır. Topuk ve yan kısımların ip geçirilerek ayağa göre şekillendirilir. Türklere özgü ayakkabı şekli çarıktır. Ayrıca kadınların mest giyerler (Süslü, 2002:777).

Kol Bantları (Tiraz):

Anadolu Selçuklu figürleri tasvirlerinde giyimi oluşturan kol bantları-Tiraz kişinin toplum içindeki mevkiini simgeler. Genellikle düz kumaşlardan yapılırdı. Kol ban-tının üzerinde yuvarlak taşlarla bezeli olanlar kişinin mevkiini simgeler. Düz bant ve yazılı kol bantları Selçuklu giyimini tamamlar, farklı malzemeler üzerinde örnekleri izlenmektedir (Süslü, 2002:778).

Hükümdar:

Selçuklularda insan figürlü eserler arasında bağdaş kurmuş figürler, Türk taht oturuşu ana motifi olarak yer alır. Hükümdar sahnelerinin en erken örneği sekizinci yüzyıla ait olan Bilge Kağan'ın maiyeti ile gösteren kompozisyondur. Bilge Kağan elinde kadehi bağdaş kurmuş şekilde görülür. Anadolu Selçuklularında sık rastlanan taht-hükümdar tasvir sahnelerinde, hükümdar ortada bağdaş kurarak oturmuş, başının üstünde taç sanki askıda duran bir taş küre olarak görülür. Malzeme üzerinde görülen bu figürün hükümdar tasviri olduğu, göğsüne kadar inen örgülü saçları ve sağ elinde bir kadeh tutar şekilde görünümü bunu kanıtlar. Kubadabad ve misis buluntuları arasında bu kompozisyona uygun örnekler görülmektedir. Hükümdarların kaftanları yakalı, sağdan sola kapanır, yenleri dışarı kıvrıktır. Hükümdarlık sembolü olan kadehi sağ ellerinde tutarlar. Hükümdar sahnelerinde melek figürlü şemalar çok yaygındır. 1180 tarihli Güneydoğu, Artuklu bölgesine ait bakır sikkede taht üzerinde oturmuş olan hükümdar, sağ elinde hükümdarlık sembolü küre tutar, sol elini dizine dayamıştır. Başında ise sivri uçlu başlık (Müjganlı başlık) ortasında da kıymetli bir taş görülür. Bu bakır sikkede tahtı çevreleyen klasik Selçuklu düğüm motifinin iki yanında bir melek figürü tahtı korur şekildedir. Bu meleklerin başlarında da yuvarlak başlıklar görülür. Bağdaş kurarak oturmuş ve Sultanı simgeleyen figürler yuvarlak yüzlü örgülü saçları ve zülüfleri önden ve yandan iner. Kulaklarında küpe halka şeklindedir. Başlıkları üç dilimlidir. Melek figürlerinin ve hükümdar maiyetinin başlıklarını Konya Alaeddin Köşkü duvar çinilerdeki figürleri de aynı başlıklar görülür. Tam cepheden görülen bağdaş kurmuş, ayakları görülen, aynı zamanda pabuçların görünmesi de bir grup oluşturur. Sola veya sağa dönük olanlar sağ tarafına dönmüş, yere çömelmiş, sağ dizine oturmuş, sol dizini bükmüş şekilde, günlük yaşantılarını yansıtırlar. Saray hayatım yansıtan oturuş şekli genellikle cepheden hafif dönük bağdaş kurmuş şekillerdir. Ellerinde çeşitli hakimiyet sembolleri tutarlar. Sağdan sola kapanan kaftanların yakaları kürklü, önleri etek ucuna kadar açık olabiliyor. Kubadabad duvar çinileri Anadolu Selçuklu Hükümdarlarının giyim-kuşam zenginliğini sergiler (Süslü, 2002:778).

Savaşçı ve Avcı:

Anadolu Selçuklularında av ve savaş sahneleri saray eğlence hayatının bir bölümünü teşkil eder. Türklerde avlanmak eski bir gelenektir. Türklerin aralan olan Oğuzlar, zamanlarını savaş yapmak "toy" ziyafet vermekle geçirirlerdi. Av törenleri dini bir özellik taşırdı. Avlandıkları geyik, tavşan, kaz, yaban ördeği ve keklik gibi hayvanları törenlerle yerler, içki, müzik ve raks ile bu ziyafeti tamamlarlardı. Av sahneleri Anadolu'da daha sade bir üslup ile devam etmiş ve Orta Asya kültürü, geleneklerini sürdürmüşlerdir. Süvariler genelde askeri giyimlidir. Bellerinde kemer, başlarında börk şeklinde başlıklar görülür. Pirinç ibrik üzerindeki av sahnesinde daha farklı bir görünüm sergiler. Kırık bir vazo üzerinde elinde kılıcı olan bir avcı, (bir hizmetkar olabilir) önünde bir aslan ve koşar şekilde iki köpek yer alır. Avcıda yüksek bir başlık yüzü yuvarlak, ince sakallı ve arkaya toplanmış saçları, uzun kollu giysisi sağdan sola doğru kapanır. Ayağında sivri burunlu, uzun konçlu çizmesi görülür (Süslü, 2002:778).

Müzisyen ve Oyuncu:

Müzik eski Türk topluluğunda önemli bir yer tutar. Selçuklular Dönemi'nde İslam dininde çalgının önemli olması Türk Mutasavvıfları ve dervişlerinin, Tekke Müziği ve Türk Musiki Edebiyatını geliştirmiş olmalarıdır. Anadolu Selçuklu Sultanları eğlenceye önem verirlerdi. Uygur Budist Tapınağının duvar freskinde, dini bir raks tasvirinde, tek ayağı üzerinde dans eden kadın tasviri, bol giysili ve sırtında uçuşan kurdeleleri ile dansözün hızını simgeler. On ikinci yüzyıla ait Artuklu Dönemi, mine işlemeli bronz kap üzerinde iki figürün desenli bol giysileri, başlarında yuvarlak takkeler yer alır.Dans eden diğer figürler, bluzları tokalı kemerlerle göğüslerinin altında toplanmış, yuvarlak yakalı, diğer figürün giysisi diz kapağının üzerinde, belinde tokalı kemeri boynuna eşarp bağlamış ve ayağı çoraplıdır. Rakkase ve zurna çalan figür ise kapalı yakalı, uzun etekli ve bol giysili, başları takkelidir. Aynı mineli tabakta raks ve müzikli sahnelerin içinde görülen grupta güreş tutan kişiler kısa etekli büzgülü giyimli ve bellerinden uçkurları sarkar (Süslü, 2002: 180-182).

Görsel 16: Müzisyenlere Örnekler (Ögel, 1978)

Saray Hizmetlileri:

Saray hizmetlilerini oluşturan figürler grubu Selçuklu Saray Teşkilatından kaynaklanır. Hizmetliler grubu daima ayakta tasvir edilmişlerdir. Kadın hizmetkarların giyimleri ile erkek hizmetkarların giyimleri birbirinden ayrıdırlar. Konya İnce Minareli Medrese'de teşhirde olan mezar taşındaki kabartmada Sultanın av hayvanlarına bakan kişi tabureye oturmuş bir şekilde sağ elinde şahin tutar". Bazdar-Emir-i Şikar olduğu, ayağında çizmesi, kuşak, kolunda tiraz ve uzun kaftanı ile görülmektedir. Kubadabad çinilerinde, kucaklarında av hayvanları ile görülen figürler Emir-i Şikar'dır. Bu figürlerin başları kırıktır. Giyimleri uzun ve önden kaytanlı olup, etek ucuna kadar iner. Bellerinde boğumlu kemer, ayaklarında çizmeler görülür. Beden kısmı kırık olan sadece ayakları görülen diğer iki figür saray hizmetlilerinden olabilir. Hükümdarın silahını taşıyan kişiye "Emir-i Silah" denir. Muharebe sahnelerinde askeri giyimli olarak görülürler. Ellerinde kargı, kılıç ve kalkan tutarlar. Figürlerin giyimlerinde farklılık izlenir. Ayaklarında dolak, çarık ve pabuç görülür.. Saraya gelen konuklan karşılayan ve geçiren kişilere "Emir-i Hacib" denir. Ellerinde çomak tutarlar. Hükümdarları korumakla görevli olan kişiye "Emir-i Candar" denir. Pirinç ibrik üzerindeki hükümdar figüründe sol tarafındaki Emir-i Candar elinde kılıcı ve giysisi ile farklılığını belirtir. Yere çömelmiş bir figür hediye sunmaktadır.Hükümdara ibrik ve leğen getirerek abdest almasına hizmet eden kişiye ibrikdar "taşdar" denir. Cezeri'nin Otomatlar el yazmasında ibrikdarın elinde ayna ve havlu görülür. Başında kürklü bir börk, kaftanı kısa kollu, altın yaldızla bezeli, mintanı kapalı yakalıdır. Ayağında yandan düğmeli tozluklar görülür. Hükümdarın meşrubatı muhafaza ile görevli kişiye Şarabsalar-Şarabdar denir. Şarabdar bağdaş kurmuş kadeh önünde, elinde sürahi ile tasvir edilir. Kadın hizmetkarlar sarayın mutfak teşkilatında görülür. Kubadabad Sarayı duvar çinisinde başında meyve sepeti taşıyan peçeli hanım tek örnektir. Varka ve Gülşah minyatüründe Rebi'nin çadırında oturan Gül-şah'a hediye getiren hizmetliler, ayakta bir ayağı yere düz basan diğeri ise onun yanında parmak uçları üzerinde kısmen yere basan ayağına dayalı şekildedir. Bu figür hizmet ifadesidir(Süslü, 2002: 182-186).

Anadolu Selçuklu devleti ve daha sonra aynı topraklar üzerinde kurulmuş olan Osmanlı Devletinde giyim kuşam ve halk kültürü hep birbirine bağlı olarak ilerlemiştir. Osmanlı Devletine bağlı bir eyalet olan Harputta da durum farklı değildi. Anadolu halkının giyimi birbirine benzer özellikler göstermiştir.

4. OSMANLI'DA GİYİM KUŞAM

4.1. Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı

Harput vilayetinde giyim kuşamı anlayabilmek için öncellikle Osmanlı giyimini bilmemiz gerekir. On üçüncü yüzyılda Anadolu'ya yeni gelen Türk toplulukları, yüzyıl süren bir yerleşme döneminden sonra, Bursa ve çevresinde Osmanlı imparatorluğu adı altında yeni bir devletin temellerini atarak, ilk siyasi varlıklarını gösterdiler. Türkler, Bizans ülkesine sahip oldukları zaman, zaten burada tanınmış bir ipekli dokumacılık endüstrisi bulunuyordu. Bununla birlikte, Doğu ülkelerinden de, çok önemli miktarda ipek ticareti yapılmaktaydı. Bu fırsatı iyi değerlendiren Osmanlılar, kendi bilgi ve becerilerini de katarak; hem sonradan dünyaca tanınacak olan, Türk ipekli dokuma sanayini geliştirmişler, hem de ipek ticaretini kontrolleri altına alarak devlete büyük gelir sağlamışlardır (Sipahioğlu,1994:423).

Yüzyıllarca geleneksel çizgisini korumayı başarabilmiş Osmanlı kadınının giysisi hakkında bilgi edinebilmek için; minyatürlü yazmalar, hükümler, kanunnameler, tereke defterleri, vb. gibi yerli kaynaklar ile yabancı gezginlerin seyahatnamelerine ve gravürlere bakmak gerekir. Sokak ve ev giysisi olarak iki bölümde incelenebilecek kadın giyim tarzı, yüzyıllara göre genel özelliklerini kaybetmemiştir. Osmanlı minyatürlerinde görülen kadınlar,genellikle müzisyenler ve dans eden kadınlardır. Osmanlı resimleriyle ilgili çoğu çalışmanın, minyatürlerde, Matrakçının yaklaşık 1545 tarihli Süleyman name yazmasından alınan Cenova Manzarası'nda ve 1558 tarihli Süleyman name'den I. Süleyman'ın (1520-1566) cülus törenlerini gösteren minyatürde askeri ya da siyasal tarihe ışık tutan yönleri vardır (Alpay,2000:148-151).

Sokak giysisi olarak ferace, yaşmak ve her zaman olmamak koşuluyla peçenin kullanıldığı görülür. Ferace önden açık, bedeni ve kolları bol, eteği yere kadar uzun yakasının kesimi dönemlere göre biçim değiştirebilirler ama on altıncı ve on yedinci yüzyılda yuvarlak veya hafifçe V yakalı, ön açıklığının iki yanında cepleri olan, sokağa çıkarken giyilen bir dış giyim çeşididir. Yaşmak, kadınların sokakta feraceyle kullandığı, genellikle bir parçası baştan çeneye diğer parçası çeneden başa doğru bağlanan iki bölümden oluşan, feracenin üstünden sarkıtıldığı gibi, yakanın içinde de olabilen; zenginlerin ve saraylıların kolalayarak kullandığı beyaz bir örtüdür (Hayta, 2005:28).

Görsel 17:Osmanlı Kadınının Ferace ve Yaşmak Örneği (http//:Osmanlıda Ferace ve yaşmak örekleri ile ilgili görseller.com)

Gizemli Osmanlı dünyasına ilgi duyan, çeşitli meslek gruplarından gezginlerin gözlemleri ve günümüze kadar gelebilmiş yazılı ve resimli malzeme, belgesel değer taşıması açısından son derece önemlidir. II. Bayezid ve I. Selim'in padişahlığı döneminde sarayda içoğlanı olarak, bulunan ve Çaldıran Savaşı'ndan sonra, kaçarak yurduna dönen Menavino, on altıncı yüzyılın ilk on beş yılındaki bilgileri kapsayan kitabında, şehre giderken yüzlerinin önüne at kılından yapılmış bir peçe taktıklarını; fakir kadınların ve kölelerin gözleri gözüksün diye peçe takmadıklarını, diğer kadınların bu konuda dönem kurallarına bağlı davrandıklarını yazar. Postel, seyahatnamesinde giysilerle ilgili şu bilgilere yer verir: "Giysilerde kullanılan kumaş, altın ve gümüş satenden, brokardan, damasktan ve çeşitli ipek türlerindendir. Bunlar, zenginlerin ve kentsoyluların durumlarına göre yeğledikleri kumaşlardır; çünkü kentlerde yoksullar, köylüler denli kötü giyinmektedir. Giysileri kıvrımsız ve yere kadar uzundur. Türkler başlarını, kafanın etrafından bağlanan örtüyle örterler. Hotoza altın ya.da gümüşten, bazen de altın veya gümüş karışımı yarı ayak uzunluğunda, başın önünden sarkan, elbisenin içine sokmadıkları bir kumaş parçası takarlar; bu, yüzlerinin görülmemesini sağlayacak biçimde, gözlerini ve başın kalan bölümlerini örten, ince siyah serj veya etamin, koyu siyah ipekten yapılmış, işlemeyle süslü bir parçadır. Kadınların tümü kente giderken giysilerinin üstüne beyaz, güzel bir kumaştan örtü örterler. Bu giysi kadınların birbirinden ayrılmasını olanaksızlaştırır; öyle ki, kadınlar bir arada bulunduklarında kocaları kendi karılarını tanıyamaz. Hem kadınlar, hem de erkekler üstten bağlanan ve alttan sıkılan küçük papuç giyerler. Tatarlarla Türkler birbirlerine son derece benzer; bu benzerlik giysilerde daha da belirgindir. Özellikle başlıklarda sürek avı giysileri modası öncü bir rol oynar. Bu tür başlıklar daha yüksek, daha sivri genellikle ipek ya da ince bir kumaşla bağlanırlar. Bu kumaşın cinsi Polonyalılarda ya da eski moda anlayışında olduğu gibi zenginliğin göstergesidir"(Hayta, 2005:29).

154l'de İtalya'ya dönen Bassano, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'ndeki İstanbul'un günlük yaşamından söz eder. Bassano Türk kadınının sokak giysileri konusunda şunları yazar: "Sokağa çıkarken, hırkanın üstüne bembeyaz ketenden bir giysi, tırnaklarına kadar uzun ve dar yenli bir gömlek giyerler. Türkiye'de ne erkekler ne de kadınlar eldiven kullanmazlar. Başın etrafında, boynu saran, gözleri kapatan bir örtü sararlar. İnsanları görmek ama onlar tarafından görülmemek için bir karış genişliğinde peçe takarlar; peçe alnın üstünden üç tokayla başa tutturulur. Sokakta kadın kadına karşılaştıklarında yüzlerindeki peçeyi kaldırıp, öpüşürler. Türk erkekleri çok kıskanç olduklarından kadınların tırnaklarına kadar örtünmesini isterler". 1535 tarihini izleyen yıllar, Osmanlı İmparatorluğu'yla Fransa arasındaki siyasi ilişkiler açısından önemli bir dönemi oluşturur. Alanlarında uzmanlaşmış kişilerden oluşan bir elçilik heyeti, Fransa Kralı II. Henri tarafından, Osmanlı halkının yaşamı ve çeşitli konularda inceleme yapmak amacıyla İstanbul'a gönderilir. İkinci kez İstanbul'a gelen Fransız elçisi Gabriel 'Aramon'un yönetimindeki heyetteki görevlilerden biri olan Nicolas de Nicolay'ın seyahatnamesi, görsel malzemenin zenginliği yönünden, on altıncı yüzyıl Osmanlı giysisi hakkında en fazla bilgiyi veren yabancı yayındır. Eylül 1551'de İstanbul'a gelen ve bir yıl kalan Nicolay, Türk giysilerini, modelden, aslına sadık kalarak, gençliğinde öğrendiği ressamlığın sayesinde kendisinin çizdiğini belirtir; yazdıklarının ve çizdiklerinin doğruluğunu, yetkili kişilere sorarak sonuçlandırdığını vurgular (Uzunçarşılı, 1999:570).

Kitabında yararlandığı kaynakları ve çizim yöntemini de anlatan Nicolay; saraydan, Barbaros Hayreddin Paşa'nın eski hadımlarından Ragusa'lı Zafer Ağa ile dostluk kurduğunu, çocukluğundan beri sarayda yetiştirilmiş olan bu kişinin, saraylı kadınların giyim-kuşamlarını çizmesi için ona yardım ettiğini; model olarak, iki sokak kadınını Bedesten 'den aldırttığı giysilerle, saraylı gibi süslediğini yazar. Gerçek yaşamda yaptıkları uğraşa göre daha onurlu bir meslek olan modelliği belli bir ücret karşılığında kabul eden bu kadınlar, göz alıcı giysiler giyip poz vermişlerdir. İçinde 60 gravür bulunan kitap, giyim-kuşam albümlerine ve modaya gösterilen ilginin artmasına neden olmuş; yüzyılın ikinci yarısında basılan giyim-kuşam albümlerinin birçoğunda Türk giysilerine de bölümler ayrılmış ve Nicolay'ın çizimleri örnek alınmıştır. Nicolay'ın betimlediği sokak giysileriyle Türk kadınları çizimlerindeki ortak özellikler, üst kısmı vücuda oturan, önden bele kadar ilikli, alt kısmı açık bırakılmış bol kesimli, uzun veya kısa yenli feraceler; başı, boynu örtüp, omuzlardan arkaya sarkıtılmış uçları püsküllü yaşmaklardır. Gravürlerde sokak giysileriyle görülen betimlemelerdeki kadınların yüzünde peçe yoktur (Uzunçarşılı, 1999:570).

Manuel Serrano Sanz'ın 1905'te Madrid'te yayımladığı ilk baskıda ve sonraki çeşitli baskılarda yazarı Cristobal de Villalon olarak gösterilen, 1980 baskısında yazarının Malta şövalyelerinden Juan de Ulloa Pereira olduğu ilen sürülen, Marcel de Bataillon'un yaptığı incelemelerdeyse Andreas Laguna adında bir doktor tarafından kaleme alındığı anlaşılan Viaje de Turquia adlı seyahatnameyse, üç kişi arasındaki söyleşiden oluşur. Kitabın yazarı konumunda olan Pedro, 1552 yılının İstanbul'undaki kadın giyimiyle ilgili, ülkesindeki arkadaşları Juan ve Mata'ya şunları aktarır: "Kadınların büründükleri çarşafların renkleri ve kumaşları değişebilir; kimi bu renk kimi şu renk, kimi ipekli kimi çuhadan. Kadınların başörtüleri bir yana, erkekleri kadınları hep bir çeşit giyinirler. Bizde olduğu gibi boyuna giysi değiştirmezler. Koca erken kalkarsa karısının, kadın erken kalkarsa kocasının elbiselerini giyebilir. Terziye bir elbise ısmarlarken, modeli sorun olmaz, aslında elbiseyi süslemezler; yalnız üste. giyilene pek ince bir astar geçirirler. Terzi ölçü almaz, yalnızca diktirecek adamı görür veya örnek olarak kendisine başka bir elbise gösterilir. Terzileri de pek ucuz ve ustadır.

Elbiseyi baştan aşağı dikerler; böyle olunca, elbise hem güzel oturur hem de iki kat dayanıklı olur (o devirde Avrupa'nın birçok yerinde elbisenin pek az kısmı dikildiği, dikilmeyen kısımların tutturulduğu; bu nedenle elbisenin dikişi ne kadar çok olursa o kadar değer kazandığı belirtilmektedir) (Uzunçarşılı, 1999:570).

Türk kadınları başlarına sırma işlemeli, dört köşe, buruşmasın diye sertçe, zarif bir hotoz kondururlar. Uçlarını çenenin altından düğümleyerek, hotozun ön tarafını örtmeyecek şekilde bir yemeni bağlarlar. Bunların üzerine altın sırma ile işlenmiş bir tül atarlar. Alınlarına Kılaptandan tacı andıran bir şerit sararlar. Tülü boyunlarına iki veya üç kez dolarlar ve sık sık düzeltirler. Varlıklı olmayanlar bile, değerli taşlarla süslü altın gerdanlık, bilezik ve küpe takabilirler, çünkü taşlar ucuzdur; broştan hoşlanmazlar. Hamama veya düğüne gittiklerinde bile, üzerlerine 2000 duka değerinde altın ve mücevher taşıyanlara rastlanır. Orada samur ve zerdeva, buradaki kuzu derisinden boldur. Bütün Türkiye'de, Hıristiyan, Müslüman soğuklar bastırınca kürk giymeyen az bulunur. Kürk aramaya çıkarsanız, dünyada ne kadar çeşit varsa, hepsini görüp öğrenmiş olursunuz. İyi bir zerdeva 20-30 riyal; samur 100-150; köstebek 7, hem de zerdevayı andırır; tavşanla kül renginde ve havı bol kır faresi 4; erkek tilki 3; kuzu 2; en ucuzu olduğundan çok kimsenin aldığı çakal 1 duka eder ve havı erkek tilkininkine benzer.

Hans Dernschwam ise seyahatnamesinde, kadınların sokağa çıktıklarında başlarına, önünde küçük bir düğme olan ipekten ve altın süslemeli yuvarlak bir başlık taktıklarını yazar. Başlığın üstüne iyi cins muslinden veya beyaz basmadan sırtlarını da kaplayan bir eşarp örttüklerini; bu eşarbın ön yüzüne bir karış uzunluğunda ve genişliğinde, tüm yüzü kapatacak, ancak görmeyi de önlemeyecek ince, siyah, ipek bir tül iliştirildiğini; kadın giysisinin üstünün erkeklerinkinin benzeri olduğunu; çok zarif ve şık, bağcıklarla bağlanan, yakasız ve düğmesiz ceketler giydiklerini; yoksullarınki dışında bu ceketlerin ipekten ya da kadifeden olduğunu; ceketin altına kadınların torba biçiminde bol, genellikle taftadan pantolon giydiklerini; ayaklarındaysa, deriden kırmızı, sarı, kahverengi veya mavi, topukları çivili terlikler bulunduğunu ve bu terliklerin ucunun Avrupalılarınkine göre daha dar olduğunu ve kolayca giyilip çıkarıldığını; kadın hizmetkarlar ve kölelerinse yalnızca gözlerini açıkta bırakan, çarşaf gibi beyaz bir kumaşla sarındıklarını yazar (Uzunçarşılı, 1999:570).

Görsel18: Osmanlı Kadınının Dışarıda Giyindiği Üst ve Alt Elbise Örnekleri (http://www.Osmanlı kostümleri.com/Osmanlıda kumaş html.)

Avusturya elçisi olarak üç kez İstanbul'da bulunan Flaman kökenli Ogier Ghiselin de Busbecq, ülkesindeki arkadaşına yazdığı mektuplardan birinde, kadınlar sokağa çıkmak zorunda kaldıklarında, son derece örtülü ve kapalı olduklarından onları bir hayalet sandığını; kadınların insanları keten yahut ipek peçeler arkasından gördüklerini, fakat vücutlarının herhangi bir bölümünü erkeğin görmesinin olanaksız olduğunu yazar. 1555'te Busbecq'le birlikte Türkiye'ye gelen ve 1559'a kadar kalan Danimarkalı ressam Melchior Lorichs, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'yle ve Osmanlı yaşamıyla ilgili yapıtlar bırakmıştır.

1573 yılında İstanbul'da bulunan Fransız gezgini Philippe du Fresne-Canaye, kadınların sokak giysilerinin şıklıktan uzak olduğunu düşünür: "Kadınlar hamama giderken Pera'dan geçerler; halayıkların ellerinde bohçalar olur. Genellikle siyah ya da kırmızı ferace giyerler, bu rengin dışında bir feraceyi pek az kullanırlar. Sokakta ayakkabı yerine, mavi, sarı, kırmızı, altları kabaralı botlar giyerler. Siyaha boyanmış deve tüyünden bir kumaşla yüzlerini titizlikle saklarlar ve işlemeli bir kumaşla boyunlarını örterler; bu nedenle güzel kadınlarla çirkinleri ayırt etmek olanaksızdır. Yüzlerini görmek söz konusu olmadığı için güzellikleri konusunda ancak sesleri ya da ince ve narin ellerine bakılarak bir fikir sahibi olunur; eldiven kullanmamalarına karşın her zaman ellerini görmek de olası değildir; çünkü ellerini giysilerin altına saklarlar.

Türk kadınlarını sokakta yürürken gördüğüm gibi resimleme olanağı bulamadığımdan dolayı üzgünüm. Eğer bunları resimleyebilseydim, bu çizimlere bakan hiç kimse kalkıp da Venedik'ten bu kadınları görmek için yollara düşmezdi. Giysiler de o denli ağır ve şıklıktan yoksun ki, en şiddetli tutkuları bile köreltebilir. Ama, kadınlar evlerine varır varmaz üstlerindeki bu gülünç kılıktan sıyrılmakta, gözlerini örten insafsız peçeyi kaldırmakta ve o denli sevimli ve güzel bir entari ile kalmaktadırlar ki,

bir an yaldızlı bir şafak parıltısının gecenin koyu karanlıklarını kovduğunu ve gün ışığının parlaklığını getirdiğini düşünebilirsiniz (Uzunçarşılı, 1999:571).

Kuşkusuz bu kadınlar yumuşak başlı, ince ve naziktirler. İpek üzerine altın işlemeli giysiler kullanırlar. Gözlerinin rengi siyah olduğu için saçlarını çeşitli yollarla siyaha boyarlar; ama bu siyah renk Venedikli kadınların sarışın örgülerinden daha az parlak değildir. Fransız kadınlarının yaptığı gibi perçem ya da lüle yapmazlar, yanağın ortasına kadar inen zülüf bırakırlar. Çorap giymezler, ellerine ve bileklerine olduğu gibi ayaklarına da son derece pahalı halhal takarlar. Uzun sorguçlu ve yaldızlı başlıklar kullanır; göğüslerini ölçülü bir biçimde açarlar. Göğüslerini ne Fransız kadınlarının yaptığı gibi sıkar ne de Venedikli kadınların yaptığı gibi iri gösterirler. Giysileri kendilerini olduklarından farklı göstermek için değildir, yalnızca örtünmek işlevi taşır".

1577-1581 yılları arasında İstanbul'da papaz olarak bulunan Salomon Schweigger, kadınların saydam ipekten ya da başka tür iyi cins bir kumaştan bol şalvar, bunun üzerine aynı incelikte iyi cins kırmızı, sarı veya mavi bol bir elbise giydiklerini; bol elbisenin üzerine, üstlerine tam oturan ve dizlere kadar uzanan, işli ve ipekten bir manto; bunun üzerine bir de Şam ipeğinden uzun manto aldıklarını yazar. Başlarına altın sikkelerle süslü, küçük ipek bir şapka taktıklarını, siyah ipekten bir kurdelenin şapkayı çevrelediğini; yarı saydam bir peçe takarak yüzlerini sakladıklarını, soyluların hanımlarının hep peçeli gezdiklerini, kadınların en büyük zevkinin iyi giysiler giymek ve sokakta gösterişli görünmek olduğunu, yalnızca çok yoksul kadınların baştan a|ağı ipeklere bürünemediklerini belirtir (Schweigger, 2004:64) On altıncı yy.ın sonu on yedinci yy.ın başının tanığı olan Pynes Moryson, seyahatnamesinde kadın giyiminden şöyle söz eder: "Kadınlar, ince bezden elbiseler giyerler; bilekleri, etekleri, ipek iğne işi ile işlenmiştir. Bunun üstüne giydikleri, yine iğne işi süslü, uzun, kolları ve göğüsleri dar mantoları, boyunlarını çıplak bırakacak biçimdedir. Çorap ve ayakkabıları, çoğunlukla açık renk, deriden, altın ye gümüşle, eğer daha zengin ve önemli bir kişinin karısı iseler, mücevherlerle süslüdür. Saçlarını alışılmamış bir biçimde örüp, inci, altın çiçekler, mücevherler ve ipek iğne oyaları ile süslerler" (Gürtuna, 2002:909).

Diğer bütün yabancılar gibi, Moryson da, Osmanlılarda kadınların giysileri ile erkeklerin giysilerinin çok benzediğini, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaptığı gezi süresince nereye giderse gitsin hiçbir "Türk kadınını evinin dışında başı açık görmediğini yazmadan geçemez ve tanımlamalarına şöyle devam eder: *"Bellerine ipek veya ketenden yapılmış geniş bir bağı iki-üç kere dolarlar, bazen de altın veya gümüş tokalı ince deriden bit kemerle bellerini sıkarlar. Pantolon yerine uzun yünlü bir entari giyerler, gömleklerini bunun üzerine çıkarırlar. İç çamaşırı olarak çok ince keten veya pamukludan yapılmış koyu bej rengi, ama tertemiz uzun don giyerler, çorapları için diz bağı kullanmazlar. Giysiler, genellikle İngiltere veya Venedik'ten gelen satenden veya jorjet gibi ince kumaşlardan ve Şam ipeğinden yapılır. Paltolar İngiltere'den getirtilen, dar giysilerde soğuğu, bol giysilerde de ısıyı geçirmediği için çok tutulan, siyah tavşan kürküyle astarlanır. Müslümanlar, Hıristiyanlar tarafından çok giyildiği için, siyah rengi hiç sevmezler."*

II. Selim Dönemi'nin minyatürlerden birinde, Divan'da, kadınların saraya gelip sorunlarını aktarmaları konu edilmiştir. Çok sayıdaki erkeğin arasında, başları ve boyunları beyaz yaşmakla örtülü iki kadın görülmektedir. Öndeki kadın pembe feracelidir; çocuklarından biri kucağındadır, diğerinin elinden tutmuştur. Lacivert giysili kadının başı yana dönüktür ve yanındaki kişiyle konuşuyor izlenimi vermektedir. Sadrazam ve vezirlerin önünde bulunan, pembe giysili kadının kulak hizasından bir tutam saçının gözükmesi, kadınların yüzlerinin açık olması, örtünmenin bugün sandığımız kadar katı olmadığını gösterir niteliktedir (Gürtuna, 2002:909).

Günümüze ulaşan giysiler ve betimlemeler, kadınların ev giysilerinin, vücudun alt kısmına giyilen ve çeşitli biçimlerde olan şalvarlar; topuklarına kadar inen, uzun yenli bürümcükten gömlekler, kısa veya uzun yenli hırka-ceketler ve yine uzun ya da kısa yenli olabilen genellikle yakasız, önden açık üstlükler-entariler olduğunu göstermektedir. Şalvarların, dar, bol, diz boyundan bileğe kadar değişik uzunlukta olanları, paçaları dar ve bol olanları, bileğe göre düğmeyle ayarlanarak daralanları vardır. Ayrıca kalçın denilen, kumaştan dikilmiş, uzun çorap biçiminde olanlarına da rastlanır. Şalvarların belinde, 5 cm yüksekliğinde, içinden uçları işlemeli uçkurlar geçirilen uçkurluklar bulunur. Yabancı yazılı kaynaklardan on altıncı yüzyıla ait ilk bilgileri veren İtalyan Menavino, kadınların ev giysileri hakkında şunları yazar: "Öncelikle, kadınların gömlekleri erkeklerinki gibidir; ama yakası, kolları ve tüm kenarları işlidir. Çoğunun hoşlandığı gibi taftadandır ve canlı kırmızı, yeşil ya da başka renklerdedir. Giysileri, kenarları kabartmalı süslemeli ipektendir; Çok ince kumaştan astar geçirilmiştir. Entarinin üst kısmı dardır, yakası oldukça dekoltedir, önü yukarıdan aşağıya açıktır; bellerine altından kemer, ipekten işlemeli kuşak takarlar (Gürtuna, 2002:910).

Ayaklarına mercan kırmızısı ve diğer renklerde deriden, son derece şık, sırmalı Şam işi, işlemeli güzel ayakkabılar giyerler. Türk kadınlarının saçları uzun ve genellikle örgülüdür. Başlarına, omuzlarına kadar inen, taftadan bir örtü örtüp, üstüne çok sayıda altın ve mücevherle süslü, soyluluk belirleyen bir başlık takarlar. Bunlar, evin yaşlı hanımlarının, evli, dul soylu kadınların baş giysisidir. Diğerlerininki gümüş kaplı, ucu sivri ve üç karış yükseklikte; Unicorn'a benziyor".

On altıncı yüzyıl'ın diğer İtalyan tanığı Luigi Bassano ise Türk kadınının ev giysileri konusunda şunları yazar: "Türkiye'de kadınlar, özellikle Hıristiyanlar, Türkler ve Yahudiler gibi, son derece süslü ipekliler; erkekler gibi, yere kadar uzanan ceketler, şalvarlar ve altları kabaralı çizmeler giyerler. Gömlekleri, beyaz, kırmızı, sarı, türkuaz ve buna benzer renklerde, çok ince yelken bezindendir. Başlarına dik oturtulmuş, yuvarlak küçük bir tepelik giyerler; atlas ve damask kumaşla kaplıdır ve hepsi birbirine benzer renktedir; altına bir eşarp tutturulmuş ve kimisi bu eşarbı beyaz bir tepelik ile takıyor, üstüne de ipekten başka bir takke giyerler. Bu takke, yarım karış kadar yüksekliktedir; bunu başka ülkelerde de görmüştüm. Kemerleri ipekten, erkeklerinkine kuşak denir. Yüzük, bilezik, altın zincir gibi kadın takıları çok hoşlarına gider, küpe takmayı pek sevmezler"(Gürtuna, 2002:911).

Görsel 19: On dokuzuncu Yüzyıl Başlarında Türk Kadınını ve Kölesini Tasvir Eden Bir Resim Örneği (http://www.Osmanlı kostümleri.com/Osmanlıda kumaş html.)

Görsel 20: Osmanlı Kadınında Bir Elbise Örneği (http://www.Osmanlı kostümleri.com/Osmanlıda kumaş html.)

Kadınların sokak giysisini şıklıktan ve incelikten uzak bulan Fransız gezgin Fresne-Canaye, onların evlerine varır varmaz son derece sevimli, ipek üzerine altın işlemeli güzel bir entari ile kaldıklarını belirtir. Bütün zamanını haremde geçiren, hiyerarşi!; düzen içinde yaşamak zorunda olan saraylı kadının giysisi, halkın giysisinden daha özenliydi. Saray giysileri ve mefruşat için kullanılan, kumaşlar,

çoğunlukla hassa nakkaşlarınca hazırlanan desenlere göre saraydaki özel atölyelerde dokunurdu. Osmanlıların siyasi ve iktisadi yönden çok güçlü konumda olduğu, Klasik Dönem olarak bilinen on altıncı yüzyılda, dokumacılık da İmparatorluğun gücüne koşut olarak en güzel ürünlerini vermiş, ipekli dokumalara katılan altın ve gümüş alaşımlı tellerle bu kumaşların değeri daha da artmıştır. Ayrıca Batının ünlü dokuma merkezleri Venedik, Cenova, Fransa'nın yanında; ipeklileriyle ünlü Hint, Çin, Uzakdoğu ve Yakındoğu ülkelerinden diplomatik ve ticari yolla, kumaşlar ve dikilmiş giysi de gelirdi (Gürtuna, 2002:911-912).

1655 yılının tanığı, Jean Thevenot'nun kitabındaki ev giysisiyle ilgili bölüm de "Kadınlar çıplak tenlerine iç don giydiklerini ve bunun topuklara kadar indiğini ve mevsime göre kadife, çuha, kemha, saten veya bezden olduğunu belirtir. Başı örtmek için evde, kırmızı çuhadan yapılmış bir başlıkları vardır, bu tıpkı bizim gece başlıkları gibidir, fakat oldukça uzundur, onun üzerine tam ortasına incileri çepeçevre dikerler. Bu başlığı kulakları tamamen örtecek şekilde giyerler ve onu, alt kısmından, altın ve ipekten çiçekler işlenmiş, ince bezden yapılmış bir mendil ile bağlarlar(Raux, 2007:15).

Osmanlıda kadın kıyafeti ev, sokak, bayram, düğün vb. merasimlerde çeşitlilik arz etmektedir. Bütün bu giysileri dört ana başlık altında toplayabiliriz.

4.1.1. Başa Giyilen ve Örtülen Giysiler

a. Giyilenler: Başlık, börk, fes, hotoz, kalpak, külah, kuş bastı, takke, tepelik, üsküf vs.
b. Örtülenler: Başörtüsü, bürgü(bürük-bürka), çit, çember, çevre, eşarp (şarba), kaçik (gacik), leçek, muslin, nikab, peçe, puşi, yaşmak, yazma, yemeni vs.

4.1.2. Vücuda Giyilen Giysiler

a. Elbise nevi: Börümcek, cepken, entari, etek, fistan, futa, gömlek (göynek), peştemal, salta, yeldirme, yelek vs.

Görsel:21 Üzeri nakış işlemeli kadın yeleği örneği (http://www.Osmanlı kostümleri.com/Osmanlıda kumaş html.)

b. Pantolon nevi: Çakşır, don, sirval, şalvar, tuman (toma don) vs.
c. Ayakkabı nevi: Çedik, çizme, mest, nalin, papuç, takunya, terlik vs

4.1.3. Sokak Giysisi (dış elbise)

Abaye, atkı, çar, ceket, çarşaf, ehram (ihram), ferace, harmaniye, kaftan, kıvrak, kürk, mahreme, meşlah, manto, pelerin, setredir.

4.1.4. Aksesuarlar

Altın, gümüş vb. madeni paralardan yapılan takılar, çeşitli pırlanta ve taşlardan yapılan broş vb. mücevherat, küpe, bilezik, gerdanlıklar, saat, asa (baston), mendil, kuşak, kemer, halhal, çeşitli boy ve ebatta eldiven ve çoraplar, sorguç, şemsiye, tespih vs.

Görsel 22: Altın Gümüş vb. Madenlerden Yapılmış Olan Takı ve Aksesuarlar (http://www.Osmanlı kostümleri.com/Osmanlıda kumaş html.)

Görsel 23: Osmanlı Dönemi Gümüş Takı Örnekleri (http://www.Osmanlı kostümleri.com/Osmanlıda kumaş html.)

4.1.5. Ayağa Giyilenler

Sandaletler, deriden çizmeler zamanla gelişerek yemeni, bot, nalın, iskarpin, kısa konçlu potin vb. isimlerle giyilmiştir. Başmak, eski bir ayakkabı çeşidi olup yüzyıllar boyunca halk, asker kadın, erkek ve çocuklar tarafından giyilmiş üstü açık ön kısmı sert, giyenin mevkisine göre sarı, kırmızı, siyah sahtiyandan yapılmıştır. Yemeni, kısa kenarlı, kırmızı vb. renklerden (sarı yahut siyah) sahtiyandan yapılan kaba pabuç, bir çeşit erkek ayakkabısıdır. Nalın, odundan (tahtadan) yontularak yapılmış ayağı tutması için köseleden tasması bulunan zemini taş döşeli ve hatta ıslak sulu yerlerde ayak yoluve hamamda giyilen ayakkabıdır. Mest, tabanı ve yüzü yumuşak deriden, incik kemiğinin üstüne kadar çıkan ayakkabıdır. İskarpin, kadın ve erkek ayakkabısı olarak kullanılmıştır. Konçsuz, yarım konçlu zarif bir ayakkabıdır. Alafranga konçlu potin Avrupa kıyafeti sonrası giyilmiş 1918 sonrası iskarpin benimsenmiştir. Kundura, iskarpinin, kaba ve konçsuz olup tabanı 1-2 parmak topukla altı nalçalı ve demir çivili olan ayakkabı çeşidine kundura denir(Yavuz,2000:48-49).

"Bir Türk evinde her şey mükemmel şekilde temizdir" diyen ingiliz Dorina L.Neave, arkadaşları tarafından götürüldüğü bir düğünde gelinin kıyafetini ve takılarını şöyle anlatmaktadır.

"...gelinin kuyruklu, güzel, saten gelinliği narin omuzlarından çekiştirile çekiştirile kayıp gideceğe benziyordu. Ama sonunda sağlam bir halde salona varabildi. Altın yaldızlı bir koltuğa oturtuldu. Hizmetkar kızlar altın renkli saçlarını son kez düzelttikten sonra başına elmas bir taç taktılar, tül örtüsünü düzelttiler ve bu batı görünümüne şark havası katan gümüş telleri sallandırıp, yerlere kadar parlak bir çağlayan meydana getirdiler. Elmas ve diğer değerli taşlarla süslü kolyeler, broşlar baştan aşağı örtülmüştü. Altın pullu, oya sarılmış saçlar, servete göre mücevherler veya pullarla tezyin edilmiş başlıklar, taçlar, elmas, yakut, sırma işlemeli kaftanlar, yanları inci sarkıntılı mücevher hotozlar... diye tasvir ederek bizlere önemli bilgiler sunar(Sevinç,2007:68).

Eski İstanbul'da evlerde elektrik ve su yoktu. Çorapların, elbiselerin yamanması, elbiselerin tüylenmesi üzerine arka yüzünün çevrilerek giyilmesi, elbisedeki yırtıkların örülmesi, pabuçlara pençe vurulması, pek çok çocuğun hatta büyüklerin bile sokakta yalın ayak dolaşması olağan şeylerdi (Taner,2009:56)

4.2. 16. yy. Osmanlı'da Giyim ve Kuşam

Osmanlı da on altıncı yüzyıl da hanımlar başlarına örtü örterler, üzerine öne doğru, 12-13 santim yüksekliğinde gümüş ve altın işlemeli şapka, bunun üzerine uzun bir örtü daha takarlardı. Bu eşarba, siyah ipek ve bütün yüzü kapayan bir peçe iliştirilirdi. Kimse onların yüzünü göremez, ancak onlar dışarıyı rahatça görürlerdi. Hanımlar kentte dolaşırken tüm bedenlerini beyaz bir örtüyle örterlerdi. Yakın arkadaşları bile onları beyaz çarşaf içindeyken tanıyamazlardı. Kadın ve erkekler maden ökçeli küçük çizme kullanırlardı. Çamaşır olarak, kadınlar pantolon biçiminde külot, renkli pamuklu ya da tafta kombinezon (iç gömleği) giyerlerdi. Bunlar sabunla yıkanırdı. Çamaşırları çok temiz yıkanır, kokular içinde saklanırdı. Kadın giysisinin üstü erkeklerinkinin benzeriydi. Çok zarif ve şık, yakasız ve düğmesiz ceketler giyerlerdi. Bunlar bağcıklarla bağlanırdı. Yoksullarınki dışında bu ceketler ya ipekten ya da kadifeden olurdu (Aybet,2003:133-134).

Görsel 24: Osmanlı Kadınının Kullandığı Üst Giysi Olan İşlemeli Kadife Ceket Örneği (http://www.Osmanlı kostümleri.com/Osmanlıda kumaş html.)

Ceketin altına kadınlar torba biçiminde bol, genellikle taftadan, pantolon giyerdi. Ayaklarında deriden, kırmızı, sarı, kahverengi ya da mavi, topukları çivili terlikler bulunurdu. Bu terliklerin ucu Avrupalılarınkine göre daha dardı ve kolaylıkla giyilip çıkarılabilirdi. Kadınlar bol ve saydam ipekten ya da başka tür iyi cins bir kumaştan bol şalvar giyerlerdi. Bunun üzerine aynı incelikte iyi cins kırmızı, sarı ya da mavi bol bir elbise geçirirlerdi. Başlarına altın sikkelerle süslü ufak bir ipek şapka takarlardı. Saçlarını tek bir örgü halinde örer, bunu yine sikkelerle ve değerli taşlarla süslü bir fileyle toplarlardı. Nalınları boyalı tahtadan, kimi zaman da gümüş süslü olurdu. Bol elbisenin üzerine, üstlerine tam oturan ve dizlere kadar uzanan bir manto giyerlerdi. Bu manto işli ve ipekten olurdu. Siyah, ipek bir kurdele şapkayı çevrelerdi. Botları hafif, büyük ve boldu. Kısa manto üzerine bir de damasko ipeğinden uzun manto giyerlerdi. Küçük şapkanın üzerinde, üzerinden inciler sarkan altın bir rozet olurdu. Ayakkabılar düşük kalitedendi. Pahalıya mal olamazdı. Ancak paltoları pahalı İngiliz kumaşındandı. Ayrıca mücevher takılırdı gerdanlık, küpe, altın ve değerli taşlı yüzükler. Belden bir mendil sarkardı. Kadınlar yarı saydam bir peçe takarak yüzlerini saklarlardı. Dolayısıyla soyluların hanımları hep peçeli gezerdi. Arabaları kumaşla kaplı olduğundan gezintiye çıkan hanımları kimse göremezdi (Aybet,2003:133-134).

Erkeklerin giysileri de kadınlarınki gibi görkemli ve pahalıydı. Aşağı yukarı benzer şeyleri giyerlerdi. En önemli fark başlıklarındaydı. Çocuklar da ipek giysiler giyer, altın süslemeler takarlardı. Kıyafet sergilemesi Türklerin en büyük zevkiydi. Güzel giyinmek, bol ve iyi yemekten daha önemliydi. Erkeklerin krep, muslin veya çok ince pamukludan yapılan gömlekleri yakasızdı. Ayak bileklerine kadar uzun olan donun üzerine düşerdi. Gene ayak bileklerine kadar uzun kırmızı veya menekşe rengi kumaştan çakşır denilen bir pantolon ve iç gömleğinin üzerine topuklara kadar uzun bir elbise giyilirdi. Bu elbisenin kolları dardı ve kol ağızları elin üzerini örtecek şekilde yarım oval biçimde olurdu. Elbisenin kolları bilekta düğmeyle iliklenirdi. Ayrıca bazen bu elbisenin altına ve gömleğin üzerine, ince ipek astarlı kolsuz kalçaya kadar uzun, bir yanı diğer yanın üzerine katlanarak soldan ilklenen bir yelek de giyilirdi.

Elbiseler, genellikle altın ve gümüş dokunmuş kumaşlar (brokat), kadife ve satenden yapılırdı. 1661 ve 1670 yılları arasında İstanbul da İngiltere büyük elçiliğinde ve daha sonra da İngiltere'nin İzmir konsolosu olarak İzmir'de onbir yıl kalan Sir Paul Ricaut'un yazdığına göre "dolama" denilen Selanik kumaşı kaftan veya cüppe denilen elbisenin yapılmasında kullanılırdı. Kışın çoğunlukla pamuk astarlı kapitone yapılmış saten elbise giyilirdi (Aybet,2003:133-134).

Yeşil renkten sonra en revaçta renk olan gök mavisi ipekten dar kollu uzun elbiseler giyen çeşitli tarikatlara mensup din adamları vardı. Bunların taktığı türban başkalarının türbanlarından daha geniş ve daha yassıydı. Bu din adamlarının en başta geleni, padişahın çok saydığı ve savaş sırasında birçok konuyu danıştığı Müftü'ydü. Müftü'den sonra en saygın kişi, İslâm kanunlarının uygulanmasından sorumlu olan Kadı'ydı. Müslümanlar, Hıristiyanlar tarafından çok giyildiği için, siyah rengi hiç sevmezlerdi. Sivri uçlu erkek ayakkabıları bordo veya tahin renginde ince deriden yapılır, 2-3 santim yükseklikteki topuklarının altına küçük demirler çakılırdı. Erkekler ince deriden yapılmış fotin de giyerlerdi. Yalnızca sokakta giyilen pabuç veya fotinler eve girerken çıkartılır, evde terlikle ya da terliksiz dolaşılırdı. Moryson, Türk erkeklerinin genellikle hiç yüzük takmadıklarını ancak, atlarını süslediklerini, bunların süslerinin hakiki taşlardan olmayıp, değersiz taşların kullanıldığını söyler. Pedro, Türklerin giyimiyle giydikleri kürk çeşitleri konusunda bilgi verir. Örneğin, zeplin (cebellinas) ile samur (martas), kuzu kürkünden daha çok giyilir. Hem çok çeşitli, hem de ucuz olduğundan, ister Hıristiyan, Yahudi, ister Türk olsun, herkes kışın kürk giyer (Şehsuvaroğlu, 1999:194-196).

İstanbul'da Rumlar, İtalyanlar, Portekizliler, İspanyollar, Almanlar, Macarlar, Bohemyalılar, Polonyalılar gibi Müslüman olmayan çeşitli yabancılar kendi dillerini konuştukları gibi, ülkelerine özgü giysiler de giyerlerdi.Müslümanların Yahudilerle Rumlardan ayırt edilmesi için Yahudiler safran sarısı, Rumlar da lacivert başlık giymek zorundaydılar.

Rumlar, başka Hıristiyanlar ve yabancılar genellikle mavi-beyaz çizgili entari giyer, şase denen küçük bir takke takarlardı. Fynes Moryson da, böyle bir takkeye 15 meidin (1meidin 3 akçe ediyordu) ödediğini söyler. Türk kadınları gibi Ermeni kadınları da bol pantolon üzerine etek giyerler ama yüzlerine siyah bezden peçe yerine güzel, beyaz tül takarlardı (Şehsuvaroğlu, 1999:197-200).

Kentli ya da tüccar hanımı kadınlar kadife pelerin, altın ya da gümüş düğmeli dantelli giysiler giyerlerdi. Hatta parasal durumu çok iyi olmayan kadınların bile ipek ve taftadan giysileri vardı. Güzel ve pahalı giysilerin yanı sıra bir dolu altın zincir, bilezik, yüzük ve genellikle değerli taşlarla bezenmiş takıları taşırlardı. Kızlar ve yeni evliler kızıl saten şapka takar ya da başlarına 5 santim eninde ipek kumaştan altın süslemeli, inci ve yarı değerli taşlarla bezenmiş atkılar dolarlardı. Görkemli giyinmeye öylesine çok önem veriyorlardı ki kocaları pahalı isteklerini yerine getiremezse ihtiyaçlarını karşılayacak arkadaşlar bulurlardı. Bundan utanmazlardı. Ancak daha yaşlı kadınlar, aynı biçimde giyinseler de, daha ağır başlı davranırlardı. Dul kadınlar da keten kumaşlara sarınırlardı. Dul kadınlar da buna benzer keten kumaş kullanırlardı, ama onlarınki safranla sarıya boyanmış olurdu. Kıyaslandığı zaman kumaş ve terzi fiyatlarının İspanya'dakilere kıyasla çok daha ucuz olduğundan, bir elbiselik kumaşın yirmi ile kırk duka arasında satılıp, dikiş parasının bir dukayı aşmadığından, terzilerin bir elbiseyi en çok iki günde diktiğinden söz edilir (Şehsuvaroğlu, 1999:200-203).

Osmanlı'nın giyimi kuşamı batılılar tarafından hep dikkat çekici bir konu olmuştur. On yedinci yüzyıldan sonra İstanbul'da batılılar için kıyafet resimleri ve albümler üreten atölyeler açılmış, resimlerin altında her dilden açıklamalar yer alan seri

üretim albümler hazırlanmıştır. On sekizinci yüzyıl Osmanlı nakkaşlarından Levni ve Abdullah Buhari de albüm hazırlamış önemli sanatçılardandır. Bu dönemin kıyafetlerini ayrıntılarıyla onların resimlerinde görmekteyiz(Görünür,2010:14-15).

4.3. Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Modası

Osmanlı kadınının giydiği kıyafetlerde, daha Avrupai tarza doğru olan değişimler on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında başladıysa da, ancak son otuz yılda çok hızlandı. Bu gelişme, nüfusları Avrupalı fikirler ve modalarla karşılaşma ihtimali daha yüksek olan İstanbul, İzmir, Selanik gibi daha çok liman şehirleriyle sınırlı kaldı. Avrupa ile ilişkilerin artmasının sebeplerinden biri, bu dönemde büyüyen uluslararası ticarettir. Bu, gayri-Müslim tüccarların ve tacirlerin Avrupa mallan ve davranışlarına alışmalarını kolaylaştırdı. Öte yandan, Müslüman bürokratların çoğu, Avrupai fikirler ve mallarla meslekleri için eğitildikleri eğitim kurumlan aracılığıyla -esas olarak da Fransız öğretmenlerinin ve kitaplarının yardımıyla tanıştılar. Hatta bu bürokratlardan bir çoğu eğitimlerini tamamlamak için Avrupa'ya gönderildi.

Ayrıca, bu devirde artan ticari ve diplomatik temaslar, Avrupalıları -aileleriyle birlikte- İstanbul ve diğer belli başlı şehirlere getirtti. Avrupalıları İstanbul'a getiren tek sebep iş ve siyaset değildi, bunların yanında İngiliz üst sınıfının erkek üyeleri kadar kadın üyeleri arasında da Doğu'ya yolculuk çok modaydı. Avrupalı kadınlar, bir Doğu haremini ziyaret etmeyi Doğu gezilerinin kaçırılmaz bir parçası olarak düşünürken, Osmanlı Müslüman kadınlar Avrupalı kadınları kendi evlerine davet edebilmek için birbirleriyle yarışmaktaydılar (Şehsuvaroğlu, 1999:206).

Osmanlılar ile Avrupalılar arasında artan ilişkiler, kadınların eğitimiyle alakalı fikirlerde de değişimlere yol açtı. Avrupa dilleri ve sanat, seçkin aileler arasında kız çocuklarına verilen eğitimin birer parçası haline geldi Varlıklı ailelerin, kadınlarına Fransızca, Almanca ve İngilizce öğretmeleri için davet ettikleri Avrupalı mürebbiyeler/dadılar da Avrupa modası hakkında bilgi edinilen bir diğer kaynaktı. Her geçen gün artan sayıda Osmanlı kadını bu mürebbiyeler tarifindin eğitilir oldu, böylece bu kadınlar Osmanlı İmparatorluğu'na ulaşabilen Paris moda dergilerini okuyabilmekteydiler. Yüzyılın sonuna doğru, Osmanlı kadın basını ela Paris modasına yer vermeye başladı. Bu dergilerde Avrupalı kadınların resimleri ile birlikte giydikleri kıyafetlerin nasıl dikildiğini anlatan elbise patronları yayınlandı ve mesela korsenin tehlikeleri tartışıldı. Pera'da Avrupalıların (ve/veya gayrimüslimlerin) vitrinli dükkanları da en son Paris modası haberleri için diğer bir kaynağı oluşturmaktaydı. Son olarak, İstanbul'un Avrupa yakasına yerleşen Avrupalı terziler, yetenekleri ve getirdikleri modellerle Osmanlı Müslüman kadınlarının Avrupa tarzı giyime yönelik aşinalığına katkıda bulundular (Şehsuvaroğlu, 1999:207).

Avrupalıların kıyafetlerini ilk benimseyen kadınlar Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni ve Yunan cemaatlerindendi. Çünkü "bunların Avrupalılarla olan ticari temasları yeni modalara olan aşinalıklarını artırdı" ve bu kadınlar, bu kıyafetleri kendilerini Avrupa'daki dindaşlarıyla bir özdeşleştirme aracı olarak görmekteydiler. Ermeni ve Yunan kadınlar bu tür Avrupai kıyafetleri giymek suretiyle Müslüman kadın hemşerilerine karşı bir dini-siyasi beyanda bulunmuş oluyorlardı. Ancak, onlar Avrupa modasını "geri" Müslüman kadınlara karşı kendilerini Hıristiyan göstermek için değil, Avrupai ve modern göstermek için benimsemiş olabilirlerdi. Bunun aynısı daha sonra Osmanlı Müslüman kadınları tarafından da yapıldı. Gayrimüslim kadınların Batılı kıyafetleri nispeten daha erken benimsemelerinin bir sebebi de, imparatorluktaki Müslüman kadınlar üzerindeki hukuki kısıtlamalara bağlanabilir. Osmanlı

imparatorluğu halklarının sadece dünyevi yöneticisi olmayan, aynı zamanda Müslümanların manevi lideri de olan Padişah, ne giyeceklerini seçme konusunda gayrimüslim kadınları daha özgür bırakırken, dini liderleri olduğu Müslüman kadınlar için, gördüğümüz gibi, katı kurallar koymuştu(Şehsuvaroğlu, 1999:208-209).

Avrupa modasına uygun kıyafetler giyen ilk Osmanlı Müslüman kadınları saraydan ve üst sınıftandı. Bu kadınların Avrupa modasını benimsemeleri de öyle Avrupa kıyafetlerini baştan aşağı taklit ederek başlamadı: sadece eldiven ve çorap gibi aksesuarlarla başladılar. Daha sonra, geleneksel ceketlerin yerini Avrupa tarzı olanlar aldı, bunu da geleneksel kıyafetlerin bazı bölümlerinin daha Avrupai bir modaya uygun şekilde değiştirilmesi izledi.

Peki bu Osmanlı kadınları Paris kıyafetlerini ve kisvelerini nasıl almaktaydılar? Durumları oldukça iyi olan Osmanlı kadınları kıyafetlerini, ya bizzat kendileri giderek ya da orada yaşayan akrabalarının aracılığıyla Paris'ten almaktaydılar. Bu imkanı olmayanlar ise kıyafetlerini İstanbul'daki yabancı terzilerden almaktaydılar. Sokaktaki Osmanlı kadınının dış görünüşünü, sadece eldivenler ve şemsiyeler değiştirmedi. Dışarıda giyecekleri kıyafetleri de değişti. Bunlar arasındaki en büyük değişiklik, on dokuzuncu yüzyılın sonunda ferace ve yaşmak'ın ortadan kaybolmasıydı. Ferace, uzun kollarıyla genelde omuzlardan yerlere kadar uzanan bol bir mantoydu. Kollarının ve yakalarının genişliği zaman içinde değişti. Ferace hem Müslüman hem de gayrimüslim kadınlar tarafından benzer şekilde giyilmekteydi. Gayrimüslimler bu kıyafetlerini, yüzlerini açıkta bırakacak şekilde örtündükleri bir başörtüsü ile tamamlarken, Müslüman kadınlar yüzlerini ve başlarını bir yaşmak ile kapatmaktaydılar. Yaşmak, biri başın üstünden sarkıtılarak boyundan bağlanmak suretiyle başı ve kaşlara kadar alnı kapatan, diğeri ise yüzün gözlerden aşağıda kalan kısmını kaplayan iki parçalı bir başörtüsüydü. II. Abdülhamit 'in saltanatı (1876-1909) sırasında ferace sokaklarda görülmez oldu. gayrimüslim kadınlar feracenin yerine Avrupa tarzı manto ve şapkayı ikame ederken, Müslüman kadınlar peçe takıp çarşafa büründüler (Şehsuvaroğlu, 1999:209).

Davis, Pakalın 'dan esinlenerek çarşafı "iki parçalı, koyu renkli, bir kadını baştan ayağa örten ve sokakta giyilen dış kıyafet. Bir parçası etek, diğeri ise başın üstünden başlayarak eteğin üzerine kadar uzanan bir çeşit pelerin" şeklinde tarif etmektedir. Ancak, çarşaf Davis'e söylendiği gibi ille de koyu renkli olmak zorunda değildir. Aslında, çarşafın görünüşü zaman içinde ve bölgeden bölgeye değişiklik göstermekteydi. Çarşafın tarzı/görüntüsü yaşa ya da giyenin içinde bulunduğu hayat aşamasına bağlıydı. Özellikle genç kızlar için diğer, daha hafif renkler bulunmaktaydı. Değişik çeşitleri olmasına rağmen, çarşaf hakkında bazı genel yorumlar yapılabilir (Os,2002:135-141).

Çarşafın ille de iki parçadan oluşması şart değildi. Etek ve pelerin belde birleştirilebilmekte, kolların açılması ve bir hamaile yardımıyla pelerin eteğin üzerine bluz gibi bırakılabilmekteydi, ikinci şekli torba diye adlandırılmaktaydı. Daha liberal bir rejim için umut vadeden 1908 Jön Türk Devrimi, daha fazla çeşit için kapıları açtı. Bu da kadınların kıyafetlerinde denemeler yapmalarına yol açtı. Aynı zamanda car denilen çarşafın üst kısmı tedricen daha da kısalan ve kolları kapayan uzun eldivenlerle birleştirilen bir çeşit pelerine dönüştü. Öte yandan, çarşafın eteği de Paris modasına uygun olarak', evde giyilen kıyafetlerdeki değişimlerle birlikte, daraltıldı. Daha da ileri gidilerek, çarşafların etekleri daha da kısaltılmaya ya da bazı kadınlar tarafından tamamen göz ardı edilmeye başlanarak, sadece üst kısmı bir pelerin gibi giyilmeye devam edildi. Koyu renkli geleneksel kumaşlar yerine daha canlı renklere sahip değişik malzemeler kullanılmaya başlandı. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, modaya uygun

giyinen İstanbul kadınlarının çarşafı artık Hıristiyan hemcinslerinin Avrupa tarzı mantolarına çok benzemekteydi. Başı kapayan kısmın yerini bir çeşit tülbent, hatta şapka aldı; ve bu kadınlarla Hıristiyan hemcinsleri daha da benzeştiler.

Dışarıda giyilen kıyafetlerden iki tanesinden daha bahsetmek gerekir. Bunlardan biri kolsuz, ön kısmı açık olan ve gevşek bir harmaniye olarak görev yapan, maslah ya da meslah denen çok bol kare şaldır. İslam'ın gereklerini yerine getirebilmek için bu kıyafet bir başörtüsü ile tamamlanmak zorundaydı. Kadınlar için, bu meslahı giymek çarşaf giymek kadar zor değildi ve bu yüzden kadınlar Boğaz'ın çevresindeki köyler ya da kırsal bölgeler gibi daha gayri resmi çevrelerde ve komşulara yapılan kısa ziyaretlerde meslahı tercih etmekteydiler. Buna benzer bir diğer kıyafet ise başlık ilave edilmiş bir ince manto olan yeldirme idi. 1908 devriminin yarattığı özgürlük atmosferi ile Osmanlı kadınlarının dış kıyafetlerinde daha geniş bir çeşitliliğe kavuştuğu söylenebilir. Ancak, hem iç hem de dış kıyafetlerdeki değişime yönelik protesto sesleri de yok değildi(Aydüz, 1999:38-39).

1913 yılında, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti'nin yayın organı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yayımlanmış en radikal kadın dergisi olan Kadınlar Dünyası'nın organize ettiği bir "Terzi Evi" girişimi olmuştu. Burada terzilik bilenlerin yanında ayrıca genç kızlara terzilik dersleri de verilecekti. Terzi yabancı terzilere verilmekte olan avuç dolusu paraların artık elbise diktirilenlerin cebinde kalacağını iddia ediyordu. Terzi evi açıldı ancak pek uzun sürmeden kapandı. Genelde Beyoğlu'nda çalışan ve "Frenk terzileri " olarak bilinen ecnebi veya ekalliyet mensubu kadın terzileri 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunun dört bir yanında büyük ün kazanmışlardı. Çağdaşlaşmayı Batılılaşma, Frenkleşme eğilimi olarak algılayan Müslüman Osmanlı toplumunda yaşanan hızlı dönüşümün en önemli dinamiğini moda meselesi oluşturuyordu. Geleneksel giysiler "demode ", Batılı giysiler de "moda" oldukça, Batılı giysilerin modasını takip eden Osmanlılar çağdaş, takip etmeyenler de mürteci olarak kabul edilir hale geldi(Karakışla,2003:359,363).

Eski Türk geleneklerine uygun olarak sade başlayan Osmanlı dönemi kadın giyimi devletin büyümesi ve farklı kültürlerle etkileşimin artması sonucu özellikle saray giyiminde değişime uğramıştır. Mevcut belgelere göre; on altıncı yüzyıldan Tanzimat devrine kadar olan zamana "kapalı devir" denmektedir. Şeriat ve ahlak adına kadın kıyafeti üzerinde ayrıntıları ile durulmuş, feracelerin yakaları, nakışları, yaşmakların biçimleri, kumaşların kalınlığı inceliği sürekli olarak devlet tarafından düzenlenmiştir. Avrupalıların doğu kültürüne ve Osmanlı yaşamına olan ilgi ve merakları; Osmanlı kültür, yaşayış ve giyim kuşamlarıyla ilgili albümler hazırlatıp gözledikleri özellikleri moda akımı haline getirmelerine neden olmuştur. Ayrıca batılı ressamlarda hazırladıkları tablolarla gerçekleşen bu "Doğuculuk" akımına önemli etkilerde bulunmuşlardır. Avrupa modasını etkileyen Osmanlı giyimi özellikleri duraklama ve gerileme dönemlerinde batının etkisi altına girmeye başlamıştır (Mehmet Paşa,2009:1-2).

4.4. 16. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sarayı Kadın Giyimleri

4.4.1. 16. Yüzyıl Kadın Giyimine Örnek Haseki Sultan Giyiminin Özellikleri

Osmanlı Devletinin kuruluşundan on altıncı yüzyıla kadar padişah eşlerine ve kızlarına "hatun" sıfatı verilmiştir. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda padişahların saray ve halk tarafından bilinen eşleri durumuna yükselen, çocuk sahibi olan cariyelerine "Haseki Sultan" unvanı verilmiştir. Padişahın ilk kadını başkadın olarak

diğerlerinden üstün tutulmuştur. Giyimleri üst ve iç elbiselerden oluşmaktaydı. Haseki Sultan üst elbisesi; mevsimlere göre değişmekle birlikte çoğunlukla ince, ipek kumaştan, dekolte yakalı ve özellikle beden hatlarını ortaya çıkaracak nitelikte yapılmaktadır. Üst elbise, bele kadar elmas düğmelerle iliklenmektedir. Belden aşağısı serbest durmaktadır. Elbisenin üzerine dört parmak genişliğinde, üzeri elmas ve değerli taşlarla süslenmiş kemer, elmas bir toka ile bağlanmaktadır.

Haseki Sultan (Gömlek) iç elbisesi, dış elbisenin formuna uygun eteklen kabarık yapılmıştır. Üst elbisenin serbest kalan etek uçları bel kemerinin içinden geçirilerek estetik -bir görünüm sağlanmaktadır. Ayrıca, şalvar, yelek, dizlik hotoz, yaşmak, ferace, kürk ve şal haseki sultanın diğer giyim çeşitlerindendir (Süslü,1989:778).

4.4.2. 18.Yüzyıl Kadın Giyimine Örnek Osmanlı Kadın Sultan Kaftanı

On sekizinci yüzyıl kıyafetlerine örnek olarak Osmanlı kadın sultan kaftanının özellikleri şu şekilde ifade edilebilir.

Sultan kaftanlarında, altın, gümüş ve incilerden nakışlar yapılmış, seraser, sevayi, süre, atlas, kemha, ağabani, çitari, kadife, kutnu, sandal, şam tellesi vb. saray kumaşları çeşit zenginliği içinde kullanılmıştır. Bu kumaşların üzerine çok çeşitli desenler işlenmiştir. Bu desenler Tavus kuyruğu nakısı, gül nakısı, çınar nakısı, al yapraklı, beyaz üzerine ay nakışlı, beyaz üzerine mai ve sermai çiçekli ve gonca gül nakışlı, sereng gümüşüm esi gibi oldukça pahalı, teknik yönden mükemmel olup süslü dokumalar üzerinde, sarayda gerek dış giyim gerekse mefruşat amacıyla kullanılmıştır.Başa geçirilen hotoz, inci ve elmas taşlarla süslenmiş taç şeklinde kaftanları tamamlamaktaydı. Saçlar hotozun içine gizlenmekte sadece perçem bırakılmakta hotozun ön kısmına değerli taşlardan yapılmış çiçek ve sorguç yerleştirilmekteydi (Süslü, 1989:779).

4.4.3. 19. Yüzyıl Saray Cariye Giyiminin Özellikleri

Osmanlı hareminin büyük çoğunluğunu cariyeler oluşturmaktaydı. Çeşitli şekillerde saraya getirilen kızlar esir statüsündeydiler. Saraya girebilen yüzlerce cariyenin çoğunluğunun en büyük dileği padişahın gözdesi olabilmekti. Bu cariyeler için çok üstün bir duruma ulaşmanın tek yoludur. Böylece haseki sınıfına yükselme hakkını ancak elde edebilirlerdi. Saray cariyeleri, acemi, cariye, şağird, usta ve gedikli adlarında beş sınıfa ayrılmaktaydı. Bu cariyelerin içinden, padişahın dikkatini çekenlere, ikbal, has odalık ve gözde denilmektedir. Osmanlı saltanatının son devrinde cariyelerin büyük çoğunluğunu Çerkez ve Gürcü kızları oluşturmaktaydı. Hareme alınan cariyeler güzellik ve zekalarına göre, usta, kalfa, ikbal, kadın efendi ve valide sultan payelerini alarak en yüksek mevkilere çıkmayı başarabilirlerdi. En üst sınıfı oluşturan gedikli cariyeler, kırmızı renkli kaftan uzun elbise, şalvar ve yemeni giymişlerdi. Bellerine kuşaklar veya mücevher işlemeli kemerler takmışlardı. Kışın omuzları ve kollan kürklü kaftan giymişlerdi. İç elbisenin göğüs kısmı korsaj atılarak ve farklı bir kumaş kullanılarak ayrılmıştı. Elbise göbeğe kadar kapalı yapılmıştı. Belden aşağıya düşürülmüş kuşakla birlikte elbisenin ön kısmı açık bırakılmıştı. Bunun nedeni şalvarın ve iç elbisenin görünmesini sağlamaktı. Üç etek cariyeler tarafından giyilmekle birlikte, halk tarafından da giyilmekteydi. Üç etek özellikle Harput bölgesinde de sıkça kullanılırdı. Günümüz yöresel ve folklorik giyimlerde beğeniyle giyilen bir tarzdı. Cariyeler hizmet ederken hızlı hareket edebilmeleri için, eteğin üç parça olması

kolaylık sağlamış, ön parçalan kaldırıp bellerindeki kuşak ya da kemerlerin içine yerleştirmişlerdi. Üç etek boyları oldukça uzun yapılmıştı. Beden kısmına ve etek parçalarına ipek malzemeden tığ oyaları yapılmıştı. Bele kuşak bağlanmıştı. Üç eteklerin ön uçları bu kuşakların içine geçirilerek toplandığı için kıyafetin içi astarlı yapılmıştı (Gündüz, 1999:153-154).

Görsel 25: Saray Cariyelerini Tasvir Eden Resim (12.12.2012 www.google.com.tr)

Görsel 26: Saray Cariyelerinin Giyimlerine Örnekler (22.12.2012 www.trikolik.com.tr)

Görsel 27: Üste Giyilen Kadın Giysilerine Örnekler (21.12.2012 www.trikolik.com.tr)

Üst kıyafetin altına giyilen şalvar, ipek, atlas, kadife, şantuğ, hatai, üstüfe, kutnu, mantin, Selimiye gibi kumaşlardan, belden ayak bileklerine kadar uzun yapılmıştı. Şalvarların arasına verev konulan "peş" isimli ara parça daha rahat ve güzel görünümlü olmasını sağlamıştı. Oldukça geniş kesimi olan bel ve paçalara uçkur bağları bağlanmaktaydı. Daha sonraları paçalara lastik malzeme kullanılmıştı. Giyildiğinde ayak üzerinde oluşan drapeler, şalvara ayrı bir güzellik vermekteydi. Kaftan içine giyilen göynekler, yuvarlak veya "V" yaka şeklinde ve bol, dökümlü ve uzun kollu yapılmaktaydı. Bluz havalı göyneklerin yaka ve kol ağzına, volanlar, fırfırlar ve çeşitli süslemeler yapılmaktaydı.Daha-önceki yüzyıllarda göbeğe doğru düşürülen kuşaklar on dokuzuncu yüzyılda yavaş yavaş bel yerinden bağlanmaya başlamıştı. Üst elbise üç etekli bir elbise havasındaydı. Diğer bindallı ve kaftanlardan farklı olarak daha sade ve basit bir görünüm içindeydi. İçe giyilen bluzun da (göynek) aynı havada olduğu söylenebilir.

İlk çağlardan bu yana kadınlar baş süslemelerine ayrı bir önem vermişlerdi. Özellikle başlıklar ve baş süslemeleri giyimlerinin ana elemanlarından birini oluşturmuştu. Başlık olarak fes, rakçın, taç, hotoz, tepelik, tas kullandıkları görülmektedir (Gündüz, 1999:155-156).

Görsel:28 Üste Giyilen Kadın Giysilerine Örnekler(21.12.2012 www.trikolik.com.tr)

Görsel 29:Baş Süslemesine Örnek (21.12.2012 www.Osmanlı kostümleri.com)

Görsel 30: Başlık Süslemesine Örnek (21.12.2012 www.Osmanlı kostümleri.com)

4.4.4. 19. Yüzyıl Osmanlı Saray Kadının Giyim Özellikleri

Osmanlı İmparatorluğu döneminde saraylarda bulunan cariyelere özel bir eğitim verilmiştir. Bu eğitimin içinde güzel ve saygılı davranış göstermeleri, musiki ve çeşitli enstrümanlar çalmaları amacı esas alınmıştır. Yetenekli ve sesi güzel olanlar saray eğlencelerinde görevlendirilmiştir. Bu tür öğrenimlere önem vermek, padişah tan itibar ve sevgi görmek için bir yöntem olarak görülmüştür. Bu görevleri yerine getirmek için eğitim alan cariyelere rakkase denmiştir. Rakkaseler her dönemde dekoltesi açık giysiler giymişler, rahat hareket etmelerini sağlayacak tarzda olmasına özen gösterilirken, aynı zamanda da figürlerine estetik görüntü kazandıracak kıyafetler giymişler, Tül ve dantelleri sıkça kullanmışlardır. On dokuzuncuyüzyılda Türk kadınları, önden açık, düşük-uzun kollu, şam ipeğinden elbise ve yeşil kuşak ile ayak üzerine zengin görünümlü drapelerle düşen geniş şalvarlar giymişlerdir (Gileroğlu, 1999:158).

İç çamaşırı olarak, ince ipek gömlekler giymişlerdir. İpekler yerli kozalardan çekilen ipeklerle el tezgahlarında dokunarak birçok aile için geçim kaynağı olmuştur. İpek gömlekler genellikle geniş dikilmiştir. Elbiselerin kol ağzına ve etek ucuna ipek malzemeden tığ oyaları uygulanmıştır. Dekoltesi oldukça açık bırakılan yaka, giyenin zenginlik derecesine uygun değerde bir mücevherle iliklenmiştir. İç gömlekleri, topuklara kadar uzun, ipek şalvarın üstüne giyilmiştir. Şalvarlar için canlı renkler ve kaliteli kumaşlar kullanılmıştır. İç gömleklerin üstüne de gene topuklara kadar uzun; diba, damıska ve canfes gibi zamanın çok değerli ipeklerinden hazırlanmış elbiseler giyilmiştir. Elbiseler vücut hatlarını belirle şekilde ortaya koymuş ve önden-bele kadar sık düğmelerle kullanılmıştır. Üç etekli olan elbiselere bol sırma işlemeler ve sırma kaytanlarla elmas düğmeler kullanılmıştır (Gileroğlu, 1999:159).

On dokuzuncu yüzyılda, Türk kadınlarında beldeki kemer, yüksek ziynet eşyalarından biridir. Kemerler, elmas inci gibi değerli taşlarla süslenmektedir. Göbek hizasından bağlanan kemer tokaları da değerli ve göz alıcı taşlardan oluşmuştur. Bu kıyafetlerin üzerine, kışın ağır ve kaliteli kumaşlarla kaplanmış samur ve zerdeva gibi kürkler kullanılmıştır. Kürklerin kolları dar ve daima dirsekten yukarı doğrudur. Bu dönemde saray kadınları sokağa çıkarken vücudu her taraftan, topuklara kadar kaplayan uzun kollu feraceler giymişler; baş ve yüzlerini yaşmak denilen tül gibi ince ipekli bir örtü ile örtmüşlerdir.On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşmanın hayli yol aldığı bir dönem olarak bilinmektedir. Kadın kıyafetlerinde Batının etkisinin hissedilmesi yüzyılın

ortalarından itibaren başlar. Yüzyılın son çeyreğinde bu etki kuvveti bir şekilde kendini gösterir. Tezcan'a göre saraylı kadın kıyafetlerinin kronoloji tam olarak şöyledir: Şalvar, gömlek, üste giyilen üç etek entari ve bazen kısa hırkalardan oluşan geleneksel tarz 1850'lere kadar sürer; on dokuzuncu yüzyılın üçüncü çeyreği geçiş dönemini oluşturur; 1875'ten itibaren tamamen Batı karakteri görülecektir. Yazar, 1855, 56 ve 57 yıllarına yani geçiş dönemine ait ve 33 adet siparişin yer aldığı Terzi Defteri'ne dayanarak yaptığı çalışmada bu donemde yukarıda adı geçen giysilerin Avrupa harçlarla süslenmekte olduğunu ve giysilerin görünüşlerinin değiştiğini saptar.

Görsel 31:Batılılaşmanın Etkisiyle Birlikte Kadın Kıyafetleri (21.12.2012 www.Osmanlı kostümleri.com)

Servetseza Hanım'ın gardırobuna bakarak dönemin Türk dokuma sanatı ve kadın modası için neler söylenebilir? Bu ve benzer soruları yanıtlamaya geçmeden önce Abdülmecit dönemine (1839-1861), Padişahın başkadın efendisi yani bir numaralı karısı Servetseza Hanım'a (Ö.1878) kısaca göz atalım.

1823 yılında II. Mahmut ile Bezmiâlem Kadın efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelen Abdülmecit, babasının öngördüğü ıslahat (reform) çabaları ortamında ilk kez Batı eğitimi alan şehzade olarak dikkati çeker. Saltanatının ilk yılında Tanzimat ilan edilir. Abdülmecit çağdaş düşüncelere açık ve kadınların serbestliğinden yanadır. Babasının ölümü üzerine 16 yaşında tahta çıktığında imparatorluk ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğundan 22 yıllık saltanatı (1839-1861) iç ve dış siyaset ağırlıklı geçer. Servetseza Hanım, padişahın saltanatı süresince baş kadınlığını yapmıştır. Valide Sultan'dan sonra saraydaki kadınların en yüksek derecelisidir.Osmanlı padişahları ve Haremlerinde yaşayan kadınların hayatları için on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı bir dönemeçtir. Bu çevrede hep aynı olduğu gözlenen yaşam büyük değişikliklere uğrar. İlk değişiklik II. Mahmut ile başlar. Padişah kılık ve kıyafeti yaşayış ve davranış biçimi ile hanedana ve devlet adamlarına yeni bir model getirir. Kadınları ve kızları da Avrupalı prensesler gibi

giyinerek daha debdebeli bir yaşam sürmeye başlar. Saray kadınlarının kıyafetlerini değiştirmeleri tutucu çevrenin tepkisini çekmekte gecikmez. II. Mahmut'a "gavur padişah" sıfatı verilirken, kadınları ve hareminde yaşayan sultan ve cariyeler de "Haremi padişahide olan cevari setr-i avret olacak don telebbüs etmeyüb fırengâne fıslan ve Libas-ı mahsusa-i Kâfiristan telebbüs ederler" diye eleştirilmektedir. Yaşayışta ve saray hayatında en büyük değişiklikler II. Mahmut'un oğlu Abdülmecit zamanında görülür. İlk defa Topkapı Sarayı'ndan ikametgahını kaldırarak Dolmabahçe Sarayı'na naklettiren odur. Ne var ki ömrü yeni sarayında ancak beş yıl yaşamasına izin verir(Gileroğlu, 1999:160).

Bu dönem için Uluçay'ın gözlemleri dikkat çekicidir: "Topkapı Sarayı'nın basık tavanlı, küf kokulu, daracık karanlık daireleri tarih olmuştu... Saraylı kadınlar, Topkapı Sarayı'nı ziyarete gittikçe daha evvelki kadınların orada nasıl yaşadıklarına hayret ediyorlardı... Evet, Harem ve kafes şimdi mazi olmuş, onun yerini ihtişam, debdebe ve tantana almıştı. Herkes yeni hayata uymak için azami derecede gayret sarf ediyordu. Padişahlar evvela kavuk ve kürkü, sonra da sorgucu atarak onun yerine fes giymeye ve nişan takmaya başlamışlardı. Kadınlar da hotozlarım bırakmışlar, kürklerini bir tarafa atmışlar, yeni modada feraceler, takkeler ve taçlar yaptırmışlardı" diyerek canlı tasvirlerde bulunur. Harem-i Hümayun'u inceleyen son yazarlardan Leslie Peirce'e göre, Şerif Mardin'in on dokuzuncu yüzyıl ortası saltanatına ilişkin, "gösteriş için tüketim"in muhtemelen Avrupa saraylarının daha zengin standartlarını taklit, etmesinin bir sonucu olduğu gözlemi, Süleyman'ın saltanatı için söylenebilir. Çünkü on altıncı yüzyılda saray söyleminin standartları evrensel olarak yüksektir.

Kadın efendi cariyelere samur kürk giydirildiği bilinmektedir. Böyle bir cariye adet hükmünce padişahın eteğini öper ve şahsına ait bir daire tahsis olunurdu. Başkadın efendi kıyafeti şöyle betimlenmektedir; "Başlarına (bağtak) denilen hotozları gayet güzel renklerden ve tepesi sivri olarak yapılan bu başlığın üzerinde kıymetli taşlar ve çiçekler bulunurdu. Başlığın tepesinde tüyler de bulunurdu. Bir kısmının üstünde (tepelik) vardı. Uzun saçlar (topuz) yapılarak başlığın üst kısmına yerleştirilirdi. Boyunlarında gayet kıymetli (gerdanlık) vardı. Gerdanlıklar inci ve elmastan yapıldığı gibi, altın paralar ile de yapılırdı.Servetseza Hamm'a dikilen yüzlerce entari arasında yalnız iki tanesi sevaidir. Biri klaptanlıdır, bu kumaştan 9 adet bohça dikilmiştir. Terzi defterinde en sık geçen kumaş türü olan basmadan entari hırka ve şalvar hazırlanmıştır. Tüm kayıtlar ele alındığında entari ve şalvarların yarısından fazlasının hırkaların ise yaklaşık 1/4'ünün bu kumaştan yapıldığı görülür. Yollu, dallı, ince, fitilli, gözlü benekli sendarceli, Üsküdar basması gibi çeşitleri vardı. Renk açısından geniş bir yelpaze söz konusu ise de basmalarda leylakî, mavi, pembe, beyaz ve mor ağırlıklıdır. Çoğu Hindistan ve Avrupa'dan özellikle İngiltere'den ithal edilmiş olabilir (Gileroğlu, 1999:170).

Öte yandan pek çok yabancı seyyahın, örneğin Melling veya Miss Julia Pardoe'nin betimlediği tandır yorganı da listede bulunmaktadır. Yalnız bir adet ve 1845 yılında pamukludan dikilmiştir: "Defa mai yazma dülbendden bir büyük tandır yorganı dikildi. Ortasıyla beraber etrafına edi yak çifte yarasa resmi harclar dikildi. Baze dülbendi ile ve içine pembesiyle cümle harcı üstadiyesi beş yüz yirmi guruş idar." Kumaşların geldiği yerlere bakarsak, Saray terzisinin ithal kumaşlar ve Hareke ürünleri dışında başta Bursa başta olmak üzere diğer yerli kumaşlar kullanılmıştır. Örneğin Abdülmecit 1850 yılında Bursa'yı ziyareti sırasında top top nefis Bursa kumaşlarından almış kadınlarına ve kızlarına dağıtılmak üzere Valide Sultan'a gönderilmiştir. Pamuklu kumaş olarak basma, tülbent ve patiska, yünlü olarak Şalaki, Merinos, Çuha ve

Buhurâki ve nihayet pamuk-ipek karışımı olarak Çitari isimli kumaştan dikilen giysiler bulunmaktadır.

Servetseza hanımın gardırobunda pamuklu kumaştan yapılan giysiler hakimdir. 167 pamuklu entari, 155 şalvar, 26 hırkaya karşı 87 ipekli entari, 104 şalvar, 61 hırka ve 55 uruba. Bir başka ifade ile 348 pamuklu giysiye karşı, 307 ipekli giysi eğer uruba denen ve yalnız ipekli den yapılan Avrupai veya abiye elbiseler hariç tutulursa pamuklunun yeri daha da artacaktır. Yünlü giysiler 112 adetle ipeklileri takip etmektedir. Pamuk-ipek karışımı çok az kullanılmıştır.Kumaşların renk sayısı 25'i bulmaktadır. Ancak en fazla kullanılanları önem sırasına göre mavi, pembe, beyaz, leylakî, san, mor, siyah ve yeşildir.Öte yandan elbise ve dokuma eşyalar üzerindeki motif çeşitleri son derece zengindir. Çiçekli motifler olarak, karanfil, gül, zülfî araş, yasemin, lale, papatya, menekşe, nergis, çarkıfelek, katır urnağı, buz çiçeği, limon çiçeği, fener çiçeği, kozalak, kabak çiçeği, mayıs çiçeği, fasulye çiçeği, kestane çiçeği ve cıvan perçemi(Gileroğlu, 1999:171).

Ağaç, meyve, sebze, yaprak motifi olarak mazı, şimşir, hurma, Frenk üzümü, dut, bamya, yonca, asma yaprağı, çınar ağacı ve çimen görüyoruz. Figürlü motiflere gelince: Rumî (aşk yolu Rumiler), dudu burnu, akrep, yarasa, kurbağa, aslan ve kelebekten oluşmakta. Nesneli motifler en ilginç grubu oluşturmaktadır: Vapur, çevağ (kandil), araba, kaya, müzika. Nihayet sırada geometrik motifler yer alır: Ok , yürek ve kemer. Son olarak kozmik motif olarak güneşi görmekteyiz.1844 yılında yastıklara ipekle vapur motifi işlenme nedeni o tarihlerde İstanbul on dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde küçük vapurların kullanımı başlar. On sekizinci yüzyıldan beri yazları Boğaz köylerinde oturanların sayısı sürekli artmış olduğu için, rüzgâr ve akıntıdan büyük ölçüde bağımsız olan bu ulaşım aracı becerikli girişimciler için büyük kazanç imkanları sunmaktadır (Yılmaz, 2002:1073).

Her ne olursa motiflerdeki değişimin uzun dönemlerde ve daha detaylı olarak incelenmesinin kültür tarihi açısından son derece ilginç olacağa benzemektedir. İşlemelerdeki iğne tekniklerine gelince: Balık sırtı, kasnak işi, verev, Frenk bağı, oya ve örmeye rastlıyoruz.Lady Montagu 1717 tarihli Edirne'den yazdığı mektubundan öğrendiğimize göre, bir gün Osmanlı kadını kılığına bürünür ve o giysisini şöyle anlatır: "Evvela bacaklarımı örterek topuklarıma kadar inen gayet ince, pembe renkli ve kenarı gümüş işlemeli çok geniş bir şalvarım var. Terliklerim de atan işlemeli ve keçi derisinden yapılmıştır. Şalvarımın üzerine kısa ve geniş kollu, beyaz ipekten mamul ve her tarafı işlenmiş, tül gibi bir gömlek giyiyorum ve yakasını elmaslı bir düğme ile kapatıyorum. Gömleğim o kadar incedir ki göğsümün rengi ve şekli olduğu gibi gözükmektedir. Entarime gelince; çiçek nakışlı ve Şam kumaşı deseninde olup altın sırma ile işlenmiştir. Düğmeleri ve etrafı elmas ve incilerle süslüdür. Bunların üstüne giydiğim kaftan da şalvarımın kumaşının aynıdır ve topuklarıma kadar uzundur. Kaftanımın kollan uzun olduğu kadar dardır. Hepsinin üzerine taktığım kemer dört parmak eninde ve serapa elmas ve diğer değerli taşlarla süslüdür. Kürküm yeşil renkli ve sırma işlemelidir. Başıma koyduğum kalpağın kışlığı inci ve elmaslarla işlenmiş nefis bir kadifeden, yazlığı ise çok ince parlak gümüş sırmalı kumaştan yapılmıştır" (Yılmaz, 2002:1074).

1855 yılında İstanbul'a gelen Julia Pardoe bir tüccarın haremine yaptığı ziyaret sırasında, harem kadınlarının ayaklarına bir şey giymemiş olduklarını fark eder ve gözlemlerini sürdürür : "Ara sıra, ancak ayak parmaklarını örtecek kadar küçük terlikler giyiyorlardı. Hepsi, ince kurdele saçaklarla süslü bürümcük gömlekler ve desenli pamuklu kumaştan yapılmış geniş ve topuklarına kadar uzun şalvarlar giymişlerdi. En üstte giydikleri fistan ya da uzun etekli giysilerini yerlere sürüyerek, o küçük terliklerle

rahatça yürüyorlardı. Üste giydikleri giysileri, çok açık renk, desenli pamuklu kumaştandı. Evin kızının giysisi, mavi zemin üzerine sarı desenliydi ve pembe yeşil saçaklarla süslenmişti. Dikişsiz olan bu uzun etekli giysiler, kalçalarda toplanan kaşmir bir şalla sarılıyorlar. Kışın bu giysi, içi kürk kaplı dar bir yelekle destekleniyor. Bunun rengi de çoklukla açık yeşil, yahut pembedir" der.

Kadınların şatafatlı giysilerini ve takılarını anlatan Montagu'dan yaklaşık 150 yıl, Miss Pardoe'den kısa bir süre sonra, 1860'larda İstanbul'a gelen Durant de Foncmagne giysilerin artık sadeleştiğini fark eder: Ayrıca Türk kadınlarının korseyi Sultan Abdülmecit zamanında taktıkları ve bunda da onun gözdelerinden birinin etkisi olmuştur: "Kadınların ev kıyafeti oldukça sadeleşmiş. Eskiden geçimini ancak temin eden bir erkeğin karısı bile brokar ve kürkten vazgeçemez, mücevher takmakta ısrar ederken şimdi kimse bu kadarını düşünmüyor. Ev içi kıyafetleri göz alıcı olmamakla beraber, eski Yunan kadınlarının kıyafetlerini hatırlatan elbiseleri var. Göğüste kavuşarak kapanan hafif kumaştan yapılan bu elbiselere "entari" deniyor. Bele bağlanan ipek veya kaşmir kuşak, endamın inceliğini ve zarifliğini ortaya çıkarıyor. Kadına böylesine yakışan bu kıyafeti kaldırmak için, kadınlara düşman olmak gerekir(Yılmaz, 2002:1075-1076).

Saray elbiseleri,Osmanlı sarayında yaşayan kadınlar on dokuzuncu asrın ilk yarısına kadar alaturka dediğimiz yöresel kıyafetler giyinmişlerdir. On dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren daha fazla alafranga, yani Avrupai elbiseler tercih edilmeye başlanmıştır. Sarayda ilk başta sadece valide sultanlara kadın efendilere ve ikballere mahsus olan bu giyim tarzı sonraları her halde Sultan Murat devrinden itibaren olacak kalfaların da tercihi olmaya başlamıştır. Törenlerde hanımların çoğunun üzerindeki elbiseler Fransız modası tarzında idi. Meşrutiyetten sonra alaturka kıyafetler tamamıyla saraydan kalkmıştır giyim Avrupalılaşmıştır. Avrupa kraliçelerinin elbiseleri bizim kadın efendilerinin şahane tuvaletleri ile muhteşem günlük kıyafetlerinin yanında bir bez parçası gibi kalırdır.O zamanın ünlü terzileri genellikle Yunan olup bilhassa Madam Kalivrusi saray kadınlarının gözdesiydi. İstanbul'un ve sarayın tanıdığı üç ünlü terzi vardı. Bunlar Kalivrisi, Fegara ve Galibe idiler (Açba, 2000:83-86).

4.5. Osmanlı Dönemi Giysilerinde Süsleme ve İşleme

Osmanlı Devleti 1299'da Anadolu'da kurulan bir Türk Devletidir. On üçüncü yüzyılın ortasında birdenbire ortaya çıkmış ve kendileri, Anadolu'da tımar adı verilen küçük bir arazide yaşamaya başlamışlardır. Asıllarının Oğuzların Kayı boyundan olduğu bilinen Osmanlı Devletine İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu adı verilmiştir. Sınırları batıda Viyana içlerine kadar ilerleyen Osmanlı İmparatorluğu zengin bir kültüre sahiptir. Özellikle maddi kültür ve sanat alanında yapılan eserler günümüzde o yılların ihtişamım ve zenginliklerini gözler önüne serer.

Osmanlı döneminde maddi kültürümüz açısından önemli bir gelişme de kumaş dokuma sanatıdır. Osmanlılarda kumaş dokuma tekniği iki yolda gelişmiştir. Saray tezgâhlarında saray mensupları için dokunan kumaşlar ve halk arasında dokunan kumaşlar. Bunların örnekleri on dördüncü ve on dokuzuncu yüzyıla ait padişah elbiseleri; şal, kolluk, iç çamaşırı, şalvar, dizlik, döşemelik ve yastıklarda görülmektedir. Bunlar cinslerine göre kadife, aba, bürümcük, canfes, çuha, çatma v.b. gibi isimler alırlar.

Görsel 32: Osmanlı Kumaş ve Desenlerinde Sıkça Kullanılan Lale Motifi (21.12.2012 www.Osmanlı kostümleri.com)

Görsel 33: Lale Motifi (21.12.2012. www.Osmanlı kostümleri.com)

Görsel 34: Anadolu da Kullanılan Elle Yapılmış Olan Nakış Örneği
(21.12.2012. www.Osmanlı kostümleri.com)

Osmanlılar Orta Asya'dan getirdikleri kültür ve sanat anlayışını Anadolu'da var olan sanatla birleştirerek kendilerine özgü bir sanat anlayışı geliştirmişlerdir. Osmanlı dönemi Türk kumaşları ve bunlardan dikilen kaftanlar o zamanın dokumacılık sanatında bir disiplinin, zevkin ve tekniğin varlığını ifade eder. Bunları o devre ait saray giysilerinde rahatlıkla görebilmekteyiz. Kumaşların üzerinde lale, karanfil ve benek motifleri o dönemin en yaygın dokuma desen özelliklerini anlatmaktadır. Dokuma kumaşların desenli olmayan, düz olarak dokunan kumaşları ise üzerlerine yapılan işlemelerle bezenmektedir. Osmanlı dönemi işlemelerinde işleme tekniği olarak; sarma, Çin iğnesi, zincir işi, blonya iğnesi (kordon tutturma), Maraş işi (dival, mıhlama), aplike, pul boncuk işi çok kullanılmıştır. İşleme tekniklerinden bir diğeri de on sekizinci yüzyıldan dan itibaren sevilerek kullanılan suzeni tekniğidir. Bazı kaynaklarda sarayda yaşayan hanımların elbiselerini saklamak şeklinde bir gelenek olmadığından erken devirlere ait Osmanlı kadın kıyafetlerinin mevcut olmadığı belirtilmektedir. Osmanlı döneminde kadife, atlas, ince keten, ince ipek, tülbent türü ince keten türü kumaşlar kullanılmış ve işlemeler bunların üzerine yapılmıştır. İşlemelerde ağırlıklı olarak kullanılan renkler kırmızı, mavi, siyah ve yeşildir. Desenler anti natüralist bir üslupla biçimlendirilmiştir. Lale, rozet çiçeği, gül, yıldız çiçeği, karanfil, karışık çiçekler, asma yaprağı, başak, enginar yaprağı çok işlenen bitkisel motiflerdir. Beyaz, san sim dönemin en çok kullanılan metal iplikleridir. Bunların yanı sıra pul, boncuk, harçlar, inciler süslemelerde çok kullanılan süsleyici gereçlerdir. Dönemin Sultanlarının kaftanlarında altın, gümüş ve incilerden oluşan nakışlar yapılmıştır(Sezgin,Bedük, 2000:908).

Türk giyim kuşamı model, kalıp birleştirme astarlama özelliklerinin yanı sıra süsleme ve işleme teknikleri ile geniş bir alanı kapsamaktadır. Keten pamuk gibi bitki kökenli yün, ipek, deri gibi hayvan kökenli ve metal gibi tümü doğal kökenli malzemelerin farklı tekniklerle işlenmesi sonucu oluşan dokuma ürünlerinin zamanla süslemenin vazgeçilmez temel öğeleri haline gelmiştir. Giyimin ana unsurunu kumaş ve dokumalar oluşturmaktadır. Anadolu insanı ipek, yün, pamuk ve keten liflerinden elde ettikleri iplikleri dokuyarak çok zengin bir kumaş çeşitliliği elde etmiştir. Giyim ve ev dekorasyonun da kullanılan dokuma ve kumaşlar desenli veya düz olarak dokunmuştur. Örtünmek ve giyinmek gibi ihtiyaçlardan doğan kumaş dokumacılığı el tezgahlarında

ve dokumacı esnafının loncalarında ipekli, yünlü, pamuklu veya ipek pamuk, ipek yün karışımı olarak üretilmiştir(Koç,1999:398-399).

Osmanlı'da işleme sanatı, devlet yöneticilerinin yanı sıra halkın da kullandığı süslenme/süsleme aracı olduğundan, bu sanat dalı gelişmek ve birbirinden değerli binlerce eser bırakmak için uygun bir ortam bulmuştur. İşleme yapımında gerekli olan ilk şey keçe, deri, dokuma gibi işlemenin yapılacağı malzeme; ipek, yün, pamuk veya metal malzemeden oluşan iplik; işleme yapılacak yüzeyin gerileceği kasnak ya da gergef ile işleme tekniğine göre iğne ve uygulama biçimidir. Devlet denetiminde bulunan çarşıda da işleme yapan atölyeler kurulmuş ve hatta Osmanlı saraylarından siparişler alınmıştır. "Haremde ki kadınlardan birinden kaynaklanan bir bilgi de bu tür nakışçı kadınlara saraydan yatak örtüsü siparişi verildiğini gösterir. Nakışçı kadınlar çok ince bir işçilik istenmesi üzerine bu siparişi kabul etmemiştir."

Hükümdarların ekonomik desteği ile işletilen imparatorluk atölyeleri en başta Topkapı Sarayı birinci avlusunda yer almaktaydı. Fransız Nicolas de Nicolay, 1950'lerde padişahın sarayında 200 genç kızın iğne işi öğrenmekte olduğunu yazar. Hareme cariye alınırken becerikli olmasının yanı sıra nakışa yatkın olmasına dikkat edilmiştir (Sandıklarda Saklı Saray Yaşamı, 2006:11-12).

4.6. Ziynet ve Giyim Kuşam

Ziynet ve giyim kuşamla ilgili en güzel kayıtlar tereke kayıtlarıdır, kentli ve köylü kadınların ve erkeklerin giysi ve ziynetleri konusunda kaynak oluşturur. Bursa'daki tereke defterleri önemlidir. Bunlarda adı geçenlerin çoğunun zanaatkarların ve tüccarların karılarıyla kızları olduğu düşünülebilir. Kadınların bıraktığı miraslarda her zaman mücevherat yer almamaktadır. Böyle bir lüksü bulunanlar ise mücevher olarak daha çok altın ya da gümüş küpeyi tercih etmişlerdir. Hali vakti daha yerinde olanların incili küpeleri vardır (inci en sevilen mücevherdir). Bu mücevherler herhalde Bahreyn'den geliyordu. Bilezik de sevilen ziynet eşyası arasındaydı; sadece altından yapılır ve çift olarak satılırdı. Buna karşılık ucuna Kur'an ya da muska mahfazası takılı gerdanlıkların sayısı çok azdır; yüzüğe de çok ender rastlanmıştır; başa takılan ziynetler ise bugüne kadar incelenen kadın terekeleri arasında hemen hiç yoktur.

Buna karşılık hali vakti yerinde Bursalı kadınların değerli madenlerden yapılma kemerlere meraklı olduğu görülmüştür. Gümüş kemerler kadar, tokaları gümüşten ya da altın kaplama olan kumaş kemerler de saptanmıştır. Bu tür kumaş kemerlerin çoğu altın ve gümüş işlemeli olmakta, arada bele işlemeli bir şal da bağlanmaktadır. Altın ve gümüş işleme bazen giysilerde, yastık yüzlerinde ve daha başka kumaşlardakullanılmaktadır (Babinger, 2003:41).

Görsel 35: Kemer Örneği (21.12.2012. www.Osmanlı kostümleri.com)

4.7. Osmanlı Dokumacılığı

4.7.1. Kumaş Dokuma Merkezleri

Dokumacılık hammaddesine göre bitkisel kökenli olanlar; pamuklular ile hayvansal kökenli olan; yünlü ve ipekliler olmak üzere üç kategoride incelenebilir. Osmanlı kaynaklarında pamuk, Pembe olarak geçer ve pamuklu dokumalar içinde en çok adı geçenler; boğası, kirpas, alaca, bez, mendil, dimi, yemeni, tülbent, basma çit, yazmadır. Pamuklu dokumacılık İç Batı Anadolu'da çok önemli gelişmeler göstermiştir. Gelişmiş Denizli dokumacılığı başta olmak üzere Bergama, Akhisar, Tarhala, Manisa dolayları pamuklu bez dokurdu. Gelibolu yelken bezi üretiminde büyük bir üne kavuşmuştu. Tire, beledi denilen en eski pamuklu dokuma çeşitlerinden biriyle ünlüdür. Gene Karaman, Hamid ili bir çeşit kaba pamuklu dokuma olan boğasıların yapıldığı merkezlerdir. Trabzon her yıl padişah için 20 zir'a iç çamaşırlık ince pamuklu gönderirdi. İstanbul'un kendine ait üskülü denen pamukluları, Diyarbakır'ın baskılı pamukluları meşhurdu. Bitkisel kökenli olan keten ve kenevir üretimi ise Karadeniz kıyılarında yapılmaktaydı. Yünlü dokumacılıkta iki önemli merkez bilinmektedir. Birincisi; tiftik keçileriyle meşhur Ankara ve çevresinin soflarıdır. Tiftik keçisinin uzun, parlak tüyleriyle ipek inceliğinde parlak soflar dokunurdu. Sofun pres altında su dökerek yüzeyinde hareler oluşturulan cinsine muhayyer (moher), dayanıklı, yumuşak, Avrupa serjlerine benzeyen cinsine şali denirdi. Diğer yünlü üretim merkezi; imparatorluğun sürekli ve büyük miktarda ihtiyaç duyduğu çuha'nın üretildiği Selanik ve çevresidir. Çuha gerek askeri kıyafette gerek sivil halkın kıyafetinde çok kullanıldığından yerli üretim ihtiyaca yetmemiş ve Fransa, İngiltere, Macaristan, Hollanda gibi ülkelerden ithal edilmiştir. On altıncı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda ipekli dokumacılık

parlak bir dönem yaşamıştır. Bu dönemin ipekli kumaşları mükemmeldi, imparatorluk içinde ve dışında kolayca pazar bulabiliyordu. On altıncı yüzyıl Osmanlı dokumacılığı, büyük ölçüde kervanlarla İran'dan gelen ipeklerle beslenmiştir (Yılmaz,1993:1651).

İpekli dokuma merkezleri ise başta; Bursa olmak üzere İstanbul, Edirne, Amasya, Tokat, Bilecik, Alaşehir, Aydos, Diyarbakır, Mardin, Halep, Sakız başta olmak üzere diğer Ege adaları sayılabilir. Bu merkezlerden başta batıda İzmir, kuzeybatıda Edirne önemli ticaret merkezleridir. Kuzeyde Trabzon doğudan gelen kervanların durak yeri olmuş bir ticaret merkezi, ayrıca Diyarbakır, Mardin, Erzincan gene doğudan bir başka koldan gelen kervanların uğrak yeri ve ticaret merkezi olmuştur. Çoğu zaman yerli üretim ihtiyacı karşılamadığından pamuklu, yünlü ve ipekliler dışarıdan getirilmiştir. Hindistan pamukluları Osmanlılar için yüzyıllar boyu vazgeçilmez bir ihtiyaç olmuştur. Kaynaklar, geldikleri şehirlerin adlarıyla birlikte Hint pamuklularının cinslerini de belirtmektedir. İpekli sanayi ise hem hammadde üretimi hem dokuma olarak önemlidir. Bursa'nın durumu bu bakımdan önemli olmuş; önceleri dışarıdan hammadde alırken, daha sonra kendisi de hammadde üretimine başlamıştır. Özellikle on altıncı yüzyılda Bursa'nın hem ipeklileri hem de ipekli dokumaları son derece iyi kaliteleriyle ün yapmıştır. Buna rağmen Bursa zaman zaman Doğu'dan ve Batı'dan ipek ve ipekli dokumalar almıştır. Fatih; İstanbul'un fethinden sonra bir yandan saray örgütünü kurarken, diğer taraftan ülkenin iki temel sanayi kolunu da örgütlüyordu. Bunlardan biri dericilik diğeri dokumacılıktı. Her iki sektör, Türklerin Orta Asya'dan beri en iyi bildikleri konuydu. Yerleşik düzene geçilince saray tarafından destek görmüştür. Saray sanatın koruyucusu olmuş ve sanat saraydan yönlendirilmiştir. Halkın yaşam tarzını şekillendiren dokuma, sarayda da gerekli ilgiyi görmüştür. Sultanlar başta giyim kumaş olmak üzere, sarayların ve köşklerin tefrişinde, yatağında, yorganında, askeri alanda; her yıl Kâbe-i şerifi giydirmek için üretilen kumaşlar gibi, pek çok alanda kumaş kullanılmıştır. Saray kendi ihtiyacını karşılamak için ehli hiref dediğimiz hassa sanatkarları içinde dokumacılara da yer verirken onların çalışacağı özel atölyelerini de kendi bünyesinde kurmuştur. Ancak bu atölyeler ihtiyaca yetmediğinden İstanbul ve Bursa'daki serbest piyasaya çalışan atölyelere de sipariş verilmiştir (Tezcan, 2002:404-405).

Sarayın ve yüksek devlet memurlarının kendi adamları aracılığıyla yurtdışında kumaş ticareti yaptığı bilinmektedir. Gene yabancı elçi kabullerinde elçilere kaftanlar verilmiş, yabancı krallara elçi gönderirken önemli miktarda değerli kumaşlar hediye olarak gönderilmiştir. Yüksek devlet memurluklarına atamalar da tayin emriyle birlikte hil'at giydirilmiş, ihsanlarda kaftanlar ilk sırayı almıştır. Kumaşlar sarayda hazine eşyası olarak kabul edilmiş ve değerli para olarak kaydedilmiştir. Kumaş ve ondan üretilen kaftanlar saray yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu kadar önemli bir maddenin saray tarafından gözetilmesi de doğaldır. Sarayın lüks kumaşa olan ihtiyacı üretimin artmasında ve kalitenin yükselmesinde önemli bir etken olmuştur.

Kumaşın önemi nedeniyle; malzemesi, deseni, rengin kalitesi ve fiyatı imparatorluğun kuruluşundan itibaren saray tarafından kontrol altında tutulmuştur. 1502 tarihli İstanbul, Bursa, Edirne şehirlerine ait ıhtisab (Belediye) Kanunları 25 yıl geriye dönerek karşılaştırmalı açıklamalarda bulunur ki; böylece 1475-80 yıllarının ipekli dokumacılığı hakkında da okuyanı bilgilendirir. Üç kanunda da ipekliler hakkında söylenenler aşağı yukarı aynıdır, Bursa'nınki biraz daha geniş tutulmuştur. Bu kanunların metninde; ipek "harir", kumaşın boyunu belirleyen

çözgü telleri "meşdud" veya "ariş", enine atılacak 'dokumayı sağlayan atkı' iplikleri "pot" ve kadifelerde tüylü kısım "hav" olarak geçmektedir. Dokumanın kalitesini çözgü tellerinin sayısı, ağırlığı, bükümü, boyaması son derece önemlidir ve hilesiz yapılması gerekir (Tezcan, 2002:405-410).

On beşinci yüzyılın sonlarına doğru büyük bir yükseliş gösteren, Türk kumaş ve kadifeciliği bu yüzyılın birinci yarısında, iyi bir dereceye gelmiş ve birer sanat varlığı ifadesi olan kumaş ve kadifeleri vermiştir. Ancak on yedinci yüzyılda bir duraklama söz konusudur buda memleketin genel durumu ile ilgilidir(Öz,1951:1). Bugün Türk kumaş ve kadifesi adıyla bilinen ve dünya müzelerinde güzel örnekleri bulunan kumaşlar, ekseriyetle on altıncı yüzyıla mal edilmektedir.

Osmanlı döneminde, on beşinci yüzyıldan itibaren Bursa kenti, İran'dan ithal edilen ham ipeğin ticaret ve sanayi merkezi olmuştur. İpek ticareti hazineye büyük gelir sağladığı için devlet kontrolünde gelişmesi sağlanmış; 1587 tarihinden itibaren Bursa'da koza üretimine başlanmış ve kozacılık teşvik edilmiştir. Dokumada kullanılan altın ve gümüş tel devlet simkeşhanelerinde çekilir, kumaşlar damgalanarak satışa çıkarılmasına izin verilirdi. Kıymetli madenlerin israfını önlemek için seraser, zerbaft gibi kumaşlar saraya ait tezgahlarda belli miktarda dokunmaktaydı. Dönemin modasına uygun kumaş desenleri saray nakkaş hanesinde tasarlandığından, desen ve kompozisyonlarda Osmanlı sanatının üslup bütünlüğü tekrarlanmıştır. Bursa kenti daha çok kadife ve çatma, İstanbul ise on altıncı yüzyıl ikinci yarısından itibaren kemha ve sera ser kumaşları ile tanınmıştır. Çatma dokunuş tekniği açısından kadifenin bir çeşididir. Genellikle zemin kadife, desen gümüş klaptanla, ya da tam tersi klaptan zemin üzerine desen kadife ile dokunmuştur. Döşemelik ve kaftan yapımında kullanılan çatma kumaşların yanı sıra, özellikle dar uçları nişli bordürlü yastık yüzleri çok tercih edilmiştir (http://www.osmanlikostumleri.com/osmanlidakumas.html).

Görsel 36: Osmanlıda Sıkça Kullanılan Kırmızı Ve Mavi Renklerin Kullanıldığı Desen Örneği (21.12.2012 www.osmanlikostumleri.com).

Osmanlı kumaşları arasında en değerli olan zerbaft ise bazı motifleri altın telle dokunanbir brokar türüdür. On yedinci yüzyıldan itibaren dokumaların kalitesi azalmış, ekonomik durum bozulmaya başlayınca kıymetli madenlerin kullanımı yasaklanmıştır. III.Selim devrinde, 1758 yılında Üsküdar Ayazma Camii civarında kurulan atölyede kısa süreli de olsa kumaş sanatı canlandırılmaya çalışılmıştır. Dönemin kadın giysilerinde yaygın olarak kullanılan Selimiye ve Savaî kumaşları yollu ve serpme küçük desenlidir. Üsküdar ve Bilecik çatması yastık yüzleri ve döşemelikler ise Türk Rokokosu denilen ve sıkça sevilerek kullanılmış olan süsleme üslubundadır (http://www.osmanlikostumleri.com/osmanlidakumas.html).

Görsel 37: Kadife Ve Normal Kumaş Üzerine Nakış İşlerine Örnekler (21.12.2012 www.osmanlikostumleri.com)

4.8. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri ve Bunlara Örnekler

Günümüze ulaşan işlemeler yanı sıra bazı belgeler, yazılı kaynaklar, yerli yabancı sanatçıların yapmış oldukları minyatürler, gravürler, suluboya resimler, yağlı boya resimler, fotoğraflar ve bazı mezar taşlarındaki tasvirler bu dönem işlemelerinin yapıldığı merkezler, toplumdaki yeri, önemi, işlevi ve plastik değerleri konusunda bizlere bilgi vermektedir.

Örneklersek: on dokuzuncu yüzyılda Allom'un çizdiği "Yerebatan Sarnıcı'ndaki Metal İplik Çekicileri" şimkeşhaneden sonra bu sarnıcın da iplik üretiminde kullanıldığını göstermektedir. Nicolay de Nicolas'ın çizimleri on altıncı yüzyıl kadın giysileri ve örttükleri dolamalar konusunda bizleri aydınlatmaktadır. Benzer bir durum Van Mour, Liotard, Levni, çarşı ressamları, Ruhi Arel ve Osman Hamdi için söz konusudur. Bu ressamlar giyim, ev eşyası vb. gibi işlemeleri görselleştirmişlerdir. Van Mour'un "Oyun Oynayan Kızlar" isimli eserinde işlemeli yastıklar ve divan örtüsü, "Ut Çalan Kadın" isimli eserinde ise işlemeli atlas yastıklar ve figürün işlemeli giysisiyle pelerini Buhara atması tekniği yanı sıra dival işinin varlığını ortaya koymaktadır. Levni'nin minyatürleri ise işlemeli giysiler yanı sıra işlemeli uçkurlarıyla, kemerleriyle farklı türleri sergilemektedir. Ruhi Arel'in 1910, 1911 tarihli "Kasnakta Nakış İşleyen Kız" ve "Gergefte Nakış İşleyen Kız" isimli tabloları teknik uygulama konusunda bizleri aydınlatmakta Osman Hamdi'nin işlemeli, kordon tutturma oyalarla bezenmiş üç

etek giyerek resimlendirilmiş eşinin tablosu ise işlemeli giysiler konusunda önemli görseller oluşturmaktadır (http://www.osmanlikostumleri.com/osmanlidakumas.html).

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde işlemeler, saray ve saray dışı (ev, çarşı, ordu, tekke, okul) olmak üzere iki çevrede yapılıyordu. Şehirdeki en fakir evden konağa, saraya; dar bir çevre olan köy evinden çevreler arasında geçiş sağlayan çarşıya; çarşıdan ile, ilden ile yayılarak, yöre ve bölgeler arası iletişim kuran, bazı tarikat mensuplarının hücrelerinden daha geniş bir çevre olan yerli yabancı ustaların çalıştığı saray; saraydan ordu mensuplarına kadar geniş bir alanda uygulanan bu sanat dalı geniş bir tabana oturmaktaydı. Böylece saray, ev, çarşı etkileşerek girift eş değerde bir zincirin halkaları gibi birbirini tamamlıyordu. İşleme sanatı belli bir zümrenin değil herkesin yarar sağladığı, estetik haz duyduğu bir sanat dalı olarak uygulanıyordu. Saray defterleri ve sarayda bulunan bazı belgeler saray çevresinde yapılan işlemelerle ilgili bazı ip uçları vermektedir. On beşinci yüzyıla ait bilgiler içeren saray defterlerinde atölyeler arasında çadır yapan atölyelere değinilmekte otuz sekiz çadır yapıcının bugünkü Sultan Ahmet Meydanı'nda, İbrahim Paşa Sarayı'nın yanında, barındığından çadırların çadır bakıcıları yanında saklandığından ve harp zamanı: Yedi çadır yapıcı, on altı çadır kurucu ve iki çadır süsleyici (nakşduzan) ustanın sefere çıktıklarından söz edilmektedir. Klasik Dönemde evlerde yaygın eğitim biçiminde süren işleme öğretiminde geleneksel yol izleniyor büyükler bildikleri teknikleri gençlere öğretiyordu. Bu arada evden eve giderek işleme teknikleri öğreten ustalar vardı. "Aşina kadınlar" olarak isimlendirilen bu hanımların işlevi Batılılaşma Dönemi'nde de devam etmişti (http://www.osmanlikostumleri.com/osmanlidakumas.html).

On altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında Türk işleme ustalarına Batılıların önem verdiği kaydedilmiştir. Macarlarca "bulya" olarak isimlendirilen işlemecilerin şatodan şatoya gidip işleme yaptıkları ve Macar asillerinin eşlerine işlemeci "bulyalar" armağan ettikleri bilinmektedir. On sekiz ve ondokuzuncu yüzyıllarda yapılan teknik eğitimin ürünleri olan elden ele bir çevreden başka çevreye giden örnek bezleri uygulanan teknikler ve seçilen motifler konusunda bizleri aydınlatmaktadır.

Görsel:38 Kilim Deseni (21.12.2012 www.osmanlikostumleri.com)

Ya usta çırak ilişkisiyle ya da evlerden satın alınan ürünlerin pazarlandığı değişik çevreler ve toplumlararası ilişkilerle serpilen, yöresel, ulusal ve uluslararası bir

platformda gelişmeler gösteren bilgi, beğeni ve beceri alışverişlerine sahne olan çarşı aracılığıyla aynı zamanda ülke ekonomisine de katkıda bulunmaktaydı. Esnaf ve sanatkarlar bunların bağlı olduğu loncalar çarşıdaki organizasyon, akışı sağlıyor devlet ise bunları narh defterleri, nizamnamelerle denetliyordu. Çarşıda teknik, bilgi ve becerisiyle kendini gösteren usta, saray atölyelerine kadar yükselebiliyordu.

Bütün çevreler arasında karşılıklı geçiş sağlayan saray daha geniş bir vizyona sahipti. Yerli yabancı ustaların sanatçıların çalıştığı saray atölyeleri hükümdarların desteğiyle işletiliyordu. Çarşının en yetenekli sanatçısı en üst düzeyde teknik beceri sahibi ustalar bu atölyelerde uğraş veriyordu. Ağırlıklı olarak tören eşyaları üretilen bu atölyelere ordu mensupları da katkıda bulunmaktaydı. Öte yandan saray hareminde yaşayan yetiştirilen ya da misafir edilen hanımlar, kızlar bu etkinliklere amatörce katılıyorlardı. Özellikle ileri derecedeki paşa vb. gibi memurların kızları eşleri sarayda belli bir eğitim görüyor ve saray gelenek ve göreneklerini gittikleri çevrelere de taşıyorlardı. Benzer bir durum çarşı için söz konusuydu. Sarayda izlediği yenilikleri başka deyişle moda dinamiğini eve ulaştıran ve bir tür portör işlevi gören çarşı hem evin hem sarayın kaynağı niteliğindeydi. Saray yaşam biçimini dışarıya ulaştıran, bu bağlamda işlemeli tören giysilerini, aksesuarlarını, çadırlarını, zukaklarını en geniş vizyonda ulusal ve uluslar arası platformda sergileyen ordu idi.

Gerek törenler, gerek seferler ve gerek hacca gidiş törenleri bu bağlamda fevkalade önem taşımaktaydı. Osmanlı tarihinin her döneminde kurulan çadırlar çevresine oturtulan zukaklar ve giysileriyle aksesuar niteliği almış savaş silahlarıyla sultanlar ve Türk ordusu mensupları göz kamaştırmıştır. İşlemelerin yapıldığı bir merkezde dergah ve tekkelerdir. Pek çok hücrede yapılmış işlemeler arasında bir grup Mevlevi örneği bu sanat dalında profan olmayan üretime işaret etmektedir. Genellikle türbelerde ve Surre Alayları'nda karşımıza çıkan, huşu ile izlenen dinsel işlemeler Allah'a ve din büyüklerine duyulan sevgi saygı yanı sıra imanın ifadesidir.(http://www.osmanlikostumleri.com/osmanlidakumas.html).

Boyama kumaşın kalitesini belirleyen en önemli unsurlardan biridir. İpekler hazırlandıktan sonra boyanırdı. Türk kumaşlarında en çok kullanılan renk kırmızı ve mavidir. Kırmızı renk Osmanlıların "lök" yabancıların "lâk" dedikleri boyarmadde aynı isimli böceğin dişisinde bulunan reçineli kısımdan elde edilir. Bursa kanununda lâk'dan kırmızının nasıl elde edileceği şöyle anlatılır: "dirhemi belli miktar lök, çivid'den geçirilir. Çivid ezilip saf suyu elde edilir. Bu suya batırılan ipek kırmızı olur. Ama lök miktarı az olup, yeni ezilmiş çivid suyuna batırılırsa ipek, menekşe moru ile kırmızı arasında bir renk olur. Lök'e kızıl boya karıştırılırsa renk kalp, yani bozuk olur. Boyanacak ipek ince ve iki teli de bükümlüyse boyayı iyi kabul eder." Mavi rengin elde edildiği çivid'den Edirne ihtisabında bahsedilir. Burada çivit yerine kara boyanın da kullanıldığı ve çivid boyasının Hindistan'dan gelen bit bitkiden elde edildiği yazılıdır. Çivid boyası "nil" olarak da bilinen indigo boyadır(Belge, 2005:317).

4.8.1. Kadife ve Kemhanın Kanunnamelerde Belirlenen Teknik Özellikleri

Bursa İntisabında ipekli dokumalardan kemha, atlas, kutnu, bürümcük, çatma, kadife, tafta, valâ, futa, gibi belli başlılarının adı geçmektedir.

Kadife; çözgüsü ve atkısı ipekten olar havlı bir kumaştır. Düzüne "sade" desenlisine "münakkaş", tellisine "müzehhep", çift zeminlisine "çatma" denir. Kanunnamede kadifeyle ilgili şu bilgi verilir: "... havın her teli bükülecek, rengin her yeri aynı olacaktır. Birkaç yıldır hav telinin birini büktürüp, diğerini büktürmüyorlar. Bükülmeyenler ince oluyor. Müzehhep kadifenin 45-50 teli bir

dirhem olursa kumaş sağlam ve parlak olur. Fakat 5-6 yıldır 60-70'i bir dirhem geliyor, bu yüzden kumaş dayanıklı ve canlı olmuyor. Evvelce dokumada kullanılacak tele yüz dirhem gümüşe bir miskal has frengi altın katılıyordu, şimdi kötü altından yarım miskal katıyorlar, bu yüzden kadifelerde eski canlılık kalmadı, eskisi gibi olsun" deniyor. Çatmalar on beşinci yüzyıldan itibaren dokunan, dış giyim için olduğu kadar döşemelik için de uygun bir kumaştır. Özellikle belli ölçüler içinde ve devrinin desen özelliklerini aksettiren Bursa, İstanbul, Bilecik atölyelerinin çatma kadifeden sedir yastıkları çok ünlüdür. Çatma kadife yastık yüzleri; kısa kenarlarındaki nişli bordur ve ortadaki göbek motifi, yelpaze şeklindeki karanfil veya lale desenleri ile karakteristiktir (Tezcan, 2002:406).

Görsel 39: Kadife Üzerine Gümüş Rengi Simli İple İşleme Örneği (21.12.2012 www.Osmanlı kostümleri.com).

Kemha; ipekli dokumalar arasında sarayın ve halkın beğenisine en uygun, ağır, gösterişli, tok bir kumaştır. Atkısı ve çözgüsü ipek, üst sıra atkısı ayrıca altın veya gümüş kılabdanla takviyelidir. Bursa kanununda; "Dolabi ve yekrenk" kemhaların meşdudu eskiden 7000 tel olurdu. Gülistani kemha da eskiden 7000 teldi peşurisi 1150 teldir, toplam 8150 tel olurdu. Fakat 25 yıldır 1000 tel eksik dokunuyor. Bundan kimse incinmiyor. Çünkü teli eksik olan kemha (ucuz olduğu için) halkın ihtiyacını karşılıyor" şeklinde bilgi vardır. Dokumada kullanılan telin, kumaşın kalitesini oluşturmakta çok önemli bir yeri vardı. Simkeşhanelerde çekilen gümüş tel önce cıva yardımıyla altınla yaldızlanır, sonra çekilirdi. Bu işlemin telin dokuma için uygunluğunu belirlemek üzere kemhacı başı nezaretinde yapılması bir hükümle bildirilmişti. Kanunnamelerde; tafta ve valâ birlikte geçmektedir. Tafta çözgü ve atkı sıklığı eşit, bu sebeple sert ve dayanıklı bir kumaştır. Dokunduktan sonra yüzüne elle zamk sürülüp, pürüzü yatırılırdı. Çifte tafta ve yekta tafta olmak üzere çeşitleri vardır. Ordu için en çok kırmızı ve yeşil tafta üretilirken, giyim-kuşamda siyah tafta da kullanılmıştır. Bu grup içinde "Bürümcükten" de bahsedilir. Bürümcüğün hem çözgüsü hem atkısı çok iyi büküldüğünden dokuma ince, kıvırcık ve dökümlü olur. Bazı cinslerinde çözgü telleri arasına pamuk ipliği karıştırılır.

Buna helâli veya hilâli denir. Siyah ve renkli çubuklu cinsleri vardır (Tezcan, 2002:406-407).

Canfes; hafif ipekli, ince, taftaya benzer bir kumaştır. Atkı iplikleri taftaya göre kalın ve seyrektir. Canfes daha çok ağır ipekli kaftanlara astar olarak kullanılmıştır. Ayrıca yazlık ferace, şalvar, içi pamukla kapitone edilerek kışlık kaftan yapımında, mintan, takke, çorap, bohça, yatak örtüsü yapımında da kullanılmıştır (Tezcan, 2002:407).

Kutnu (kutnî); çözgüsü ipek, atkısı pamuk ve ipek karışık atılmış, yumuşak, çoğunlukla yollu, eni dar bir kumaştır. Kadın kaftanı yapımında ve döşemelikte çok kullanıldığından iyi tanınan bir kumaştır. Çitari ile Bursa'nın "altı parmak" denilen kumaşları, kutnu ile benzerlik gösterirler. Çitari; üçü pamuk ipliğinden, biri ipekten olmak üzere dokunan bir kumaştır. Aslı Farsça üç demek olan "seh" ile, iplik manasına gelen "tar"dan oluşan "Sehtar"dır. Kutnu ile yollu olması bakımından benzer. Ancak kutnuda düz yollar atlas yüzlü; yollardan bazıları çiçek desenlidir (Tezcan, 2002:407).

Atlas; atkısı ve çözgüsü ince ipekten, sık dokunmuş, genellikle düz renkte, sert ve parlak bir kumaştır. Batılılar buna satin (saten) derler. Atlasın çözgüsü pamuk ipliği olanı daha tok bir kumaş olup; bu cinsi mefruşatta kullanılır.(Tezcan, 2002:405).

Diba; geniş anlamda iyi cins atlas olarak tarif edilir. Kaynakların verdiği bilgilerden çıkan sonuçlara göre; diba, atlas ile kemha arasında, zemini atlas dokuma, teli i ve desenli bir cins kumaştır (Tezcan, 2002:405).

Seraser; altın ve gümüş telle dokunan kumaşların en göz alanı ve pahalısı olup; buna göre en erken on altıncı yüzyıl ortalarına doğru ortaya çıkan, ağır ve masraflı bir kumaştır. Çözgüsü ve atkısı, ipek, atkısında altın alaşımlı gümüş tel kullanılan seraser iki takım çözgü ile dokunur. Seraserin dokunuşunda altın ve gümüş tel harcaması çoktur. Ayrıca dokuma ipliğinde kullanılan gümüş iki kere muameleden geçirildiği için özelliğini kaybeder. Bu sebeple seraser üretimi kontrol altında tutulmuş daha on altıncı yüzyılda seraser işleyen tezgahların sayılarının azaltılması için üst üste emirler çıkarılmış, boşalan tezgahlarda serenk dokunması istenmiştir. Seraser pek halkın satın alabileceği bir kumaş değildi rayda daha çok hil'at (üst kaştanı) olarak kullanılırdı. Ayrıca sarayda taht döşemesinde ve şehzade yorganlarında da kullanılmıştır (Tezcan, 2002:407).

Serenk; kemha tekniğinde, fakat dokumasında altın veya gümüş teli bulunmayan, bunun yerine parlak, sarı renk ipekle, altınlı kumaş izlenimi yaratılan bir ipekli çeşididir. Yerli İstanbul ve Bursa serenklerinin yanı sıra Acem serenginin de adı geçmektedir (Tezcan, 2002:407).

Şîb; ipekli, dokuması telle zenginleştirilmiş tek katlı bir kumaştır. İstanbul'un telli ve sade şib'i meşhurdur (Tezcan, 2002:407).

Abani (Ağbâni, ağabani); çözgüsü ipek, atkısı pamuktan bez ayağı tekniğinde dokunmuş, beyaz zeminli, dalları safran renginde desenleriyle karakteristik hafif bir dokumadır. Sarık, yorgan yüzü, bohça, kadir elbisesi yapımında kullanılırdı. Buhara işi olarak tanınan "ikat" tekniğindeki kumaşlar Kuzey Anadolu'da, Trabzon ve Rize'de yaygın olarak dokunurdu. İkat tekniğinin özelliği; çözgü ve atkı ipliklerinin veya her ikisinin de dokuma sırasında tezgahta boyanmasıdır. Kırmızı, mavi, sarı, gibi çarpıcı renklerle dokunan kumaşta, ikat; daha çok tek renk yollar arasında kullanılmıştır(Tezcan, 2002:405).

Zerbaft: Altın, metalik iplikle dokuma.

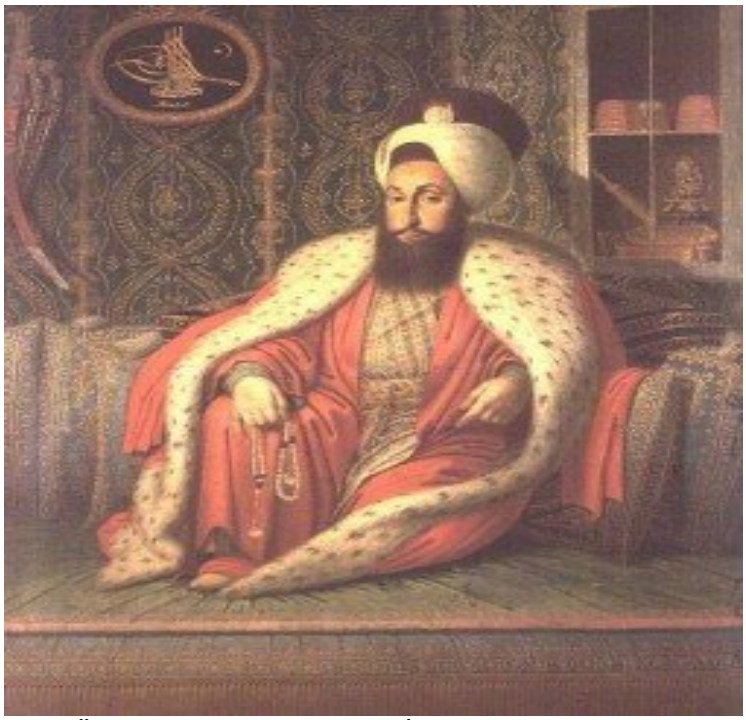
Sof: Türkler için Ankara keçisinin baharda kırpılan yününden eğrilerek yapılan iplikle dokunan kumaş.

4.9. Osmanlıda Kürk Kullanımı

Kürk, tarih boyunca hemen hemen her toplumun ilgisini çekmiş olup, daha önceleri sadece giyinmek için kullanılırken bir zaman sonra süs, giyim, aksesuarı olarak ve toplum içindeki itibarı ve statüyü gösteren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk zamanlar insanların avcılıkla geçindiği devirlerde avlanılan hayvan postları sadece giyinmek ve vücudu dış etkilerden korumak için kullanılmıştır. İlerleyen çağlar içerisinde insanlar kumaş dokumasını icat ettikten sonra hayvan postu kullanımı azalmış, fakat avlanılan ve yetiştirilen hayvanların derileri bir ekonomik değer olarak yaşamın diğer alanlarına yönlendirilmiştir. Özellikle kış aylarında ve soğuk günlerde insanların kendilerini ısıtmak için kürk giymeye yönelmeleri, özellikle şömine, soba gibi ısıtma araçlarından yoksun olan doğu toplumlarında kürkün kıymetini artırmıştır. Bu konu da D'ohsson şöyle demektedir; "Bu ülkede evlerin yapısı hafiftir. Bütün evlerin birçok penceresi vardır (Tekin, 2002:644).

Halk ocak ve soba kullanmayı bilmez. Hatta bir çokları evlerinde ateşsiz çalışırlar. Bu durumda kürk bir lüks maddesi olduğu kadar bir ihtiyaç maddesi de olmaktadır", Osmanlı evlerinde ahşap binaların tavanları da hayli yüksek olduğundan ve mangallar odaları ısıtmaya pek de yetmediğinden kürkler imdada yetişirdi. O zamanlar kürklerin tüylü kısmı içeride bulunur, dışı ise derecesine göre çuha, astar veya seraser denilen baştanbaşa sırma işlemeli ağır ve değerli kumaşlarla kaplı bulunurdu. Konakta erkek," kadın, çocuk herkes kışın mutlaka kürk giyerdi. Bunların kullanıla kullanıla eskimiş, yıpranmış ve tüyleri az çok dökülmüş olanları uşak, hizmetçi, besleme, halayık ve ahretlik gibilerin paylarına düşerdi" Kışın soğuk günlerinde ileri gelenler ve varlıklı kimseler çift kürk giymekte ve hatta aynı anda üst üste üç tane kürk giyenlerin de varlığı Osmanlı toplumunda kürkün vazgeçilmez bir meta olarak ülke çapında yaygınlığına işaret etmekte aynı zaman da imparatorlukta kürk sarfiyatının ne kadar büyük bir orana ulaştığını anlatması bakımından da önemlidir. Benzer şekilde Osmanlı'nın en ihtişamlı olduğu Kanuni döneminde dört yıl esir olarak Sinan Paşa'nın konağında tabiplik yapan Manuel Serrano Y. Sanz şunları ifade etmektedir; "Samur ve zerdeva bizde ki kuzu derisinde daha çoktur. Türkiye'de kışın kürk giymeyen Yahudi, Hıristiyan ve Türk yoktur (Tekin, 2002:645).

Herkes gücü yettiği kadar iyisini alır. Kürkler ucuz olduğu kadar çeşitlidir de iyi bir zerdevayı yirmi veya otuz riyale alırsınız. Samur ise 100-150 arasındadır. Köstebek, kır faresi ve tavşan kürkünden yapılan elbiseler hem bol miktarda hem de herkesin alabileceği kadar ucuzdur" demek suretiyle yaygın kullanıma dikkat çekmiştir. Ayrıca kadınların istisnasız bütün kürkleri kullandığını en çok kullanılanların ise, ermin, sincap, petit-gris denen sincap çeşidi ve samur olduğunu ve bu samur kürklerin kürkler içerisinde en pahalısı olduğunu belirtmiştir. İlk altı padişah zamanında gerek saraylıların gerekse halkın Kürkçüler Loncası basit giyindiğini İstanbul'un fethiyle beraber kürkün Osmanlı toplumuna girdiğini ifade eden D'ohsson, on sekizinci yüzyıl Türkiyesi'nde kürk kullanımının yaygınlaştığından bahsederek şunları söylemektedir; "kış gelince koyun, kuzu, kedi, sincap kürkü giymeyen zanaatkar, asker, köylü yoktur. Hatta bazıları tilki ve tavşan kürkü de giyer, bunlar basit şehirlinin normal olarak kullandığı kürklerdir. Fiyatları, renklerine ve tüylerinin uzunluğuna göre değişir. Ermin, zerdeva, beyaz tilki, sincap ve nihayet samur gibi kürkler ise ancak çok varlıklı kimselerin gardırobunda bulunur (Tekin, 2002:645-646).

Görsel:40 III. Selim Üzerindeki Samur Kürkü İle (21.12.2012 www.osmanlikostumleri.com)

Bu kürkler aynı zamanda vezirlerin, ileri gelen saray adamlarının ve devlet teşkilatındaki her çeşit yüksek rütbeli memurun merasim elbisesini teşkil eder. Sonbahar gelince önce ermin kürk giyilir. Üç hafta sonra sıra petit-gris dediğimiz sincaba gelir ve nihayet bütün kış boyunca da samur kürk giyilir. İlkbaharda da samur kürkten sincaba, birkaç gün sonra da ermine geçilir. Bütün yıl boyunca da ince Ankara yününden yapılma ferace giyilir. Bu kürkleri yılın muayyen mevsimlerinde giyip çıkarmak bir moda meselesi değil bir görgü işidir. Bunların giyilip çıkarılacağı günler padişaha göre ayarlanır, padişah kürkünü değiştirdiği zaman -ki bu umumiyetle bir Cuma namazına gidildiği sırada olurdu- saraylı bir memur merasimle sadrazama giderek durumu bildirir ve ardından bütün saray halkı kürkünü değiştirirdi". Osmanlı toplumunda halkın yün ve kürk kaplı elbiselerini nasıl koruduklarına ilişkin bize bilgi veren Dorina L Neave,

"Türkler kürk paltolarını ve yünlü elbiselerini selvi ağacı yongaları arasında sakladıklarından bahar gelince bu ağaçların gövdeleri oduncular tarafından çentilir ve kopartılan parçalar toplanarak aç güvelerin hücumlarına karşı kışlık giyecekleri korumak üzere kumaşların arasına yerleştirilirdi" demek suretiyle toplumsal hayatla ilgili önemli bir detay vermiştir (Tekin, 2002:646).

Osmanlı toplumunda ehl-i zimmet olan Yahudi ve Hıristiyanların eskiden beri giyimlerinde ehl-i İslama benzemeleri seran ve örfen yasaklanmış olduğundan, vaşak, kakum, su samuru, karsak kürk ve elvan sof, şali, biniş ve al çuka giymeleri hintkari şal kullanmaları yasaklanmıştı. Ancak on sekizinci yüzyıl sonlarına doğru İslam'a mahsus kakum ve su samuru gibi elbiseleri giydikleri görülmekte bu durumun men edilmesi için İstanbul kadısına, yeniçeri ağasına ve bostancı basıya ayrı ayrı emirler yazılmış olmasına rağmen bunun önü alınamamıştı(Tekin, 2002:648).

Osmanlı giyimi geleneksel Türk giyimine uygun olarak gelişme göstermiştir. Harput ta Osmanlıya bağlı bir vilayet olarak aynı paralelde bir Giyim-Kuşam tarzı benimsemiştir.

5. HARPUTTA GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

5.1. Harput'taki Sosyal ve İktisadi Hayat

Harput şehri, on altıncı yüzyıldaki Türk şehirlerinin bütün özelliklerine sahiptir. Artuklular'a ve Akkoyunlular'a uzun süre merkez olduğu için köklü bir şehirleşme mevcuttur. Şehri köyden ayıran en önemli fark veya şehri şehir yapan özellik, halkın daha çok tarım dışı mal ve hizmet üretmesi ve bunları yakın veya geniş bir çevre için pazarlamasıdır. Bu yüzden Osmanlı bu şehri, "Cuma kılınur ve bazarı durur" yer olarak tanımlamıştır (Akkan,1972,193).

Harput şehri halkı bu özelliklere uygun olarak büyük ölçüde tarım dışı üretimle geçimini temin etmekle beraber şehir çevresinde yapılan tarım faaliyetlerinin ve bilhassa bağcılık ve bahçeciliğin ehemmiyeti büyüktür. Gerçekten Harput şehrinin ekonomik hayatında tarım, küçümsenmeyecek bir öneme sahiptir. Diğer taraftan şehirdeki sanayi ve ticari faaliyetler, tarımla ilgili faaliyetlerin yanında hayli ileridir. 1566 tarihine göre toplam şehir hasılı içerisinde sanayi ve ticari faaliyetlerin vergilendirilmesinden elde edilen gelir % 77 olarak gerçekleşmiştir.

Öte yandan Harput'un bir Türk İslam şehri haline gelmesinde Harput'un ilk Fatihlerine ait türbeler ve bu türbelerin yanında teşekkül etmiş olan zaviyelerin payı büyük olmuştur. Nitekim siyasi otoritelerin bu gibi zaviyelere, halkın mülklerinin gelirini bağışlamasını büyük bir müsamaha ile karşıladıkları ve teşvik ettikleri görülür. Ayrıca, Cami, Mescit ve Medrese gibi toplum yararına kurulmuş olan kuruluşların vakıfları da şehirleşmede büyük rol oynamıştır. Harput'ta faaliyetlerini geniş bir vakıfmüessesesine dayalı olarak sürdüren, zamanımıza göre ileri bir eğitim düzeyinde olan 16 medrese 10 ve çoğu el yazması kıymetli eserlerin korunduğu 3 kütüphane bulunuyordu (Akkan,1972,194).

Artuklular zamanından beri varlığı bilinen 2 medrese (Arslaniye (Esediye) ve Zahiriye Medresesi), 14 camii ve mescit, 9 vakıf müessesesi, Harput'un sosyal ve kültürel zenginliğinin unsurlarıdır. Harput'ta Ermeniler ve diğer gayrimüslimleri, özellikle dinsel alanda eğitmek ve aralarında milliyetçilik propagandası yapmak üzere bazı yabancı okul ve kolejlerin açılmış olduğunu görmekteyiz. Harput şehri özellikle 19.yy.da, yabancılar tarafından misyoner faaliyetler bakımından bir üs olarak önem kazanmıştır. Harput ve çevresindeki ermeni nüfusun diğer illere oranla fazlalık arz etmesi, Harput'a 1-2 saatlik mesafe içinde, nüfusu 1000-5000 arasında değişen 60'dan fazla köyün bulunması, Harput'ta İslam alimlerinin çokluğu ve yabancıların burada kozmopolit bir yapı oluşturmak istemeleri gibi sebeplerle Harput, yabancıların dikkatini çekmiş ve yoğun misyoner faaliyetlere maruz kalmıştır. Bu dönemde, Amerikan, Fransız ve Alman misyonerfaaliyetleri neticesinde pek çok okul açılmıştır. Bu okulların temelleri, 1855 yılında kız veerkeklerin birlikte ders gördükleri bir Amerikan okulunun (Amerikan Board) kurulmasıyla atılmıştır. Daha sonra 1859'da erkekler için Ruhban Okulu ve 1862 yılında da kızlar için Hazırlama Okulu açılmıştır. Ruhban Okulu öğrencileri, tatil dönemlerinde ise, çevre köy ve kasabalarda açılan okullarda ders vermişlerdir. Harput'ta ve Harput'a bağlı 54 çevre okulundaki 2000-2500 öğrenci sayısıyla bu kolej, misyonerler için oldukça önemli bir role sahipti.Hatta, 1866 yılında Malatya'da yeni açılan Protestan okulundaki 18 öğretmenden 13'ü Harput'taki okullardan mezun olanlardı (Kılıç,1989,119-139, Akkan,1972, 194, Kocabaşoğlu,1989).

Misyonerler, 1878 yılında, Hıristiyan liderler yetiştirmek amacıyla, Ermeni Koleji'ni açmışlar, Osmanlı yöneticilerin isteği üzerine 1888' adı Fırat Koleji olarak değiştirilmiştir. 1901 yılında Robert Kolejinde 300'den biraz fazla öğrenci bulunurken, Fırat Kolejinde öğrenci sayısı 1000'in üzerinde idi. Ayrıca Türkiye'deki en büyük ikinci

kolej Fırat Koleji idi. Sadece Beyrut'taki kolej, Fırat Kolejinden büyüktü. 1910 yılında kolejin 600'den fazla öğrencisi vardı. Fırat Koleji, 1921 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüş, Harput'un önemini yitirmesiyle kapanmıştır. Amerikan okullarının dışında, Fransız misyonerler 1868 yılından sonra Harput'ta, 100 öğrencisi bulunan 3 Kapuçin Okulu ve 50 öğrencisi bulunan 2 Fransızken Hemşire Okulu açmışlardır. Alman misyonerleri ise, 1895-1896 yıllarında, kız ve erkek öğrencilerin ayrı ayrı ders gördüğü ve 350-400 öğrenci mevcudunun bulunduğu bir okul, sanat atölyesi, spor ve müzik salonu kurmuşlardır. Açılan tüm bu misyoner okullarına çok az sayıda Müslüman aile çocuğu gönderilmiş ve Müslüman unsur arasında pek fazla itibar görmemiştir. Kozmopolit bir ortam tesis ederek, millî kültürümüzü yok etmek ve uygulayacakları kültür emperyalizmi ile toplumumuzu kontrol altında bulundurma emelleri ile kurulmasına rağmen, tüm bu okulların açılmış olması, Harput'un kültür hayatında bir canlılık, bir çeşitlilik bulunduğunu, kısaca kültürel fonksiyonunun da çok güçlü olduğunu göstermektedir (Kılıç,1989,119-139, Akkan,1972, 194, Kocabaşoğlu,1989).

Yine, ticari ve sanayi faaliyetlerin sürdürüldüğü Bedesten ve çarşılar da şehirleşmede mühim unsurlardandır. Bedesten ve Cami, esasta Osmanlı şehrinin merkezini teşkil eder. Sanayi faaliyetleri içerisinde en başta geleni dericiliktir. Şehirde boğazlanan hayvanların derileri debbağ hane de (tabakhane) bir takım kimyasal işlemlere tabi tutulduktan sonra yapılacak eşyanın cinsine göre renk ve desen kazandırılarak işlenirdi. Derinin kullanıldığı alanlar o devir için oldukça yaygındı. Halkın giydiği çarık, Çizme ve Papuç gibi mühim eşyalar ile hayvan koşumları, eğer ve semer gibi pek çok şey, hep deriden imal ediliyordu (Ünal, 1989:222).

Harput'taki dokuma sanayinin varlığı biliniyorsa da kapasitesi ve mahiyeti hakkındaki bilgiler azdır. 1518 Kanunnamesine göre Harput'ta "Çeharkezı" denilen bir kuşak bezi dokunmaktadır. Ayrıca Harput çevresinde pamuk üretimi de ileri bir seviyede olduğundan iplik ve kumaş imal eden atölyelerinde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca kumaş ve iplikleri renk ve desen kazandırmak için şehir merkezlerinde ve bazı köylerde boya hane bulunmaktadır. Mukataa usulü ile işletilen boya haneler, devlet için önemli bir gelir kaynağıdır. Bunun yanında halkın aydınlanma ihtiyacının karşılanması için Şehirde bulunan Mumhanenin (Şem hane) de ehemmiyeti büyüktür. Mum, o devirde cami, mescit ve evlerde çok kullanılan bir aydınlanma aracıydı. Ticari faaliyetlerin de Harput şehri için zenginlik kaynağı olduğu görülmektedir. Şehirde bulunan sanayi imalatının yanında, Harput'un Diyarbakır-Ergani ve Bingöl üzerinden gelen kervan yollarının üzerinde bulunması sebebiyle, gelip geçen kervanlardan sağlanan gelirinde önemi büyüktür. Kervanların çevre halkına sağladığı faydalar ve bölgeye kazandırdığı iktisadi canlılıkta çok mühimdir. Harput, çevrede üretilen malların ve dışarıdan gelen ticaret eşyasının pazarlanmasının yapıldığı önemli bir merkezdir. Öte yandan Çemişkezek, Palu, Ergani gibi çevre sancaklar halkının ihtiyaçlarını temin ettiği yer de yine Harput' tur (Ünal, 1989:223-225).

Bütün bunlarla beraber Harput öteden beri saraçlık ve dokumacılık (bilhassa ipekli kumaşlar) bakımından faal idi ve şehir, sulama sayesinde, çok verimli olan Ulu-ova'nın çeşitli toprak mahsullerinden faydalanılıyordu (İslam Ansiklopedisi,2001:298). Harput Şehri, özellikle 16.on altıncı yy ve sonrasında, el sanatları ve atölye tipi sanayi faaliyetleribakımından da dikkat çekici tesislere sahip bulunmaktaydı. Bölgenin en önemli sanayi kolu "dokumacılık" idi. Harput ve mezra özellikle, Çiçekli,Çeharkezi ve Çetari olarak adlandırılan ipekli kumaş yapımında uzmanlaşmıştı. Dokunan ipeklikumaşlar bölge halkının ihtiyaçlarını karşıladıktan başka, komşu vilayetlere ve İstanbul'agönderilmekteydi (Saraçoğlu,1956,383). Ayrıca bu dönemde dokunan halı,

kilim, perde ve cecimler(nakışlı kilim) üstün nitelikleri nedeniyle Osmanlı devletinin tüm bölgelerinde aranmaktaydı (Karaboran, 1989,142).

Harput ve civarında özellikle dağ köylerinde yapılan; kilim, cicim, çarpana, çul ve keçe çeşitleri ülkeçapında ünlüdür. Kilimler ve cicimler mazman adı verilen gezici tezgahlarda dokunur. Kilimlerin enleri 60-120, boyları 210-350 cm arasında değişir. Türük adı verilen heybeler el tezgahlarında yapılır. Eskiden yörede çok yaygın olan bez dokumacılığı kuyu adı verilen tezgahlarda yapılırdı. Bugün kuyu dokumacılığı tamamen terkedilmiştir. Dokumalarda en çok koç boynu, dev boynu, çakmak, sinek, kartal, gonca, çengel,kaz ayağı, yayla yolu, öküz gözü saç bağı, çiçek göz, keçi, akrep ayağı, eli belinde adı verilen motifler kullanılır. (www.elaziz.net/yerelkultur.htm)

Dokumacılığın bu kadar ileri seviyede olmasının sebebi ise, yapılmakta olan pamuk tarımı ve hemen her evde pamuk ipliği yapımında kullanan çıkrıklar ve dokuma kuyusudenilen el tezgahlarının varlığıdır (Erinç,1953,118).1890 tarihli Ma'mürat-ül Aziz Vilayeti salnamesine göre "kuyumculuk" da oldukça ileridüzeydedir. Altın ve gümüşten çeşitli mücevherler, savatlı ve savatsız sigara ağızlıkları, bastonkabzası, kamçı lülesi, kılıç kını gibi altın ve gümüş işlemeciliği dışında, demir, bakır ve sacdan sobave mangallar, tarım aletleri, silah, mobilya ve çanak-çömlek yapımı da gelişmişti.Harput'ta "boyacılık" faaliyeti de oldukça ilerlemişti. Eskiden Harput civarında, sarı boyayapımında kullanılan Cehri bitkisi oldukça fazla yetiştirilmekteydi. Mesela Harput yöresi, 1885'edoğru 130.000 ton kadar Cehri üreterek, Samsun yolu ile Avrupa ya yollamaktaydı. Daha sonra sunî12boyaların çıkmasıyla üretim azalmış, 1906'da bu üretim miktarı 8.000 kiloya kadar düşmüştür(Baykara,1967,162).

Tüm bu uğraşların yanında Harput'ta yaygın olarak Çitçilik, bezircilik, oymacılık, kumaşbasmacılığı, semercilik ve marangozluk ile uğraşılmaktaydı. On altıncı yy. da Harput sancağındaki -bugünkü anlamda olmasa bile- endüstri tesislerini, tahrirlerde belirtilen yıllık vergi miktarlarısayesinde öğrenmekteyiz. Bu tesisler; boyahane, tabakhane, kirişhane, bezir hane, mumhane ve değirmenlerdir. Harput deki önemli bir diğer konuda vakıflardır. Harput'ta da vakıflar, gerek dini, gerek ekonomik , gerek sosyal ve gerekse kültürel hayat üzerinde derin tesirler meydana getirmiştir. Belgeler Harput'taki hamam çeşme ve su yollarının da vakıflar tarafından idare edildiğini , bunlar için de geniş vakıfların kurulduğunu göstermektedir.

Osmanlılar döneminde memleketin ilim, irfan ve kültürüne hizmet eden o günün ilim merkezleri olan medreseler de vakıflara bağlı idi. Kökleri çok eski tarihlere uzanan bu İslami vakıf geleneği, bütün Osmanlı diyarında ve dolayısıyla Harput'ta da devam ediyordu. Bu anlayışın bir sonucu olarak medreseyi kuran kimse, sadece bina yapıp işin içinden sıyrılmıyordu. Aksine medresede öğretmenlik ve muitlik yapan hoca kadrosu, bina ve talebelerin hizmetini gören hizmetliler kadrosu, ayrıca eğitim ve öğretim gören öğrencilerin yeme içme ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için gelir getiren vakıflarda bulunuyordu. Böylece ekonomik ve sosyal bir sıkıntıya mahal bırakılmadan eğitimin devamı sağlanıyordu. Osmanlı dönemi eğitim ve öğretim sisteminde Milli Eğitim, mali bakımdan devlete bağlı değildi. Bu sebeple devlet , Milli Eğitim'e ayrı bir ödenek ve bütçe ayırma ihtiyacını duymuyordu. Zira bütünüyle bu iş vakıflara aitti (Kazıcı,1999:118-121).

Osmanlı şehirlerindeki sosyal gurupların en üstünde bulunan yönetici zümresine verilen genel isim Ehl-i örf'dür. Bu kişiler padişah tarafından atanan ve görev yaptıkları yerlerde devleti temsil eden sınıfı oluşturmaktaydılar. Vali ehli-i örf yani ümera zümresinin en üstündeki görevliydi. Harput şehrinde Validen başka bu sınıf içerisindeki sayabileceğimiz diğer yöneticiler, Şehir Kethüdası, İhtisap Nazırı, Defter Nazırı, Mukayyit, Jurnal Katibi, Ayan ve Muhtar ve diğer resmi görevlilerdir. Ehli örf ve ehli

şerh dışında diğer bir sosyal grup ise şehrin ileri gelen ailelerine mensup olan eşraf veya ayan denilen zümredir. Bu kişiler şehir yönetiminde aktif rol üstlenmeseler dahi yönetici sınıfı üzerinde tesirli kişiler olduklarından yönetime etkileri de oluyordu.

Şehir halkını oluşturan ve içinde gayri Müslimlerin de bulunduğu diğer bir grup ise esnaf ve zanaatkarlardır. Osmanlı devleti Gayri Müslim tebaayı eğitim ve dini alanda serbest bırakmış, her cemaate kendi liderlerini seçme hakkı tanımıştır. Osmanlı devleti sınırları dahilinde yaşayan her cemaat ibadet ve ayinlerini tam bir serbestlik içerisinde yapabilmekteydiler. Gayri Müslimlerin ibadetlerine kesinlikle kimse müdahale edemezdi. Buna en güzel örnek Harput'a ait bir sicil kaydında mevcuttur. Bu kayıtta, Ermenilerin ayinlerine dindaşların davet etmek için kiliselerinde tahta çalmalarının eskiden beri adet olduğu belirtiliyor. Ancak buna halktan bazılarının müdahale etmeleri üzerine Ermeniler bu kişileri dini liderleri vasıtasıyla İstanbul'a yani merkezi yönetime şikayet ediyorlar. Bu konu hakkında bir süre sonra yazılan bir fermanda bu durumun önlenerek Ermenilerin dini ibadetlerinde rahatsız edilmemeleri isteniyor (Akçora, 1989:192).

Harput'ta ailenin sosyal ve ekonomik durumuna bakacak olursak Harput'ta ki aile yapısı Türk toplumunun yapısından ve İslami anlayıştan farklı değildir. İslam hukukunda evlenmenin yani nikah akdinin açık şekilde yapılması şarttır. Bu bakımdan Osmanlı Devletinde evlenecek kişilerin nikahlandıklarına dair bilgiler genellikle şer'iyye sicillerine işlenmiştir. Harput tada durum aynıdır. Evlenecek olan erkeğin kadına kadınında erkeğe karşı nikahtan önce yerine getirmesi gereken belirli kurallar vardı. Bunlar mehir, mihr-i Müeccel, mihri muaccel, Namzetlik akçesi, kalın veya başlık ve cehiz yapımı bunlardan bazılarıdır, İslam'ın erkeğe dört kadın ile evlenebilmesine müsaade etmesine rağmen Harput'ta bu usulün (Poligami) pek yaygın olmadığı görülmektedir. Harput şehrinde doğum oranı yüksekti, nüfusun önemli bir kısmını da Ermeniler ve Kürtler oluşturuyordu. Harput'ta halkın ekonomik durumu ile ilgili değerlendirme yapılacak olursa ahalinin ne zengin ne de fakir olduğunu söyleyebilmek güçtür (Aksın,1999:209-216).Genel olarak insanlar orta hallidir.

Harput'ta yiyecek ve içecekler de bölge iklimine uygun olarak yetiştirilen ürünlerdi. Özellikle şu yiyecekleri meşhurdu, beyaz ve has ekmeği, çöreği, böreği güzel sayılmıştır. Bağlarında "Hazarı" adlı bir elmasından güzel kokulu ve yuvarlak bir elma olarak bahsedilir. Ayrıca üzümü de çok lezzetli olarak anlatılır (Ardıçoğlu,1997:111).

Bütün bunlarla birlikte değişik sebeplerden dolayı yabancı ve yerli bazı kişiler Anadolu'ya gittikleri sırada Harput'a da uğramışlar ve Harput la ilgili bizlere önemli bilgiler vermişlerdir. Bunlardan birisi de Helmuth von Moltke dir, Alman mareşal 1835'de, bir gezi için Türkiye'de askeri danışman olarak, 1839'a kadar kaldı. Mart 1838'de, danışman olarak Toros ordusu komutanı Hafız Paşanın yanına gönderildi. Bu ordu ile Nizip savaşının sonuna kadar aşiretlerle ve Mısırlı İbrahim Paşa ile yapılan savaşlara katıldı. II.Mahmut'un ölümünden sonra, ülkesine döndü. Türkiye de kaldığı zaman zarfında Türkiye'deki durum ve olaylar üzerine mektuplar yazmış ve bu mektuplar da bizlere önemli bilgiler sunmuştu (Moltke,1969:15).

Moltke bir sene üç ay kadar zaman, Fırat ve Dicle havzasından hemen hemen hiç ayrılmadı. Fırat-Keban Madeninde kaldığı16 Mart 1838 deki notlarında şunları belirtir; Hasan çelebi adlı bir köye gittiğini ve bu köyün evlerinin düz toprak damlarla örtülü olduğunu derin kayalık bir vadiden geçtiğini belirtir. Evlerin avlusu olduğunu ve etrafının duvarla çevrili olduğunu etrafında cami ve diğer evlerin bulunduğuna dair bilgiler verir. Kışların Harput'ta soğuk ve karlı geçtiğini, buradaki köylerin derli toplu bir görünüşünün olup evlerin kerpiçle yapıldığını ve balçıkla sıvandığını belirterek Harput'un eski bir kalesinin olduğunu, sarp karlarla örtüldüğünü belirtir

(Moltke,1969:16). Moltke'nin verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere Anadolu'nun genelinde olduğu gibi burada da evler kerpiçtir.

Toplumun temel birimi olan ailenin yaşadığı ev çok önemlidir ve Osmanlıda Ev kültürü tüm toplumda benzerlikler gösterip bazı yerlerde bölgesel farklılıklarda göstermektedir. Osmanlı toplumunun yaşadığı meskenlere uzaktan bakıldığında, bunların hemen hepsinin bir avlu ve bunun bir kenarına yapılmış evden meydana geldiği görülür. İçinde yaşayanların hususi dünyasını oluşturan bu meskenlerin cephesi yola bakar. Cadde veya sokağa bakan bu evlerde ilk göze çarpan unsur, etrafını yüksek ve penceresiz duvarlarla çevrili olmasıdır. Aynı zamanda ev sahiplerinin mahremiyetini ve emniyetini sağlayan , bir insan boyundan daha yüksek bu duvarlar, bu dünyanın geçit vermez sınırları gibidir. Bu duvarların caddeye bakan tarafına açılmış olan kapı, tek giriş yeridir (Moltke,1969:18).

Avlunun uygun bir köşesine inşa edilmiş ev; tek veya çift katlı olup, komşuluk, emniyet ve kıble gibi faktörlere bağlı olarak konumlanmıştır. Tek veya çift katlı olan Osmanlı evinin bir tarafı, genellikle sokak veya caddeye bakar. Alt katta kışın oturulan bir oda, mutfak, kiler, ambar, fırın damı bulunur. Evlerin mimari tarzları kadar malzemelerinde de göçebeliğin tesirini görmek mümkündür. Ağaç, kireç, kerpiç gibi dayanıksız malzemelerden yapılmıştır (Akçe,2006:9-12).

Moltke Bölge'nin evlerinin dış görünüşünden başka bizlere evlerin içinide anlatan tasvirler de bulunur buradan hareketle, kendisi Toros ordusunun umumi karargahına gitmiş ve oradaki paşayı şöyle anlatmıştır "paşayı, kütüklerden yapılma yüksek tavanlı bir odada buldum. Odanın zemini ve sediri kurşuni kumaşla kaplanmış, pencerelerine de kağıt yapıştırılmıştı. Duvarlarda silahlar asılı idi, minderlerin üzerinde de birer parça musline sarılmış ve kırmızı mumla mühürlenmiş bir mektup duruyordu. Masalar, iskembeler, komodinler, aynalar, perdeler ve bizim zorunlu olarak kabul ettiğimiz başka eşyadan, bütün Türk evlerinde olduğu gibi, burada da eser yoktu. Buna karşılık bir çok hizmetçiler ve subaylar, kolları karınları üzerinde, içi samur kürk kaplı mavi bir pelerin, başında fes vardı" diye belirterek canlı tasvirlerde bulunur.

Moltke şöyle devam eder, "Türkiye'de biraz hatırı sayılır bir adam bir yere gelince oranın ileri gelenlerinden birkaçının onu şehrin dışında karşılaması zorunludur. Atından inmesine yardım ederler, merdivenden çıkarken ona destek olurlar, çizmelerini çekerler ve onu ocağın sağına, minderler üzerine oturturlar. Müsellim ya da ev sahibi kimse o, hemen odadan çıkar ve ancak davet üzerine, kapı dibinde yere oturur. Eğer kendisine kendi kahvesini içmek için müsaade edilecek olursa yerlere kadar eğilerek ve elini yere değdirip temenna ederek fincanı alır. Misafir kalındığı sürece : "Evim senin evindir" sözü adet olsun diye söylenmiş bir laftan ibaret değildir; üstelik böyle bir misafir, veda ederken bol, bol hediye vermek de lazımdır." Buradan bölgedeki kültürle ilgili önemli fikir ediniyoruz (Moltke,1969:20-25).

Bölgedeki birçok yeri görmüş olan Moltke Adıyaman'a da gitmiş ve buradaki Kürt kadınlarının peçesiz gezdiğini, fakat yaşlıların güzellerin kolayca görülmemesi için özen gösterdiklerinden bahseder ve şöyle devam eder "Kadınların burunlarında halkalar vardı ve konak yerinde ne kadar para varsa hepsini saçlarında taşıyorlardı" diyerek bulunduğu ortamdaki kadınları tasvir etmiştir. Ayrıca burada kendisine bir oğlakla pilav ikram edildiğini en iyi minderlere oturtulduğunu söyler. Moltke Harput ve civarından bahsederken buraların çok soğuk olduğundan da sıkça bahseder ve bununla ilgili şöyle yazar "Eskiden Türklerin yazın kürk giymesine akıl erdiremezdim, fakat memleketimde hiçbir zaman kullanmadığım halde, bende burada bütün yaz sırtımdan çıkarmadım. Gündüzün 28 dereceye kadar sıcak çektikten sonra insana gecenin 14-15 derecesi adam akıllı soğuk geliyor birçok yerliler kış, gece gündüz üst üste iki üç kürk giyiyorlar,

çünkü Türk hemen hemen tamamıyla giyimli olarak yatar ve elbiselerinin çokluğunun soğuktan olduğu kadar sıcaktan da korunduğunu iddia eder. Evdeki kıyafet burada ki Kürtlerde adet olan ve Malta şövalyelerinin bu memleketlerden Avrupa'ya getirdikleri ince yünlüden geniş beyaz bir manto. Bu kılıktan daha maksada uygun ve rahatını bulmak mümkün değildir. Bu mantonun altına ne kadar istenirse o kadar çok ya da az şey giyilebilir; atla yolculukta insanı güneşten de ,yağmurdan da korur, geceleyin yorgan vazifesini görür, omuza alınış, giyiliş yahut sarılışa göre pelerin, elbise, kuşak ya da sarık olur. Bu elbisenin yapılışı da son derece basit : ortasından yarılmış bir torbadan ibaret, buna karşılık insanın üzerinde pek güzel duruyor. Böyle mantolar, alacalı sarıklar ve uzun tüfekleriyle atlı başı bozukların pek güzel bir görünüşleri var". Diyerek bizlere önemli bilgiler sunar Moltke elbise bakımından Doğululardan çok şey öğrenilebileceğini belirtir ve Türk giysisiyle ilgili bilgi vermeye devam eder. Moltke" Türk içinde uyuduğu elbiseleriyle ata biner; ne sup iye'ye, ne de mahmuz takmaya ihtiyacı vardır. İleri gelenlerden birinin yanına giden kimsenin başka çeşit bir elbise giymesi lazım değildir; yalnız böyle hallerde, yırtık pırtık bir elbise tedarik eden zengin reayalar hariç (Moltke,1969:30-40).

Bu ara her yerde eski güzel elbiseler görülür. Sarık, hem yakışıyor, hem de maksada uygun; insanın kendini güneşten ve yağmurdan korumak isteyişine göre şal başka tarzda sarılıyor. Buna karşılık şapka ile insan her an güneş çarpmasıyla karşı karşıyadır. Pantolon çok defa belde toplanan ve alttaki köşelerinde iki delik bulunan dokuz arşın genişliğinde bir torbadır. Bu deliklerden alaca işlemeli çoraplar içindeki ayaklar çıkıyor; iki, üç, altı, hatta sekiz kat üst üste hafif kumaştan, çok defa zengin işlemeli mintan vücudu ihtiyaca göre koruyor. Bele sarılan geniş kuşak ya da şalın içine para kemeri, tütün kesesi, hançer, bıçak, tabancalar ve divit yerleştiriliyor. Bir kürklü ceket, onun üzerinde de uzun bir kürk, kılığı tamamlıyor. Keçi kılından yahut dövme keçeden bir manto kötü havalardan koruyor, geceleyin de yatak ve yorgan vazifesi görüyor.

Böyle bol katmerli elbise içindeki adamın her hareketi ona kellifelli bir görünüm veriyor ve insan her dakika , resmini çizmek arzusunu uyandıran bir şahısla karşılaşıyor. Türklere Frenk elbisesi giydirilmeden önce onların neden dünyanın en güzel insanları olduğunu anlamak kolay. Bizim mükemmel talim görmüş askerlerimize Türk kılığı giydirilseydi onların da muhteşem bir görünüşleri olurdu". Diyerek Türk giysisi ve bölge insanının kıyafetiyle ilgili geniş bilgiler veriyor. Moltke'nin bölgeyle ilgili verdiği diğer önemli bir bilgide ikliminin çok sert olduğu ve halkının tütün içtiğiyle alakalıdır. İklimin sert oluşu halkın giyimini de etkilemiş ve daha çok sıcak tutacak şeyler tercih edilmiştir (Moltke,1969:45).

Yine bölgede olan yerlerden biri olan Eğinle ilgilide önemli bilgiler verir. "Eğin Ermenilerin başşehridir. Asya'nın uzak bir köşesindeki bu derbendi Ermeni sarraf yani bankerler burada çokça yaşarlar ve kendilerinden borç isteyen paşalara bolca borç verirler. (Kalfa) yani yapı ustası, (bakkal) yani yiyecek satan, (hamal) yani yük taşıyıcı büyük şehirlere gitseler bile hep buraya tekrar dönerler. Çünkü uzun zamandan beri adet, Eğin'den bütün genç erkeklerin on sene için baş şehre gitmeleri, orada vebadan ölmeleri ya da zengin olarak kayalık vadilerine dönmeleridir. Yine buradan anlıyoruz ki bölgeden büyük şehirlere göç vardır ve bu göçler maddi kazanç sağlamak içindir, ayrıca bu göçlerle bölge halkının büyük şehirlerden hem giyim kuşam hemde farklı konularda etkilendikleri muhakkaktır. Moltke buradaki evlerden bahsederken, bölgesel bazı farklılıklardan da bahseder, Asya şehirlerinden farklı olarak burada evler düz toprak damlı değil çatılıdır; her evin taştan bir alt katı var, fakat burada kimse oturmuyor. Bunun üzerine iki üç kat yapılıyor bunlardan üsteki daima alttakinden ileri çıkıyor.

Büyük pencerelerin üzerinde bir sıra yuvarlak pencere var. " Demiş ve daha sonra Çemişgezek'le ilgili şöyle devam eder" bu kasaba güzel bir dağ deresi kenarında, garip sivri kayalıklar arsında kurulmuş; derenin karşı kıyısında dikey bir kaya duvarı bulunuyor" diyerek farklı bilgiler verir (Moltke,1969:62).

Moltke den başka Cuinet te 1875'li yıllarda Türkiye'yi ziyaret etmiş ve seyahati tam on iki yıl devam etmiştir. Cuinet genel olarak "Asya Türkiye'sinin" coğrafi ve idari durumunu incelemekte, vilayetlerin, sancakların, kazaların, nahiyelerin hatta köylerin istatistiki rakamlarını vermektedir. Cuinet Malatya ile ilgili olarak Arapkir kazasından bahseder ve burada Manoussa dedikleri bir çeşit kumaş dokuma ve ticareti bakımından çok önemlidir der. Manoussa, "Malatya ve Arapkir" çevresinde, yün ve pamuklu ipliklerle yollu ve nakışlı olarak jakar tezgahlarda dokunan yöreye özgü kumaştır. Bu yöreye ait sanayi ile ilgili de bilgi verirken imal edilen en önemli ürünün Manoussa ve Quezi denilen pamuklu kumaşlar olduğunu belirtir. Ayrıca Cuinet kırsal alanda yaşayanların, el emeğinin ucuzluğu ve tarım ve diğer sahalardaki verim azalışları sebebiyle, devamlı olarak, İstanbul'a ve diğer büyük şehirlere göç ettiklerinden bahseder (Işık, 1998:50-139).

5.2. Harput Halk Kültüründe Orta Asya'nın Tesiri

İslamiyet'ten evvel yaşayan Türk adetlerinin, Harput folkloru üzerindeki tesirini kullanılan terimler ve törelerle tespit etmek ihtiyacı vardır.

Bu gün dahi Harput ve Elazığ'da kullanılan bazı kelimelere baktığımızda Orta Asya ile aradaki bağlar görülecektir bu kelimelere bakacak olursak: Bark, sağdıç, yenge, yamçı, alp avut, kamos, kamçılı, cadı, sığır, hotoz, börek, kaygana, boranı, hır hız, toy tire düğün, soy sop, tekin, kuma, elti, ocak, yüzgörümlüğü, çor gibi terimler kullanılmaktadır. Bu kelimelerin folklorik ve sosyal bakımdan ehemmiyetleri vardır. Orta Asya Türkleri mabede bark derlerdi. (Tanrı kimseyi evinden barkından yurdundan yuvasından etmesin) sözü, evin, bark kadar kutsi olduğunu, yurt'un yuva kadar sevimli bulunduğunu ifade eder (Memişoğlu, 1995:13-15). Yine diğer kelimelerinde bazı harf değişiklikleriyle bugün bile kullanıldığını görürüz. Aynı şekilde giyim ve kuşam da bir çok benzerlikler görülür. Orta Asya Türk tarihinde bir çok konuda önemli bir yere sahiptir ve belirleyici etkisi vardır bunlardan biride giyim kuşamdır Harput da giyim kuşamı ve halk kültürünü anlayabilmek için önce Orta Asya'yı sonra Harput'un vilayet olarak bağlı bulunduğu Osmanlı Devletinde durum nasıldı bunları bilmek gerekir çünkü bu unsurların hepsi birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.

5.3. Harput Kadın Giysileri

İnsanoğlu "örtünme" yi öğrendikten sonra, ısınmak ve dış etkilerden korunmak amacıyla "giyinmeye" de başlamış, bunun için de önce işlenmemiş (koyun, keçi, geyik, ceylan, arslan, kaplan vb. gibi) hayvan postu ile ihtiyacını gidermiştir. Önceleri basit, tabii renkleriyle ortaya konulan giyim-kuşam malzemelerinin, zamanla coğrafi bölgeye , iklime, gelenek-göreneklere göre renklendiğini görüyoruz.

Her ülkede olduğu gibi Anadolu'da da giyim-kuşam çok çeşitli ve zengin dir. Hemen hemen her köyün "takım giyeceği" birbirinden farklıdır. Bu farklılık, biçim, desen, renk, motif ve kullanış bakımından da kendisini belli eder. Türklerin hemen hemen bütün boylarında: Madeni paralar, Çeşitli deniz hayvanı kabukları (midye, istiridye, salyangoz gibi), Pullar, Düğmeler, Sırmalar, Boncuklar, Altın ve Gümüş işlemeler, telkariler, süs malzemesi olarak kullanılmıştır. Türklerin günlük hayatta ya da

özel günlerde (bayram, düğün, gezme gibi) giydikleri giysilerin renkleri oldukça fazladır: Kırmızı, Sarı, Yeşil, Mavi, Mor, Beyaz, Siyah ve öteki renkleri (kahverengi, turuncu, kiremit, pembe vb.) renkler de beğeni ile kullanılmıştır (Gülensoy,1996:23-24).

Anadolu'nun tüm bölgelerinde, genellikle de Türkmenlerde giyside geometrik şekiller, uğruna inanılan sembolik motifler kullanılır. Kutsal sayılara uyularak yapılan süslemeler inanca dayalıdır (Özpulat,1992:362).

Osmanlıda kırsal nüfusun büyük bir bölümü, yollardan belli bir mesafe uzakta, haberleşmenin çok az geliştiği ve bağlılıkların her yerde olduğu gibi çok sıkı olduğu, dağlık alanlarda yaşıyor ve neticede köy toplulukları neredeyse tamamen kendi yağlarıyla kavruluyorlardı. Genelde ağaçtan olmak üzere saban, tapan ve döven gibi tüm tarım araçlarını kendileri yapıyorlardı. Yetiştirdikleri sebzelerle beraber hayvanlardan, temel besinlerini oluşturan sadece süt ve süt ürünleri elde edilmekle kalınmıyor, ayrıca post, deri, yün, ve kıl da sağlanıyordu. Bunlar, giydikleri giysi ve ayakkabıların yanı sıra çadırlar, halılar, heybeler ve battaniyeler yapmakta kullanılıyordu. Her hane de bir dokuma tezgahı vardı ve her türden ağır işe alışkın olan kadınlar tarama, eğirme, dokuma, ağartma ve boyama işlerini de yapmakla görevliydiler. Erkekler derileri ve postları tuzlar ve deriden eşyalar yapar, ayrıca tarım aletlerinin, kaşık ve mutfak gereçlerinin yapımı için ağaçları işlerdi.

Keçiler den elde edilen tüyler kadınlar tarafından işlenebilir iplik haline getirilir ve daha sonrada bunlar imalathaneye gönderilir, kumaş olarak dokunur ve boyanırdı. Peygamberin rengi yeşil en çok tercih edilendi ama beyaz, turuncu, mavi, mor, ve grinin şans getiren renkler olduğuna inanılırdı. Harput'ta Osmanlıya bağlı bir vilayet olarak halkın yaşayışı ve giyim tarzı bu anlatılanlardan pek farklı değildi. Harput halkının da nüfusunun büyük bölümü kırsal alanda yaşıyordu ve Osmanlı köy toplumunun taşıdığı bir çok özelliği aynen taşıyordu. Harput'ta yapılan hayvancılığında giyim ve kuşama büyük etkisi oluyordu çünkü halk beslediği hayvanların derilerinden ayakkabı, çanta, post, gibi malzemeler de kullanıyordu aynı zamanda bu hayvanların yününden de faydalanıp günlük hayatlarını devam ettirecek giysi, heybe, battaniye, yastık, yorgan gibi birçok malzemede kullanıyorlardı. Harput kadınları elde ettikleri bu hayvan yünlerini işlenebilir iplik haline getirip bu ipliklerin bir kısmını el tezgahlarında halı dokuyarak bir kısmını da kendi el maharetlerini gösterip elle ördükleri renkli çorap, kazak gibi giyim malzemesine çeviriyorlardı. Bununla beraber kullandıkları renkler de Anadolu'nun bir çok yerinde kullanılan kırmızı, yeşil, mavi, beyaz gibi renklerdi (Levis,2009:154,156).

Harput Şehri, özellikle on altıncı yy ve sonrasında, el sanatları ve atölye tipi sanayi faaliyetleri bakımından dikkat çekici tesislere sahip bulunmaktaydı. Bölgenin en önemli sanayi kolu "dokumacılık" idi. Harput ve mezrada özellikle, Çiçekli,Çeharkezi ve Çetari olarak adlandırılan ipekli kumaş yapımında uzmanlaşmıştı. Dokunan ipeklikumaşlar bölge halkının ihtiyaçlarını karşıladıktan başka, komşu vilayetlere ve İstanbul'agönderilmekteydi (Saraçoğlu,1956:383). Ayrıca bu dönemde dokunan halı, kilim, perde ve cecimler(nakışlı kilim) üstün nitelikleri nedeniyle Osmanlı devletinin tüm bölgelerinde aranmaktaydı (Karaboran, 1989:142). Dokumacılığın bu kadar ileri seviyede olmasının sebebi ise, yapılmakta olanpamuk tarımı ve hemen hemen her evde pamuk ipliği yapımında kullanan çıkrıklar ve dokuma kuyusudenilen el tezgahlarının varlığıdır (Erinç,1953:118).

Harput'ta aynı zamanda "dericilik" oldukça gelişmiş olup, tabakhane(Debbağ hane)de yapılan meşin,sahtiyan ve köseleler, Diyarbakır, Malatya ve Tunceli illerine de gönderiliyordu (Karaboran,1989,144). Tabakhane; koyun, keçi ve sığır derilerinin

işlenip, ayakkabı, giyim eşyası, hayvankoşumları vs. yapımına elverişli hale getirildiği ve renklendirildiği atölyelerdir. Tabakhanedeişlenen deri miktarı o çevredeki hayvancılık konusunda da fikir verebilir. 1566 tahririne göre, biryılda 43.200 adet deri işlenmiştir. Tabakhanenin Akkoyunlular zamanında da mevcut olduğunu bilmekteyiz (Ünal, 1989:145,224).

5.3.1. Harput'taki Giyim Kuşam Unsurları Şunlardır

Yelek:Hama çiteresi ve Hint çiteresi kumaşlarından yapılmaktaydı. Sutyen görevini yapan bu çamaşırın yakası oldukça açıktır. Önden kopça ile iliklenmektedir. Bu çamaşırın kolları uzun olduğu gibi kolsuzda olabilirdi. Yelek Harput kültüründe önemli bir yer teşkil eder yörenin erkekleri hem yazın hemde kışın bu yeleği sırtlarından eksik etmezlerdi, kış zamanı soğuktan koruma amaçlı olduğu aşikarsa da yazında alışkanlık veya görüntü olarak alışmış olsalar gerek yinede sırtlarından eksik etmedikleri bir giyim malzemesidir. Bu yelekler biçim olarak genellikle aynılardır önü "V" şeklindedir, iliklenme biçimi ya kopça ile yada düğme iledir. Renk olarak da çeşitli renklerin kullanıldığı görülür ama genellikle siyah, lacivert, koyu mavi gibi renklerin kullanıldığını görürüz (Memişoğlu,2006:45).

Köynek(Gömlek): Çifte has kumaşın dan yapılan bu çamaşırın kolları uzun, yakası yuvarlaktır. Önü yırtmaçlı olup, bir kopça ile iliklenmektedir. Boyu kalçaları örtecek uzunluktadır. Gömlek hem erkekler hem de kadınlar tarafından kullanılan bir giysiydi genelde uzun kollu olarak dikilen gömlekler erkekler tarafından genellikle üzerine yelek giyilerek tercih edilirdi renk olarak da en çok beyaz renk kullanılırdı(Memişoğlu,2006:45).

Miso(Kombinezon): Çifte has kumaşından yapılmaktaydı. Entari uzunluğunda, etekleri seyvanlı (Volanlı) ve su taşı ile süslüydü. Yuvarlak ve oldukça açık olan yakanın önü işlemeli veya tentenelidir (Tığ işi dantel).Bu işlemeler genellikle Harputlu kadınlar tarafından yapılırdı. Harput da kadınların çoğu bu el işi tenteneleri bilir ve yapardı hatta bazıları bunları satarak ev ekonomisine katkıda bile bulunurlardı (Memişoğlu,2006:45).

Tuman: Çifte has kumaşından yapılan bu giysinin boyu ayak bileklerine kadardır. Bilek kısmı bilezikli ve yırtmaçlıdır. Yırtmaçlar birer kopça ile kapanır. Beli büzen uçkurun uçları işlemelidir. Bacak arası bayraklıdır (Ağlı). Tuman hem kadınlar hemde erkekler tarafından kullanılan bir iç giyim malzemesiydi sıklıkla kullanılırdı kışın kalın yazın ince kumaşlarla dikilirdi, özellikle yaşlıların vazgeçilmez giyim malzemesiydi günümüzde bile hala kullanılmaktadır (Memişoğlu,2006:46).

Don (Kilot): Çifte has kumaşından yapılan bu giysi tumanın kısasıdır. Bu çamaşırın uzunluğu diz kapağına kadardır (Memişoğlu,2006:46).

5.3.2. Dış Giysiler

Harput kadın giysileri, misafirlik, evdelik, sokak ve gelinlik olmak üzere dört bölümde incelenebilir.

5.3.3. Misafirlik Giysileri

Üç tip giysi görülmektedir.
1- Üç etek
2-Cepken

3-Entari

Üçetek-Şalvar: Harput kadının en eski giysi tipidir. Tahmini 180 yıl evveline kadar bu tip giysi hakimdi. Üç etek-şalvar tipi giysileri bugün dahi dağ köylerinde görülmektedir. Bu giysi, şalvar, içlik ve üç etek olmak üzere üç parçadan meydana gelmektedir. Geçmişten beri kullanılmış olan bu giysi değişik renklerde ve kumaşlarda olabilmekteydi özellikle güllü dallı kumaşlar tercih edilirdi, kışın havalar soğuk geçtiğinden daha kalın kumaşlarla yazın ise daha ince kumaşlarla dikilmekteydi, kadınları el maharetiyle elde dikilebildiği gibi, terzilerde dikebilmekteydi (Memişoğlu,2006:48).

Şalvar: İpekli veya basma kumaştan yapılmakta ve iç kısımları astarlanmaktaydı. Şalvarın boyu oldukça uzun olup, bilek kısımlarına "kaytan" denilen bir bağ geçirilip, diz altından bağlanmaktadır. Böylece şalvar bir etek görünümünde dökümlü olarak, ayak bileklerine inmektedir. Şalvar Harput Bölgesinin vazgeçilmez bir giyim unsuruydu. Hem erkekler hem kadınlar ve çocuklar tarafından sıkça kullanılırdı günümüzde de hala sıkça kullanılır bir giyim malzemesidir (Memişoğlu,2006:48).

İçlik:İpek ve pamuklu kumaştan yapılmaktaydı. Yakası yuvarlak, önü açık kopçalı ve yanları yırtmaçlıdır (Memişoğlu,2006:46).

Üçetek: Sim işli kalın ipekli kumaştan veya kadifeden yapılmaktaydı. Uzun kolları bilezikli ve çok az yırtmaçlıdır Yırtmaç kopça ile tutturulmuştur. Yakası bele kadar açık, (V) şeklindedir. Belde iki kopça ile iliklenmektedir. Aşağı doğru genişleyen eteğin önü tamamen açıktır. Yanları ise kalça altından aşağı doğru yırtmaçlıdır. Bazen , öndeki iki etek yukarı kaldırılarak, uçları bel bağı'nın arasına sokulmaktadır. Üçeteğin boyu ayak bileklerini örtecek uzunluktadır (Memişoğlu,2006:49).

Görsel 41: Harput Bölgesinde Sıkça Kullanılan Üç Etek Örneği (21.12.2012 www.elazığvakfı.org.tr)

Görsel 42: Harput da Düğün ve Kına Gecelerinde Kullanılan Gelinlik Örneği (21.12.2012 www.elazığvakfı.org.tr)

Görsel 43: Harput da Kullanılan Terlik ve Başlık Örneği (21.12.2012 www.elazığvakfı.org.tr)

Ayakkabı ve Çorap:Giysilerin altına ayakkabı olarak , "postal" giyilmektedir. Postallar iki çeşittir. Harput iklimi genel olarak soğuk geçtiği için kar yağdığı zaman aylarca yerde kalırdı ve Harput halkı daha çok ayağını sıcak tutacak ayakkabılara yönelirdi bunlardan biride postallardı (Memişoğlu,2006:50).
Harput Postalı: Siyah renkte ve kısa topukludur. Bugün bile hala yöre halkının kullanmış olduğu bu postal tipi yıllar geçmiş olsa da kullanılabilirliğini korumuştur.

İçme postalı:Harput postalı tipindedir. Farklı olarak önünde üç düğmeden süsü vardır. Ortadaki düğmenin rengi yanlarındakinden farklıdır çorap olarak yazın iplik, kışın ise yün çorap giyilir. Çorap üzerinde nakış vardır. Yazın iplik kışın ise yün çorap giyilmesi iklimle alakalı bir durumdur Harput bölgesi yazın sıcak kış mevsiminde ise kar yağışlı geçtiği için yün çorap mecburi olarak kullanılmıştır. Çorap işleme işini genellikle yaşlı kadınlar yapar hem evin bir ihtiyacını gidermiş olurlar hemde kendi yetiştirmiş oldukları hayvanlardan elde ettikleri yünleri değerlendirmiş olurlar, bunlardan başka Harput yöresinde genellikle gelin kaynana birlikte yaşadıkları için gelin evin işleri çocukların ve hayvanların bakımı gibi işleri üstlenirken kaynana da evin büyüğü ve saygı duyulması gereken bir kişidir, evin yaşlısı olarak can sıkıntısını gidermek açısında yapılan örgü çoraplar, ya da torunlara örgü işi olarak yapılan kazak, pantolon gibi giyecek parçaları bir meşgale olmaktadır (Memişoğlu,2006:51).

5.3.4. Baş Süslemesi

Bu giysilerin baş süslemesi şöyledir: Uzun saçlar ortadan ivle ayrılmakta, arkada küçük parçalara bölünerek örülmekteydi. Önde, birer tutam saç ayrılıp, kulak memesi hizasında kesilip, zülüf bırakılmaktaydı.Başa bordo çuhadan fes takılmakta, fesin üzerine gümüş tepelik konulmaktaydı. Fesin üzerine ayrıca ipek püsküllerden yapılmış saçlık bulunmaktaydı. Fesin alt kenarına oyalı ipek krep bağlanırdı. Krep oyaları, alın üzerine düşürülürdü. Bu bağlanan krepe "Kıncık" denir. Bunların üzerine oyalı çit (yazma) veya tülbent örtülürdü (Memişoğlu,2006:51).

5.3.5. Cepken Şallar

Tahmini yüz otuz sene öncesine kadar bu tip giysi Harput kadın giysilerine hakimdi. Bu giysi, cepken, içlik ve şalvar olmak üzere üç parçadan oluşmaktadır. Harput kadınları tarafından yıllarca kullanılmış olan cepken şallar bu gün bile hala kullanılmaktadır (Memişoğlu,2006:52).

5.3.6. Şalvar

Üçetek şalvarının aynıdır. Yalnız bele şal kuşak bağlanmaktadır. Bele bağlanan kuşak genellikle kırmız, yeşil, turuncu gibi renkler içerirdi bu kuşaklar hem erkekler hemde kadınlar tarafından kullanılırdı (Memişoğlu,2006:53).

Görsel 44: Harput da Kullanılan Cepken,İçlik ve Şalvar Örneği (21.12.2012. www.elazığvakfı.org.tr)

5.3.7. İçlik

Üçeteğin içliği ile aynıdır.İpek ve pamuklu kumaştan yapılmaktaydı. Yakası yuvarlak, önü açık kopçalı ve yanları yırtmaçlıdır. Yine zevke göre değişik renkleri mevcuttu (Memişoğlu,2006:51).

5.3.8. Ayakkabı-Çorap

Ayakkabı olarak "poçikli " kundura, çorap olarak yazın iplik , kışın yün çorap giyilirdi. Poçikli ayakkabı genellikle folklorcuların kullandıkları ayakkabı türüdür. Renk olarak siyahtır ve alt kısmı hafif topukludur (Memişoğlu,2006:51).

5.3.9. Baş Süslemesi

Üçetek baş süslemesi ile aynıdır. Başa bordo çuhadan fes takılmakta, fesin üzerine gümüş tepelik konulmaktaydı. Fesin üzerine ayrıca ipek püsküllerden yapılmış saçlık bulunmaktaydı. Baş süslemesi kadınlar için önemli bir ayrıntıydı ve iyi bir süslenme aracıydı (Memişoğlu,2006:51).

5.3.10. Entari

Tahmini seksen beş yıl öncesine kadar bu giysi kullanılıyordu. Entarinin boyu, önde bilek hizasında, arkada ise yere sürülecek uzunluktaydı. Kolları uzun ve bileziklidir. Yaka ve kol ağızları ve etek sutaşı ile süslüdür. Bele gümüş kemer takılırdı. Daha sonraki dönemlerde gümüş kemer yerini el işlemeli olan kemerlere daha sade modellere bırakmıştır. Kumaş olarak, kışın kadife, yazın pamuklu ve ipek kumaşlar kullanılırdı. Entari üzerine hırka giyilirdi. Hırka sim işli kadifeden olduğu gibi "firoz" denilen kürk hırkalar da vardı (Memişoğlu,2006:51).

5.3.11. Ayakkabı ve Çorap

Bu tip giysi ile "Kalloş potin" giyilmekteydi. Kaloş potin iki parçadan meydana gelmekteydi. Potin kısmı bot şeklinde olup ağız kısmı lastiklidir. Alt kısmı kösele, yüz kısmı kumaştır. Bu kısım simle işlidir. Kaloş kısmı, potin üzerine giyilir. Alt kısmı kösele yüzü deriden yapılmış bir ayakkabıdır. Çorap olarak, yazın iplik, kışın ise yün çorap giyilirdi (Memişoğlu,2006:51).

5.3.12. Baş Süslemesi

Saç süslemesi tamamen değişmiştir. Saçın ön kısmından bir tutam saç alınıp, saçın içine yün veya saçtan yapılmış "sümek" denilen bir parça konup, alın üzerinde bukle yapılırdı. Arkadaki uzun saçlar ya topuz yapılır ya da iki bölük halinde örülürdü. Oyalı yazma, üçgen şeklinde katlanarak örtülürdü. Üçgenin iki ucu boyun arkasından çevrilerek bağlanırdı. Bu bağlamaya "fitoz kurmak" veya "kundak kurmak" denirdi. Alın üzerindeki bukle üzerine süslü küçük taraklar takılırdı(Memişoğlu,2006:52).

5.3.13. Evdelik Giysiler

Evdelik giysiler bölgede bugün dahi iş yaparken giyilen bir giysidir. Kara don ve geyme olmak üzere iki parçadan meydana gelmektedir.

Karadon: Siyah-beyaz çubuklu, pamuklu kumaştan yapılmış şalvardır. Bu şalvar geniş ve dökümlü olduğu için evde ev işi ile meşgul olan kadına rahatlık sağlıyordu. Sağladığı bu rahatlık sebebiyle olsa gerek bugün bile hala çokça kullanılıyor.

Geyme: Pamuklu kumaştan gömlektir. Geymenin kirlenmesini önlemek için kollara "kolça" denilen kolluk takılmaktaydı. Yine geyme de aynen şalvar gibi geniş dikilirdi kullanışta rahatlık sağlardı.

Ayakkabı ve Çorap: Ayağa terlik ve postal giyilmekteydi. Çorap olarak ta yazın iplik, kışın yün çorap giyilmektedir.

Baş Süslemesi: Saçlar ortadan yivle ayrılıp, arkada iki bölük örülürdü. Başa dölbent (Tülbent) veya çit bürüklenme şeklinde örtülürdü. Erkek yanında, örtünün çene altına gelen kısmı yukarı kaldırılıp ağız burun ucuna kadar kapatılırdı. Bu örtünme şekli halen yörede mevcuttur (Memişoğlu,2006:53).

5.3.14. Sokak Giysisi

Çarşaf: Sokağa çıkarken giyilen çarşaf önceleri renkli, desenli kumaştan yapılmaktaydı. Daha sonraları siyah renkli ipek ve pamuklu kumaştan yapılmıştır. Desenli renkli kumaşlar Harput ve Elazığ fabrika kumaşlarından yapıldığı gibi Diyarbakır ve Halep kumaşlarında da yapılmaktaydı. Harput kadını da Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi renkli ve desenli çarşaflarla birlikte daha çok siyah çarşafı kullanmıştır. Kullanılan bazı çarşaflar bütünsel olarak tek parça halinde dikilip kullanılırken bazıları da al kısmı ayrı üst kısmı ayrı olarak iki parça halinde dikiliyor ve kullanılıyordu. Alt kısım etek şeklinde ancak etekten daha geniş bir şekilde dikiliyor üst kısımda başı ve omuzları örtüp üst kısıma dökümlü bir şekilde yayılarak bedeni sarmayacak şekilde dikilirdi ve kullanılırdı.

Görsel:45 Harput da ve Anadolu'nun Birçok Bölgesinde Kullanılan Çarşaf Örneği (21.12.2012 www.elazığvakfı.org.tr)

Düz Çarşaf: Alt kısmı etek şeklinde olup uçkurla belde büzülür. Alt kısımda birleşik olan üst kısım düz örtü şeklindedir. Örtünün orta kısmında, baştan kaymasın diye bir bağ konulmuştur. Bu tip çarşaf bölgede halen kullanılmaktadır.

Pelerinli Çarşaf: Alt kısmı etek üst kısmı ise pelerin şeklindeydi. Dışarı çıkarken yüze peçe örtülmekteydi. Peçe, Elazığ ilinin Palu ilçesinde halen görülmektedir.(Memişoğlu,2006:54).

5.3.15. Gelin Giysisi

Misafirlik giysisinin en güzeli gelin elbisesi olarak giydirilirdi. Yani günümüzdeki gibi beyaz gelinlik standardı yoktu herkes evinde en güzel olarak neyi görüyorsa onu kullanırdı. Gelinin yüzüne, üzeri pullarla işli kırmızı duvak örtülürdü. Ayrıca kalın kumaştan bir duvak da saçın arkasına takılırdı. Başa taç takılır ve tacın iki kenarından simli teller sarkıtılırdı. Hatta, tanıdıklarından ödünç takıda alınıp takılırdı

Harput da ve Anadolu'nun birçok yerinde gelinlik olarak bindallı türünde işlemeli kumaşlarla yapılmış süslü elbiseler tercih edilmiştir renk olarak da genelde kırmızı olarak tercih edilmiştir gelinliğin beyaz olarak tercih edilmeye başlaması daha sonraki dönemlerdir.(Memişoğlu,2006:55).

Görsel 46: Harput da Düğün ve Kına Gecelerinde Kullanılan Bindallı Örnekleri (21.12.2012 www.elazığvakfı.org.tr)

5.3.16. Takılar

Harput halkı takıya çok önem verirdi özellikle altın takılar halk arasında sıkça kullanılırdı. Takılar, altın ve gümüşten olup elmas, akik, mercan taşları ile süslüdür.

Küpe: Altın Halep kümesi, gül küpe en çok kullanılan küpelerdi. Gümüş küpelerde ise mercan ve akik taşları çok görülür. Zenginlerin taktığı elmas küpeler de mevcuttu.

Bilezik: Altın ve gümüş bileziklerin yanında "şeve" denilen cam bileziklerde vardı. Şeve, Harput oyunlarına girmiş bir takıdır. " Şeve kırma oyunu" bir kadın oyunudur. Kadınlar yan yana dizilir, müziğin ritmine uyarak el çırparken, aynı ritimde sağa sola yaylanırlar. Bu arada kollarındaki şeveler den çıkan sesler, müziğe ayrı bir ahenk verir. Kadınlar oyunun havasına o kadar çok kapılırlar ki kollarındaki şevelerin bir kısmı kırılır.

Altın Heb: İçi boş küreciklerin bir ipe dizilmesinden meydana gelen altın kolyedir. Genellikle bu dizinin ortasın "beşibirlik" takılırdı.

Altın Dizisi: Kulplu altın liralar bir ipe dizilip boyna takılırdı. Ayrıca, bir kurdeleye dizilerek çaprazlama göğüs üzerine de takılırdı.

Kolye: Altın, gümüş ve elmastan kolyeler mevcuttu. Gümüş kolyeler, akik ve mercan taşları ile süslüydü.

Dal (Broş): Göğse takılansüs iğnelerine, bilhassa elmas olanına dal denilirdi. Son dönemlerde kelebek şeklinde iğneler çok kullanılmaktaydı.

Saat: Zincir veya altın kordonla boyna takılırdı. Küçük kapaklı bu saatlerin üzeri mine işliydi.

Humpul: Gümüş ve altından saç uçlarına takılan sarkıt şeklinde süslerdir.

Yüzük: Altın ve gümüşten olup kıymetli taşlarla süslüydü.

Halhal: Gümüşten ayak bileklerine takılan bilezik şeklinde bir takıdır.

Kemer: Van kemeri ve çakmaklı kemer en çok kullanılan gümüş kemerlerdi. (Memişoğlu,2006:54-55).

5.4. Süslenme Malzemeleri

Kadınlar gözlerine sürme, kaşlarına rastık çekerlerdi. Saçlarına, ellerine ve ayaklarına kına yakarlardı. Rastık, kadınların kaşlarını veya saçlarını boyamak için sürdükleri siyah boyaya verilen addır ve bugün bile kadınlar tarafından hala kullanılmaktadır.

5.5. Harput Kadın Giysilerinde Kullanılan Kumaş Çeşitleri

Harput Fabrika Kumaşı: Kalın ipekli bir kumaştır. Üzerinde simle dokunmuş, küçük gül dağı motifleri vardır.

Elazığ Fabrika Kumaşı: Harput fabrika kumaşının aynısıdır. Yalnız dokuması daha seyrektir.

Gezi: Taftaya benzeyen bu kumaşın eni çok dardır. Kumaşa renginin tonları ile dalgalı desen verilmiştir.

Uzun Bükü: Kumaşın üzeri üç parmak eninde çubuklarla süslüdür. Bir çubuk sim, bir çubuk ipek dokumadır.

Hint Çeteresi: İnce çubuk desenli bir kumaştır.

Sevai: Dokunan ipekli bir kumaştır. İpek kumaşın üzerinde simli küçük çiçek motifleri vardır.

Yerde Buz Gökte Yıldız: Kalın ipekli kumaşın üzerinde, Sırma ile dokunmuş, çiçek dalları ve yıldız motifleri yer almaktadır.

Cehennem Sergisi: Kalın çubuklu desenli bir kumaştır.

Canfez: İnce, düz, desensiz ipekli kumaştır. Bu kumaş kadınlar tarafından değişik amaçlarla kullanılırdı. Bazen üzerlerine elbise bazense yastık yorgan yüzü gibi ev malzemelerinde kullanılırdı.

Mintan: Canfezden biraz kalın bir kumaştır. Yakasız uzun kollu erkek gömleğidir ve gömlek üzerine giyilen kollu yelek şeklinde de kullanılabilirdi.

Çifte Has: Patiska kumaşına eskiden verilen isimdir. Patiska sık ve düzgün dokunmuş pamuklu bezdir. Uygulanan apre türüne göre yumuşak ya da diri tutumlu olabilir. Orijinali keten olan bu kumaş şimdi pamuk ya da karışımları veya yün ve karışımlarından yapılır. Pamuktan yapıldığı zaman genel olarak çözgüde 10-14 ve atkıda 8-14 kaplama faktörü ve metrekaresinde 60-100 gram ağırlığı vardır. Eğer yünden yapılmışsa şal isten (challis) daha hafiftir ve kadın elbiseleriolarak kullanılır.

Mermer Şah: Pamuklu ince bir kumaştır.

Çitere: Pamuklu olan bu kumaş ince çubuk desenlidir.(Memişoğlu,2006:55).

5.6. Erkek Giysileri

5.6.1. İç Çamaşırları

Köynek: Yerli dokuma bezleri kirece atılarak ağartılıp, kullanılırdı. Ayrıca çifte has kumaşından da yapılırdı. Uzun kollu olup boyu kalça hizasına kadar uzanırdı. Yaka yuvarlak, önden yırtmaçlı ve kopça ile iliklenirdi.

Tuman: Köynekte kullanılan kumaşlar kullanılmaktaydı. Ayak bileklerine kadar uzun olan bu çamaşırın ayak bileği kısmı bilezikli olup kenarı hafif yırtmaçlı ve kopça ile iliklenmekteydi. Bacak arası bayraklı, bel ise uçkurla büzülmekteydi (Memişoğlu,2006:56).

5.6.2. Dış Giysiler

Yaşlı ve genç erkeklerin giyiminde bazı ufak farklar görülmektedir.

Görsel 47: Harputlu (Elazığlı) Erkek Giyimi,Şapka Gömlek,Yelek,Kuşak Örneği

(21.12.2012 www.elazığvakfı.org.tr)

5.6.3. Genç Erkeklerin Giyisileri

Şalvar: Genellikle çuha kumaşından yapılırdı. Yün ile yapılan ipliklerden dokunurdu. Şalvarın paçaları dar, alt kısmı ise geniştir. Bel uçkur ile büzülmektedir. Uçkur burada aslında kemer görevi görmektedir.

Görsel 48:Harputlu (Elazığlı) Yöresel Kadın Ve Erkek Kıyafetlerine Örnek (21.12.2012 www.elazığvakfı.org.tr)

İçlik: İpekli veya pamuklu kumaştan yapılmaktaydı. Kumaş ya desensiz veya yollu (çizgili) olurdu. Uzun kolları bileklerde bilezikli ve yırtmaçlıydı. Birer kopça ile iliklenmekteydi.

Yelek: İçlik üzerine giyilen bu giysi, şalvarın kumaşından yapılmaktaydı. (U) şeklinde olan yaka açıklığı göğüs altına kadar inmektedir. Önü açık ve kopça ile iliklenmektedir. Erkekler tarafından çokça tercih edilmekteydi.

Kuşak: Bele, şalvar üzerinden bağlanır ve ipek kumaştandır.

Seko: Bugünkü palto şeklinde olup çuhadan yapılırdı. Kışın soğuktan korumak için idealdi ve çokça kullanılırdı.

Fes: Bordo çuhadan yapılmış olan fesin üzerine oyalı ipekli kumaştan, mendil şeklinde "puşu" bağlanırdı. Fes üzerine bağlanan puşunun ucu ya sarkıtılır veya yaprak şeklinde bağlanırdı.

Ayakkabı ve Çorap: Arkası "poçikli", yuvarlak topuklu, yarım sivri burunlu iskarpin veya Trabzon biçimli postal giyilirdi. Çorap olarak da yazın iplik, kışın ise nakışlı yün çorap giyilmekteydi.(Memişoğlu,2006:56).

5.6.4. Yaşlı Erkeklerin Giysileri

Şalvar: Kadı şalvarı adı verilen bu şalvarın belleri pantolon beli şeklindeydi. Bele kayış takılmaktaydı. Şalvarın önü ve arkası pantolon önü gibi yırtmaçlıydı.

İçlik: Gençlerin giyindiği içlikle aynı tiptedir.İpekli veya pamuklu kumaştan yapılmaktaydı. Kumaş ya desensiz veya yollu (çizgili) olurdu. Uzun kolları bileklerde bilezikli ve yırtmaçlıydı. Birer kopça ile iliklenmekteydi.

Yelek: Yelek gençlerinkinden farklı olarak (V) yakalı ve önü fazla açık değildir.

Kuşak: Yünden yapılmış, Halep kuşağıdır.

Seko: Gençlerin giydiği ile aynıdır. Bugünkü palto şeklinde olup çuhadan yapılırdı.

Fes: Fes üzerine yazma veya sarık takıldığı gibi düz olarak da kullanılırdı.

Ayakkabı ve Çorap: Kalloş (galoş), potin, kundura veya postal giyerlerdi. Yazın iplik, kışın ise yün çorap giyilmekteydi. Çoraplar nakışsızdır.

Bu giysilerin dışında yazın genellikle uzun entari giyilirdi. Entari, çubuklu desenli, pamuklu kumaşlardan yapılırdı. Bellerine bel bağı bağlanırdı (Memişoğlu, 2006:56-57)

6. ANADOLU'DA VE HARPUT YÖRESİNDE KULLANILAN GİYSİ, KUMAŞ, TAKI VE DİĞER KUŞAMLARLA İLGİLİ TERİMLER VE AÇIKLAMALAR

Aba: Yünden dövülerek yapılan kaba ve kalın kumaş. Kitabın yazıldığı dönemde cübbe, hırka, potur, çakşır, kalçın ve terlik yapımında kullanılırdı. Şemsettin Sami Kamus-ı Türki'de "1. Yünden mamul mâruf kaba kumaş 2. Bu kumaştan mamul üstlük ruba" diye tanımlanıyor. Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmani'sinde "Yünden kaim kumaşlı şayak" tanımı veriliyor ve aba giysiler tanıtılırken 'Aydın Abası' tabirinin kısa salta, 'Balıkesir Abası' tabirinin daha uzun salta anlamına geldiği vurgulanıyor. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde "Fukara giyeceği olmak üzere kaba ve kaim olarak yünden dokunan kumaş" tanımını verip, İslimye, İstanbul'daki Feshane Fabrikası ve Balıkesir'in abalarının ünlü olduğunu söylüyor. Tarikat mensuplarıyla dervişlerin aba giydiklerim ve aba giyenlere 'abapûş' dendiğini ekliyor. Koçu ise Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü'nde "Kaba ve kaim bir yünlü kumaş, bu kumaştan yapılan esvab, potur, hırka, cepken ve bilhassa paltoya da aba denir" tanımım verdikten sonra, abadan yapılan giysilerin tümünün kışlık giysi olduğunu belirtiyor, "Servet sahibi kibar kimseler nezdinde aba giymek yoksulluk alameti sayılırdı" diyor. Koçu memleketimizin hemen her yöresinde aba üretildiğini söyledikten sonra, Evliya Çelebi'den naklen on yedinci yüzyılın ortalarında İstanbul'da 300 dükkânda 700 nefer abacı olduğunu yazıyor (Koçu,1967:8).

Abluka kebesi: Özellikle Yanya vilayetinde giyilen bir cins paltodur. Uzun ve bol kesimlidir. Bir yüzü Keçe, diğer yüzü tüylüdür. Duruma ve isteğe göre tüylü yüzü içeride ve dışarıda giyilebilir. Osman Hamdi Bey, bu paltonun çok rahat, sıcak tutan ve ucuz bir giysi olduğunu belirtiyor. Yöresel bir sözcüktür (Koçu,1967:8).

Acemi: İstanbul hamallarının giydiği abadan yapılan mintana verilen isim. Osman Hamdi Bey acemi sözlüğünün Acemlerle, yani İranlılarla ilgili demek olduğunu vurguluyor ama bu ilginin nereden geldiğini söylemiyor (Koçu,1967:8).

Agel: Daha çok Arap ülkelerinde erkeklerin kullandığı, başörtüsünü tutmak için, başörtüsünün üstüne geçirilen çember. Bu çember genelde kızıl deve tüyünden yapılırdı ve ikili bir çember olarak Daşa konurdu. Daha zengin kişiler, agellerin oluşturduğu çemberin muhtelif yerlerine silindirik gümüş parçalar eklerlerdi (Koçu,1967:8).

Akassi: Hicaz ve Yemen bölgesinde barut kesesine verilen isim (Koçu,1967:8).

Alafranga veya Alafranga: Frenk üslubunda, Avrupalı usulünde, tarzında anlamına kullanılmaktadır. Avrupalıların yöntemlerini benimseme, taklit etme ve Avrupa modasına uyma anlamındadır. Osman Hamdi Bey bu tanımı, alaycı bir ifadeyle yerel renk ve zevklerden uzaklaşmayı, yanlış ve modası geçmiş bir şekilde Batı'yı kopya etmeyi belirtmek için aşağılayıcı bir deyim olarak kullanmaktadır (Koçu,1967:9).

Alınlık: Kitaptaki tanıma göre 'ipek bir şerit üzerine sıralanmış kare sekimde zincir baklalarından oluşan elastik altın kurdela formunda bir taç'tır, arkasına lehimlenmiş bir mandalla kapatılır ve saçların üstüne konur. Bir ev içi takısıdır. Bu sözcüğe başka yapıtlarda rastlanmamıştır (Koçu,1967:9).

Arkalık: Kitabımızda söz konusu olan saka arkalığıdır. Bir de hamalların semeriyle karıştırılan "arkalık vardır. Bu sözcüğün en iyi tanımı Koçu vermiştir. Koçu'nun tanımı aynen şöyledir "Saka arkalığı ve hamal arkalığı olarak iki çeşittir.Salta arkalığı, meşin kırbalarla sn taşıyan eski sakaların, kırbayı çeşmeden dolduradurup arkalarına vurdukları zaman, giysi ve çamaşırlarının serpilecek veya sızacak suyla ıslanmaması için giydikleri meşin yeleğin adıdır. Kendine Özgü bir kesimi vardır.

Kolsuz, omuzları geniş, boyu da sırta giyilen diğer giysilerden uzun olur. Göğüs kısmı tamamen kavuştuğu halde ilik ve düğmesi yoktur. Kısır, sakaları soğuktan da korur. Küfe dolusu ağır yük taşıyan, eski seyyar manavlar da, yürürken küfenin sırta ızdırap vermemesi için saka arkalığına benzer bir yelek giyerler" (Koçu,1967:8).

Armudiye: Armudî altın da denilirdi. Armut şeklinde, üzerinde besmele, maşallah veya Süleyman mührü yazık altın nazarlık(Koçu,1967:10).

Avlu: Bu sözcüğe konuyla ilgili başka hiçbir eserde rastlayamadık. Osman Hamdi Bey, Selanikli Musevi kadınların başlarına koydukları peşkir veya havlu bir pamuklu kumaşa bu adın verildiğini söylüyor. Söz konusu Musevi kadınlar, bu kumaşın üstüne bir sıra inci koyar ve saç tuvaletlerini oluştururlarmış (Koçu,1967:11).

Barut Kesesi: Kitapta da vurgulandığı gibi o dönemde silah taşıyan Osmanlı yurttaşları, tüfek olarak ya çakmaklı ya da ağızdan dolma tüfekleri yeğlediklerinden, bunların ateşlenmesi için gerekli barutu bir kese içinde taşımaktadırlar. Bu keseler genelde nakışlarla süslüdür; ya silahlığa bağlı ya da boyundan geçen bir kemere asılıdırlar (Koçu,1967:13).

Baş Askısı : Trakya ve Makedonya'da kullanılan bir çeşit peruktur. Üstüpüden yapılmıştır ve ucuz yolla saçların hacmini artırmaya yarar, üzün saç örgüleri şeklindedir, yapay şerit ve bakırdan yapılmış yalana fındık altınlarıyla süslenir ve üzerine birkaç cam incik boncuk konur. Bu sözcüğe başka herhangi bir yapıtta rastlanmamıştır (Koçu,1967:14).

Başlık: Osman Hamdi Bey bu sözcüğe iki anlam yüklüyor. 1- ön tarafı küçük altın paralarla süslenmiş fese benzer kadın kuşamı (Makedonya'da) 2- Fesin üst bölümünü tamamen kaplayan gümüş plaka (Koçu,1967:16).

Belmiş : Bu sözcüğe de aynı avlu sözcüğü gibi konuyla ilgili diğer eserlerde rastlamadık. Osman Hamdi Bey, Prizrenîi Müslüman hanımın giysisinden söz ederken belmişi "cübbenin altına giyilen kadife, üstü nakışlı bir ceket" olarak tanımlıyor (Koçu,1967:17).

Bibil : Oyaya verilen bir diğer isim(Koçu,1967:19).

Biniş : Bu konuda en ayrıntılı bilgi Koçu'dadır. Ona göre biniş "Yüksek sınıfların ve özellikle ulema efendilerin giydiği bir nevi cübbenin adıdır. Halkın giydiği cübbeden farkı, bedeninin daha geniş, kollarının daha bol ve uzun olmasıdır. Kış için yünlüden, yaz İçin ketenden dikilirdi. Rengi deve tüyü veya siyah olurdu. Eski saray örgütlemesinde, örneğin alay çavuşlarının giysilerine de biniş denirdi ama bunların kesimleri ulema binişinden farklıydı. Pakalın da buna benzer bir tanım verdikten sonra binişin pek bol kesimli olanına ferace' dendiğini söylüyor(Koçu,1967:20).

Bonneto: Musevi hahamlarının giydiği, kavazeden farklı, sarığa benzeyen ama oval şekil dolayısıyla ondan ayrılan başlık (Koçu,1967:21).

Boy Entarisi: Bu terim Rumeli'de kullanılmaktadır. Erkek giysilerinde pamuklu kısa entarinin üstüne giyilen abadan dikilmiş uzun giysiye verilen isimdir. Kitapta Vidinli Bulgar'ın üzerinde örneği görülmektedir(Koçu,1967:22).

Boy Kürkü : Yine Rumeli'de kullanılan bir deyimdir. İçi iyi ısıtması için hayvan kürkü astarlanmış dış yüzünün kenarları ise şerit olarak daha iyi bir cins kürkle boydan boya kaplanmıştır ve kolsuzdur. Kitapta Kusçuklu Bulgar kadınının üstünde görülmektedir(Koçu,1967:22).

Bürüncük veya bürümcük : Nurettin Rüştü Büngül, Eski Eserler Ansiklopedisi'nde bürüncüğü Kıvratma dedikleri bükülmüş ham ipekten, kıvırcık olarak evlerdeki tezgâhlarda dokunan, en kıymetli Türk çamaşırlığı bir nevi ipek bez" olarak tanımlıyor. Koçu ise. ten üzerine giyilen bir iç gömleği olduğunu, nadiren de lüks bir giysi olarak iç donunda kullanıldığını söylüyor. Tül gib; incesinin ve biraz daha

kalınının olduğunu ekliyor. Ancak incesi bile şeffaf değildir.Osman Hamdi Bey'in kitapta belirttiği süslü cümlelerinde bürüncükten şeffaf diye söz etmesi, bu açıklama karşısında doğruluğunu yitiriyor. 'İpek kumaş giymek erkeklere haram' şeklinde bir inanışı ortadan kaldırmak için bürüncüğe biraz pamuk ipliği veya keten karıştırılır ve erkekler için de iç gömleği yapılır ve buna "helâli" denirdi (Koçu,1967:23).

Camadan: Koçu sözcüğün aslının "câmedan" olduğunu söylüyor ve şu tanımı veriyor: "Kısa ve kolsuz, ön tarafı çapraz kavuşur bir yelek. Bilhassa ayak takımı, avam, esnaf giyerdi; çuhadan veya kadifeden kesilirdi. Gögüs kenarları ve yaka etrafı ince şeritlerle süslenirdi. On kısım kenarlarının "ceviz büyüklüğünde ve her kenarda en az 7-9 örgü düğmeyle bezenmesi de câmedanın özelliklerindendi."(Koçu,1967:26).

Cembiye : Bir çeşit hançer olup özellikle Hicaz ve Yemen'de giysilerin vazgeçilmez bir öğesidir. Kesici kısmın sapa yakın bölümü geniştir ama uca doğru gittikçe incelir ve keskinleşir, iki tarafı da keser ve ucu kıvrıktır. Cembiyenin kılıfının boyu, cembiyeye göre çok uzundur (Koçu,1967:27).

Cepken: Zamanımızınceketi yerine giyilen bir giysinin genel adıdır. Çuhadan dikilirdi, fakir sınıflar adi, kalınca bezden cepken kestirebilirlerdi. Koçu, cepken hakkında şu ekbilgileri veriyor: "Gömlek üstüne giyilirdi. Yakası düz kesim, önü düz veya çapraz, eteği kısa, ancak bele kadar inerdi, kolları uzun, el üstüne kadar düşerdi. Kol kesimi iki türlüydü, birincisi bugün de kullanılan alışılmış kol kesimi olup ikincisinde ise. kol cepken bedenine yalnız omuz başından dikilerek raptedilir, koltuk altı yelek gibi oyuk açık kalır, kolun-ali açıklığı ise dirsek içi hizasına kadar iner ve kol dikişi o noktadan kol ağzına kadar uzanırdı. Koltuk altı ile dirsek içi arasındaki açık kalan yerden gömlek kolu gözükürdü. Yaşlıların cepkeni siyah veya kahverengi, gençlerin al veya mavi olurdu.Giyenin varlığına göre yaka ve kol kenarları, önleri, etek uçları şerit ve nakışlarla işlenip, süslenirdi. Eteğinin kısa oluşu, altından bele sarılmış kuşağın görülmesi vücudu uzun gösterirdi."(Koçu,1967:28).

Cilbend: Sözlük anlamı büyük cüzdan veya evrak saklanan kutudur. Osman Hamdi Bey, Bektaşi dervişlerinin beline taktığı, fişek çantası veya palaska kütüğüne bu adın verildiğini söylüyor. Ancak Bektaşi dervişleri silah taşımadıklarından bu torbanın, verilen anlamda kullanılmasının söz konusu olmaması gerekir. Pakalın, cilbendi yalnız evrak saklanan kum anlamında veriyor. Diğer Osmanlıca sözlüklerde de anlam ya büyük cüzdan ya da evrak torbası şeklinde verilmektedir (Koçu,1967:29).

Curda : Özellikle Hicaz ve Yemen'de giyilen kısa gömlek veya cekete verilen İsim. Genellikle ipekliden kesilirdi (Koçu,1967:30).

Cübbe : Bütün giysilerin üzerine giyilen bir cins pardösüdür. Ulema sınıfının giydiği cübbeye - binfs üeiLr. Şemsettin Sami "biniş alıma giyilen libas" tanımını vermekteyse de Koçu", bunun yanlış olduğunu, binişin altına cübbe giyilmediğini, ulemanın cübbesine biniş dendiğini söylüyor. Osman Hamdi Bey'in yazdıkları da Koçu'yu doğruluyor. Pakalın, kışlık cübbelerin çuhadan ve kaşmirden, yazlıkların sof veya şali kumaştan, hatta ipekliden yapıldığını yazmasına karşın, Koçu ipekli cübbe olmadığım söylüyor. Ama Osman Hamdi Bey hariç bütün bu yazarlar cübbeyi ulema giysisi olarak görüyorlar. Halbuki kitapta görüldüğü gibi, Osman Hamdi Bey, cübbeyi bir üst giysi olarak kabul ediyor ve hatta kadın üst giysilerini bile cübbe diye tanımlıyor (Koçu,1967:31).

Çakmak Kesesi : Osmanlı İmparatorluğu İçinde üstlerinde silah taşıyan erkeklerin büyük çoğunluğu çakmaklı tüfek kullandıklarından bu tüfeklerin çakmak taşlarını koydukları bir keseye gereksinimleri olmaktadır. Bu kese, genellikle üstü nakışlarla süslü, deri veya kumaş olup ya silahlığa bağlanır ya da boyundan geçen bir kayışa asılıdır (Koçu,1967:32).

Çakşır : İç donu üzerine giyilen ve pantolon görevini üstlenen, şalvar ve potur benzeri bir giysi çeşididir. Koçu çakşırı şöyle tanımlıyor: "Çakşır belden uçkurluğuna geçirilmiş bir uçkurla bele bağlanırdı. Diz kapağından aşağısı, baldırı örten kısmı birden daralır ve bacağı, ayak bileğine kadar bir tozluk gibi sarardı. Bazen paçası serbest biter, bazen de ince boyanmış deriden bir mest dikilerek eklenirdi."(Koçu,1967:30).

Çapraz : Osman Hamdi Bey'in tanımına göre, kadınların kullandığı bir takı olup, üzeri oymalı, savatlanmış ve telkâri kabartmaları olan bir gümüş plakadır, kuşak üzerine takılır. Bu tanımlamaya konuyla ilgili diğer eserlerde rastlamadık. Koçu çaprazı, "göğsü çapraş kavuşan kısa bir yeleğin adı" olarak tanımlıyor. Şemsettin Sami "çapraz takılan fişeklik silahlık" tanımını verirken Pahalın, "eskiden kuşak üzerine takılan silahlık" diyor. Koçu yanlış tanımlar olduğunu söyleyerek son iki tanıma itiraz ediyor (Koçu,1967:30).

Cani: özellikle köylü kesiminin giydiği ayakkabı olarak son dönemlere kadar kullanılmıştır. Bu konudaki çeşitli tanımların ortak ifadesi şudur: Tuzla terbiye edilerek gölgede kurutulmuş gönden yapılır, en iyisi manda gönünün sırt kısmından yapılmış olanıdır. Çarığın tabanı tek parça gönden kesilir ve ayak tabanım, parmak üstlerini ve topuğu kapatır. Sırımlarla bağlanarak ayağa geçirilir. Çarık kesinlikle yalın ayak giyilmez, ya kalın bir yün çorap ya da ayakta baldıra bir bez dolak sarılarak giyilir (Koçu,1967:31).

Çarşaf : Müslüman kadınların şehir içi giysisidir. Koçunun da belirttiği gibi kitabın yazıldığı yıllarda İstanbul 'da, sonra da Anadolu ve Rumeli'nin büyük kentlerinde üç parçadan oluşan ve yine 'çarşaf adı verilen bir kadın sokak giysisi çıkmıştır. Bu üç parça şunlardı: 1- Yüzü örten peçe 2- Başla beraber gövdenin üst kısmını örten pelerin 3- Gövdenin belden ayaklara kadar olan kısmım örten eteklik. Osman Hamdi Bey'in tanımlamalarından eteklik denen kısmın bazı illerde, örneğin Van'da, omuzdan itibaren bütün vücudu saran bir giysi olduğunu görüyoruz. Pakalın, kitabında Mehmet İzzet Bey adında bir yazarın eserinden alıntı yaparak çarşafın kumaşları ve rengi hakkında şu bilgileri veriyor: "Çarşaf, giyenin zevkine göre tafta, Lyon sateni, krep dö şin, lahuraki veya çuhadan, yani ipekli, yünlü, pamuklu kumaşlardan dikilebilirdi. Genç kadınlar siyah, lacivert, mor, guvez, nefti renklerde çarşafları yeğlerken, biraz hafifmeşrep olanlar saksonya mavisi, turkuvaz, tirşe, cam göbeği, erguvani, leylaki, yavru ağzı renkli çarşaflar giyerlerdi."(Koçu,1967:32).

Cedik : Sarı sahtiyandan, yani boyanmış ve cilalanmış deriden yapılan kısa ve bol konçlu bir ayakkabıdır, Pakalın tarafından "mest" ile aynı kabul edilmektedir. Pakalın'a göre, tabam da yumuşak olduğu ve sokağa çıkılırken aynı renkte bir pabuç giyildiğinden "çedik pabuç" denilirdi ve yalnız kadınlar giyerdi. Koçu ise çediği erkeklerin de giydiğini belirtmektedir (Koçu,1967:35).

Çember Yemeni: Şemsettin Sami'nin tanımına göre; "boyun veya alma bağlanan yemeni" ye verilen isimdir. Koçu bunu erkeklere özgü bir kuşam olarak tanımlamaktadır, halbuki Osman Hamdi Bey'in verdiği örnekler, kadınların da bunu kullandığını göstermektedir (Koçu,1967:36).

Çevre : Pakalın'a göre "kenarları kıvrılmış, oya veya işleme nakışlarla süslenmiş mendil"dir. Yazma ve sırmalı olmak üzere iki türü vardır ve bunlara 'yazma çevre' ve 'sırmalı çevre' denir. Sırmalı çevreye 'yağlık' adı da verilir. Koçu çevre yapımının oldukça gelişmiş bir meslek olduğunu ve İstanbul Kapalı Çarşı'da türlüçevre çeşitlerinin alınıp satıldı^ bir sokağın adının 'Yağlıkçılar Caddesi' olduğunu vurguluyor (Koçu,1967:38).

Çizme: Ayağı bacakla birlikte örten, koruyan ayakkabı. Koncu baldıra, hatta dizkapağına kadar uzanan uzun konçlu ayakkabı. Lağımcı çizmelerinde olduğu gibi bazen konç cüz kapakların da aşar (Koçu,1967:38).

Çokman : Yalnız bu kitapta rastladığımız bir sözcüktür. Balkan ülkelerinde özellikle Rum kadınlarının giydiği bir kısa etekliğe verilen isimdir. Üstüne önlük giyilir. Geniş enine bantları olan aba kumaştan dikilir (Koçu,1967:39).

Çorçina : Yine yalnız Osman Hamdi Bey'in kitabında rastladığımız bu sözcük, Makedonya ve Sırbistan bölgelerinde köylülerin paltolarına verilen isimdir. Paltoların bir de kukuletaları vardır (Koçu,1967:39).

Çubuk: Pakalın'ın tanımına göre. "Tütün içmeye mahsus, bir ucunda içine tütün konulan lüle, öteki ucunda ağza alınan ve imame denilen ağızlık bulunan içi delik, silindir şeklindeki uzunca alete verilen isimdir." Kiraz, yasemin, pelesenk ağacı ve fildişinden yapılırdı. uzunlukları 30-40 santimden başlayarak iki buçuk metreye kadar olabilirdi. Ağızlıklar kemik ya da kehribardandı. Üstleri gümüş ve altınla bezenen ve savatla süslenenleri, kıymetli taslarla bezenenleri vardı. Çoğu yörelerin erkek giysilerinin değişmez bir tamamlayıcısıydı (Koçu,1967:40).

Dağarcık : Yine yalnız Osman Hamdi Bey'de rastladığımız bir sözcüktür. Kayışla şuta bağlanan ve kalça hizasına kadar inen bir torbadır. Ucunda kırmızı ipekliden saçaklar bulunur ve torbanın dikiş yerleri nakışlarla kapatılmıştır. Yazar bu torbanın Girit Adası'nda kullanıldığını söylemektedir (Koçu,1967:41).

Dizlik: Yanya'da 'üzerinde altın yaldızlı işlemeleri olan ve asıl giysiye jartiyerlerle bağlanan tozluklara verilemişim olarak tanımlıyor. Bu tanıma hiç değinmeyen Koçu ise dizliği: " dize kadar olan kısa don" diye tarif ediyor ve İstanbul tulumbacılarının giydiği bir kıyafet olarak belirtiyor, hatta onların simgesi kabul ediyor (Koçu,1967:41).

Dolak: Şemsettin Sami, "bacağa, baldıra tozluk yerine doladıkları çuha parçası veya ensiz ""şayak" diye tanımlıyor. Koçu da "dört parmak kadar eninde kuşak gibi uzun bir şayak parçasr" olup, Kundura koncunun üstünden başlayarak, diz kapağı altına kadar baldıra sımsıkı sarılırdı" diyor (Koçu,1967:41).

Dolama: Şemsettin Sami Kamus-u Türkî'de "çuhadan entari gibi, önü açık olan, düğmelenmeyen, üstüne kuşak bağlanan eski bir giysi" tanımını veriyor. Pakalın'ın da tanımı aynı ve hem erkek hem kadın giysisi olduğunu vurguluyor. Dolama çuhadan olduğu gibi çatma (bir cins ipekli kadife) ve kemhadan da (bir cins altın ve gümüş telli ipekli kumaş) yapılabilirdi. Koçu dolamayı Yeniçeriler ve saray görevlilerinin de giydiğim, posta tatarlarının giydiği dolamanın etekleri kısa olduğundan "Tatar dolaması" dendiğini ekliyor (Koçu,1967:42).

Dubliten : İşkodra civarında giyilen pilisiz ve gayet gergin bir şekilde olan etekliğe verilen isimdir. Başka yerde bu tanıma rastlanmamıştır (Koçu,1967:43).

Enam Kesesi: Yardımcı zaptiye görevi üstlenen zeybeklerin taşımakla yükümlü oldukları vazıh evrakı içine koydukları ve bellerine aslıkları üstü işlemeli torba (Koçu,1967:44).

Entari: Genel bir terimdir, iç çamaşırı üstüne giyilen ve genellikle ayak üstüne kadar inen giysilere isimdir. Bugünkü anlamının dışında erkeklerin bu şekildeki giysilerine verilen isim de entaridir. Şemsettin Sami "basma, patiska ve sair kumaşlardan yapılan uzun bir elbise; düz ve süssüz kadın elbisesi" tanımım vermektedir. Osman Hamdi Bey'in bu kitapta entari diye tanımladıklarına bakarsak bu tarifin eksik olduğunu anlarız. Son dönemlere kadar erkeklerin pijama yerine giydikleri giysiye de 'gecelik entarisi' denirdi (Koçu,1967:44).

Eteklik : Osman Hamdi Bey bu sözcüğün bilinen anlamının dışında Yanya vilayetinin Ulah kadınlarının giydiği "köşeleri işlemeli uzun önlük'e verilen isim olduğunu da belirtiyor (Koçu,1967:44).

Fakiol : İstanbullu Rum kadınların başlarına koydukları küçük başörtü. Saç örgülerinin uçlarım bu başörtüsüne iğnelerle tuttururlardı (Koçu,1967:45).

Ferace: Ferace, kadın ve erkek giysisi olarak farklıdır. Erkek feracesi, Şemsettin Sami'ye göre "ulemanın giydiği bol kesimli ve kollan da çok geniş ve yarık bir nevi biniş"tir. Bu giysinin kenarlarına kürk de kaplanırdı.Kadın feracesi ise yine Şemsettin Sami'ye göre : "kadınların sokakta yaşmakla birlikte giydikleri üst elbisesi olup, en tanınmışının eteklerle bir boyda yakası vardır". Koçu ise kadın feracesinin iki bölümden oluştuğunu belirtmektedir. Birinci bölüm uzun kollu bir robdur, ikinci bölüm ise "gerdan altında bir kavuşma noktasından omuzlara doğru açılan ve omuzlan asarak sırta kıvrılan ve yere kadar dökülüp inen. adeta bir pelerine benzeyen geniş ve büyük bir yakadır". Koçu'ya göre feracenin "nümayişli, şatafatlı ve süslü" olan bölümü bu yakadır (Koçu,1967:45).

Fermene: Fermenenin iki anlamı vardır. Birinci anlamı "elbiselere dikilen süs" demektir. Bunu yapanlara "fermeneci" denir, ikinci anlamı ise Şemsettin Sami'ye göre " harçla islenmiş yuvarlak yanlı yelek veya "harçla işlenmiş her cins elbise"dir. Pakalın da, bu konuda çeşitli tarifleri verdikten sonra "kolsuz, işlemeli bin cins yelek" tanımında karar bunaktadır. Koçu ise tanımı biraz daha açmakta ve "çuhadan veya abadan kesilir, kolsuz, vücuda sımsıkı yapışır ve önden çapraz kavuşur bir yeleğin adı" diye anlatmaktadır. Koçu'ya göre özellikle tulumbacı giysisidir (Koçu,1967:45).

Fes : İlk kez Fas kentinde yapılmış, kesik koni biçiminde, kırmızı çuhadan, tepesinin ortasından püskül sarkan başlık. Fesin daire şeklindeki üst kısmına tabla denirdi. Tablanın tam ortasına bir delik açılarak, buraya İnce boru biçiminde 2-3santim uzunluğunda ibik eklenirdi, ibiğin ucuna püskül takdir ve ibik fesin iç kısmındanpüskülü tutması için düğümlenirdi. Fes çeşitli şekillerde, eğik olarak, arkaya veya öne yığılarak, kaş üstüne devrilerek veya düz giyilirdi. Başlıca fes renkleri kırmızı, hünnabı, nar çiçeği, vişne çürüğü, al, güvez ve siyahtı. Fes şekilleri, kalıplarına göre değişirdi. Fesi İlk kez resmi serpuş olarak kabul ettiren II. Mahmud döneminde büyük ye yüksek fesler modaydı ve buna "Mahmudiye Kalıbı" denilirdi. Abdülmecit zamanında fes küçülmüş ve son dönemlerindeki şeklini almıştı. Kitabın yazıldığı dönemde ise, dönemin padişahı Abdülaziz'in adına İzafeten "Aziziye kalıbı fes" giyilirdi. Bu fesin özelliği, alt kısmının gayet geniş olup kulak hizasına kadar inmesi, kenarıyla üst tablasının arasının kısa olmasıydı. Fes erkekler kadar kadınların da giydikleri bir başlıktır (Koçu,1967:46).

Fistan : Kadınların bellerinden aşağı giydikleri geniş ve uzun elbisenin adıdır. Arnavutlarla Rumların dizlerine kadar giydikleri kırmak elbiseye de bu ad verilir. Osman Haindi Bey. fistan sözcüğünü ikinci anlamıyla, Yanyalı zengin Arnavut erkeğinin dizlere kadar uzanan kumalı giysisini tanımlarken kullanmıştır(Koçu,1967:48).

Fişeklik: Yine Pakalın'ın tanımına göre : "silah taşıyanların, yedek fişeklerini koymak üzere, meşinden yapılmış gözlü kemerlerdir. Bunlar nakışlarla süslenip ya kuşak etrafındaki, silahlıkta bulunuyor, ya da boyuna asılan bir kemere bağlanıyorlardı (Koçu,1967:48).

Frigya Bonesi: Frigya Kralı Midas'ın icat ettiği söylenen ve Fransa'da cumhuriyet yanlıları tarafından ulusal başlık olarak kabul gören serpuştur. Bu başlık bir ucu sivri ve yana yatık bir külahtır- Osman Hamdi Bey, Konya'nın Utmuk köyü

civarında yaşayan Türkmen göçer kadınlarının başlıklarını buna benzetmektedir(Koçu,1967:48).

Fular : Bugün kullanılan boyun atkısı anlamının yanında 1873 yılındaki bir başka anlamı da, özellikle Halep ve yöresinde dokunan bir tür ince ipekli kumaşa verilen isim olmasıdır(Koçu,1967:49).

Futa: Şemsettin Sami "bir iş işlerken veya hamamda ya da sair ahvalde bele bağlanan ipek peştamal" tanımını veriyor. Osman Hamdi Bey tanımı önlük anlamında kullanmaktadır (Koçu,1967:49).

Galoş veya Kaloj: Potin üzerine yalnızca sokakta giyilen bir ayakkabının adıdır. Üstü deriden arkalıklı bir terliğe benzeyen galoşlar, potinle birlikte aynı ustanın elinden çıkıp potinle beraber satılırdı. Potinin galoştan çıkmaması için ökçe hizasına küçük bir yay yerleştirilirdi (Koçu,1967:50).

Girland: Yaprak ya da çiçekten oluşan süs kordonlarına verilen isim(Koçu,1967:50).

Göğüslük: Yalnız bu kitapta rastladığımız bir sözcüktür. İşkodra yöresinde kadınların giydikleri vücuda sımsıkı yapışan bir bluz cinsine verilen isimdir (Koçu,1967:50).

Halhal: Güneydoğu Anadolu'da ve Arap kadınları arasında yaygın olan ve ayaklara takılan bileziktir. Koçu, İstanbul'da köçek oğlan ve kızların da ayaklarına gümüş veya altın iki-üç bilezik taktıklarını söylüyor (Koçu,1967:60).

Hançer: Şemsettin Sami'ye göre "ucu sivri, iki tarafı keskin, kamaya benzer bıçak"tır. Osman Hamdi Bey özellikle Trabzon yöresi erkeklerinin giysilerinin vazgeçilmez bir öğesi olduğunu vurguluyor. Koçu da Tanzimat'tan önce erkek çocuğun delikanlılık çağının, belindeki kuşağın kıvrımları arasına sokulmuş bir hançer taşımasıyla başladığını söylüyor. Hançerin kını ve kabzası, ülkemizde yüzyıllar boyunca en zengin kuyumculuk konularından biri olmuş olan ve kıymetli taşlarla süslenen hançerler seyrine doyum olmaz güzellikleriyle herkesin dikkatini çekmiştir (Koçu,1967:61).

Harbi: Tüfeğin namlusunu temizlemeye yarayan çubuk şeklindeki bu araçları özelikle İzmir yöresi zeybekleri üstlerinde taşırlardı (Koçu,1967:62).

Haydariye : Şemsettin Sami'ye göre; "dervişlerin giydikleri, kolsuz ve omuz başlarında üçgen şeklinde birer parçası olan, bir cins kısa giysi olup, hırkanın altına giyilir". Aba veya çuhadan yapılır, kolsuz olduğundan abdest alınırken suttan çıkarılmazdı. Pakalın Bektaşilerin, haydariyeyi dizkapaklarına kadar uzun yaptırdıklarını söylüyor. Haydariye, dervişler dışında halk kesimince de giyilmiştir (Koçu,1967:63).

Hırka: Hırka, dervişlerin giydiği bir üst elbisesi olduğu gibi, kadın erkek herkesin giydiği bir giysi çeşididir. Dize kadar veya daha kısa olur. Bu konuda ayrıntılı bilgi veren Koçu'ya göre: "Kırka kesiminin Özelliği, kollarının az genişçe, boyun bölümünün yakasız olması ve önden bir sıra düğmeyle kapalı oluşudur. îki tararına genellikle cep konur. Kırkarın bir yüz kumaşı, bir de astar kumaşı vardır, bu ikisinin araşma istenilen incelikte bir tabaka pamuk konur ve hem astara hem yüze dağılmaması için dikilir. Yüz kumaşı, giyecek olanın toplumsal konumuna göre değişir. Hırka genelde bir kış giysisidir"(Koçu,1967:64).

Hotoz: Şemsettin Sami'nin tanımına göre; "kadınların kendi saçlarından veya yemeni vs. ile 'yaptıkları baş süsüdür. Aslında bir ev içi tuvaletidir. Sokağa çıkarken, yaşmağın başı örten parçası hotoz üstüne atılıp bağlanırdı. Koçu'ya göre, özellikle İstanbul'da hotozlar şekline, yemenilerin rengine veya düğüm şekillerine göre 'Felek Tabancası', 'Zeyrek Yokuşu', 'Duduburnu', 'Saraylı', 'Kürdi', 'Gelin Sorgucu',

'Çimdik', 'Kayık', 'Küp Kapağı', "Tandır' gibi isimlerle anılırlardı. Osman Hamdi Bey, gayrimüslim kadınların da hotoz yaptıklarını söylüyor (Koçu,1967:65).

İç Donu: Koçu'ya göre "vücudu belden aşağı topuklara kadar önen ve bacaklar için İki parçası bulunan ve ten üstüne giyilen bir iç çamaşır"ıdır. Ancak Osman Hamdi Bey'in tanımlamalarından bu anlamın dışında şalvar gibi, pantolon anlamına kullanıldığı çıkarılmaktadır(Koçu,1967:70).

İç Entari: Osman Hamdi Bey'in tanımına göre Edirneli Müslüman erkeklerin mintan ve cepken yerine giydikleri giysiye verilen isimdir. Başka yerde rastlanmamıştır (Koçu,1967:72).

İç Eteklik: Yine Osman Hamdi Bey'in verdiği tanıma göre Girit Rumlarının fistanları, yani belden dizlere kadar uzanan kırmalı elbiseleri altına giydikleri etek. Başka yerde rastlanmamıştır (Koçu,1967:78).

İçlik : Koçu, içliği; "kışın elbise altına giyilen pamuklu yelek" olarak tanımlıyor. Osman Hamdi Bey'de İse içliğin iki tanımı vardır ve bu tanımlar birbirinden farklıdır. İlk tanım, "zeybeklerin giydiği, ipekli ya da pamuklu kumaştan cepken altına giyilen kısa entari", ikinci tanım ise, "Çölemerik Kürtlerinin giydiği; kırmızı renkli çuhadan kısa ve geniş kollu bir ceket" şeklindedir (Koçu,1967:79).

İhram: Yalnız bu kitapta bulduğumuz bir tanıma göre kayık ve araba içlerinin döşemesinde kullanılan özel bir kumaş olup, Erzurum yöresinde kuşak olarak kullanılmaktadır (Koçu,1967:80).

İskarpin: Şemsettin Sami'nin tanımlamasına göre "konçsuz veya yarım konçlu zarif ayakkabı, alafranga hafif kundura"dır. Koçuya göre ülkemizde Avrupai kıyafet giyilmeye başladığı zaman pek tutulmamış, koçu potinler yeğlenmiştir. İskarpinin tutulup giyilmesi Cumhuriyet dönemiyle başlamıştır (Koçu,1967:82).

İstanbulin: Osman Hamdi Bey, istanbulini "törensel siyah giysi" olarak tanımlıyor. Redingot yerine kabul edilmiş bir giysidir. Redingottan farkı göğsünün tamamen kapalı olması, kolalı gömleğe, kolalı yakaya ve kravata ihtiyaç göstermemesidir. İki parmak yükseklikte düz ve dik bir yakası vardı. Yaka önden iliklenmez, fakat yakanın hemen altından istanbulinin ilk düğmesi başlar ve eteği diz kapağına kadar uzardı (Koçu,1967:84).

İzmirli Fes: Aslında İstanbul modası olup düz ve yüksekçe bir fese verilen isimdir. Makedonya ve Lübnan'da kullanılan bir deyimdir(Koçu,1967:84).

Kaftan: Koçu'ya göre "eski giysilerde en üste giyilen astarsız giysi, özellikle erkek elbisesi olup, "ancak kışın üstüne kürk veya cübbe giyilirdi''. Aslında kaftan Koçu'nun da belirttiği gibi, 1828'de II. Mahmud'un kıyafet düzenlemesinden sonra ortadan kalkmıştır. Osman Hamdi Bey, kafandan Harputlu Kert kadınının entarisinden söz ederken bahsediyor ve üzerine yelek giyildiğini söylüyor (Koçu,1967:86).

Kalçın: Yine en ayrıntılı tanımı veren Koçu'ya göre "koncu diz kapağına kadar çıkan kışlık kalın çorap"tır. O kadar sıkı örülür ki, tabanı üzerinde konulduğunda dimdik durabilir. Pabuçla giyildiğinde koncu, bacaktan sıyrılıp düşmez. Ayağın üstüyle bacağı örten, kapsayan tozluklara da kapçın denilmektedir (Koçu,1967:88).

Kalpak: Sözlük anlamı, tüylü ve postlu külah olup, Şemsettin Sami'ye göre "deriden veya onu taklit ederek çuhadan yapılan ve üzerine sarık sarılmayanserpuş'tur. OsmanHamdı' Bey, sözcüğü bu tanımların çok dışında da kullanmıştır. Özellikle Hıristiyan din adamlarının başlıklarına hep "kalpak" demiştir (Koçu,1967:88).

Kama: Düz, enli ve her iki tarafı da kesici bir silah. Özellikle Trabzon vilayetinde hançer gibi, 'erkeklerin giysilerinin tamamlayıcı bir öğesidir (Koçu,1967:89).

Kaput: Kalın kaba kumaşlardan, özellikle kaba şayaktan dikilen, fakir halk tabakasının paltosuna verilen isim olmakla birlikte, 'askerlerin üstlük giysisi, yağmurluğu' anlamı da vardır (Koçu,1967:89).

Karabina: Kitabın yazıldığı tarihlerde Osmanlı ülkesinde silah taşıyan erkeklerin yeğlediği bir "tüfek cinsi. Çakmaklı tüfeklerden de eski bir modeldi. Boyu gayet kısa, namlusunun ucu genişti. Osman Hamdi Bey, Suriye bölümünde gayet alaycı bir şekilde bu tüfeğin nasıl çalıştığını anlatmaktadır(Koçu,1967:89).

Kavaze veya Kaveza: Pakalın, bu sözcüğü "hokkabaz yardakçılarının başına giydikleri başlık" olarak tanımlayıp, tepesinde yuvarlak kırmızı bir tepelik olduğunu söylüyor. Halbuki Osman Hamdi Bey'in verdiği tanım, saygıdeğer Selanik hahambaşının başlığının adı olduğudur. Bazen bir sarığa benzeyen, bazen sarık gibi fesin etrafına dolanarak sarılmayıp ön taraftan iki dilim teşkil edecek şekilde sarılmış bir başlıktır(Koçu,1967:89).

Kazak: Osman Hamdi Bey kazağı. Erzurum'a özgü bir giysi olarak anlatmaktadır. Göğüs üstünde düğmesiz, kordonlarla kapanmaktadır. Yeleğin üstüne giyilen en üst giysidir, kısa bir ceket gibidir ve abadandır. Yakası kırmızı bîr yünlü şeritle, dikiş yerleri beyaz bir zıhla çevrilmiştir. Kollan dar ve kapalıdır(Koçu,1967:90).

Kebe: En kalın keçenin adıdır. Çoban kepenekleri bundan yapılır. Hayvan üstüne örtülenlerine teyelti dendir. Koçu, hem kepenek hem tevelti yapılan bir kebenin adının "Yanbolu kebesi' olduğunu söylüyor (Koçu,1967:91).

Keçe Kalpak: Osman Hamdı Bey'in Mardin Kürtlerinin başında gördüğü ve dörtte üçü yemenilerle kaplanmış uzun kavuk(Koçu,1967:92).

Kefiye: Pakalın'ın tanımıyla "başa sarılan ve omuzların üstüne kadar gelen, uçları püsküllü ince ipek örtü olup, Araplar kullanır". Osman Hamdi Bey'in anlatımına göre Aydın vilayetinde zeybekler de başlarına kefiye sarmakladırlar. Halep Bedevilerinin kefiyeleri de ipek değil, çiçekli pamukludandır(Koçu,1967:92).

Kellepuş: Koçu, kellepuşu "kavuk altına giyilen ve kavuğun alın teriyle kirlenmesini önleyen takke" diye tanımlamaktadır. Pakalın bu tanıma, askerlerin giydiği ve başı koruyan zırhlı bir cins miğfere de bu atan verildiği eklemesini yapmaktadır(Koçu,1967:92).

Kemer: Bu konuda ayrıntılı bilgi veren Koçu kemeri şöyle tanımlamaktadır: "Bir şerit şeklinde yapılır ve giyilen giysiyi belden sıkıp tutmak için takılan ve bele yalnız bir kere dolanarak önden tokayla tutturulan kuşam"(Koçu,1967:93).

Kepenek: Kışın çobanlar ve kervan katırcıları tarafından kullanılan kebe üstlüğün adıdır. Biri sırt, ikisi ön üç parçadan oluşur; ikisi omuz, ikisi yan, dört düz dikişi vardır, kolsuzdur, omuzlara alınarak giyilir. Boyun ve baş dışarıda kalmak üzere vücudu bir kabuk gibi sarar, boyu diz kapağını geçer, önü düğmesizdir ancak iyice kavuşarak göğsü tamamen kapatır. Koçu'nun deyişiyle kepenek evlâdiyeliktir, çobanın ömrü boyunca dayanır(Koçu,1967:94).

Kesik: Yalnız Osman Hamdi Bey'in söz konusu ettiği bir sözcüktür. Bulgaristan'da Rusçuk yöresinde bellerine iki kuşak birden saran kadınların bu kuşaklardan birisine verdikleri isimdir(Koçu,1967:94).

Kılıç: Bildiğimiz kesici silahtır, birçok yörenin erkeklerinin giysilerini tamamlayan bir öğedir. Osman Hamdi Beye göre 1873'de Trabzon, Erzurum ve Şa'da çok iyi kılıç yapan ustalar vardır. İsimlerini mutlaka kılıcın üzerine yazarlar. Özellikle Şam kılıçlarına iyi su verilmiştir. Kesici kısım sapın siperine kadar bükülse bile çatlamaz ve eski halini alır. Kılıç, boyundan geçen bir kayışa asılır(Koçu,1967:96).

Kırba: Sakaların su taşımak için kullandığı 20-25 litre su alabilen, meşinden yapılmış kaplardır(Koçu,1967:97).

Kısa Aba : Yine yalnız Osman Hamdi Bey'in kitabında rastladığımız bir giysidir. Bulgaristan da giyilmektedir ve kolları bütünüyle kapatan abadan yapılmış bir cekete verilen isimdir. Adının kısa olmasına karşın neredeyse dizlere kadar gelir(Koçu,1967:98).

Kısa Çubuk: Çanakkale'de Türkmen göçer erkeklerin kuşaklarında taşıdıkları ve göreceli olarak kısa olan çubuk(Koçu,1967:98).

Kısa Entari : Bulgaristan'da abadan dikilmiş boy entarisinin altına giyilen pamuklu kısa giysiye verilen isim. Yalnız Osman Hamdi Bey'in kitabında rastlanmıştır(Koçu,1967:99).

Kısa Kürk: Koçu, kısa kürk deyimini kullanmamakta, ancak kürkleri anlatırken seferlerde ve seyahatlerde giyilen ve diz kapağına kadar inen kürklere 'serhadi kürkü' dendiğini yazmaktadır. Osman Hamdi Bey ise 'kısa kürk' deyimini Bulgaristan'da yaşayan Türklerin giydiği, üstü bezemeli bir kürk olarak açıklamaktadır(Koçu,1967:99).

Kundura: İskarpinin kabasıdır. Konçsuz olup topuğu l-2 parmak kalınlığındadır, topuğuna demir nalça, tabanına kabara çakılır, ağır ve kaba bir ayakkabıdır. Genellikle erkekler giyer. Koçu köy ve kasabalarda kadınlar tarafından da giyildiğini ifade etmektedir(Koçu,1967:100).

Kuşak: Şemsettin Sami kuşağı "beli sıkı tutmak için sarılan uzun ve dar kumaş, şal ve benzerleri" diye tanımlıyor. Kitabımızda da görüldüğü gibi kuşak, gerek erkek, gerekse kadın giysilerinin vazgeçilmez bir öğesidir. Koçuya göre erkeklerdekuşaklar, iç kuşakve dış kuşak olarak ikiye ayrılır. İç kuşak, diğer giysilerin altına, iç gömleği ve donunun üzerine sarılan pamuklu ya da yünlü kuşaktır. Dış veya üstlük kuşak, şalvar ve mintanın üzerine sarılan kuşak olup saltanın, cepkenin, camadanın, yeleğin etekleri bu kuşağın üzerine düşer. Eski Türk giyiminde beline kuşak sarmayan erkek yoktur(Koçu,1967:101).

Kutnu veya Kutni: Osman Hamdı Bey. bu çok kullanılan kumaş cinsin; "yıkanmaya karşı çok dayanıklı, bükümlü ipekliden kaim kumaş" diye tanımlıyor. Pakalın ise "ipekli, kaim, eni dar bir cins kumaş" tarifini veriyor ve İstanbul'da döşemelik, Anadolu'da da giysi kumaşı olarak kullanıldığını söylüyor(Koçu,1967:101).

Küfiye: Yine yalnız Osman Hamdi Bey'de rastladığımız bir sözcüktür. Hicaz'da din adamlarının sarıklarının altına giydikleri yöresel takkeye verdikleri isimdir(Koçu,1967:102).

Külah: Türlü çeşitleriyle her tabakadan halkın giydiği bir başlıktır, Mevlevi külahı hariç hepsinin tepeleri sivridir. Kavuktan farkı dikişsiz ve tek parça keçeden yapılmasıdır; sarık sarılmadan da giyilebilir. Koçu, sarıksız külahlara 'dal külah' dendiğini yazıyor(Koçu,1967:102).

Külünk: Osman Hamdi Bey'in tanımına göre "Suriye yöresi Bedevilerinin giysisinin bir cüzü olan silâhtır. Sapı dişbudaktır, bir ucu bükülüp sivriltilmiş, diğer ucu sanki örs görevini üstelenecekmiş gibi genişletilmiş ağır, çelik, bir çekiçtir"(Koçu,1967:103).

Lapçın: Kamus-u Türki'ye göre "Kaytanla bağlanır kulaklı mest" olup, mestin uzun konçlusudur. Ağzı kısa bir çizme gibi baldıra kadar çıkar ve bir kaytanla baldıra bağlanır, her zaman kundurayla beraber giyilir(Koçu,1967:107).

Lüle: Çubuğun tütün konulan kısmı. Çubuğu başka ustalar, lüleyi başkaları yapardı. Bazı lüleler çok büyük olup, bu lüleler doldurulunca saatlerce tütün içilebilirdi(Koçu,1967:107).

Makrama veya Mahrama: Osman Hamdi Bey'in tanımına göre, Arap kadınlarının başlama üst üstü koydukları üç örtüden ilkidir. Kırmızı bir tül olup, üst

bölümü altın nakışlıdır ve nakışların üzerine fındık altınları dikilmiştir. Alnın ve saçların üstüne konur. Pakalın bu tanıma ek olarak işlemeli mendil, havlu ve Peşkirler'e de makrama denildiğim söyleyip, diğer değişik kullanım alanlarını da saymaktadır(Koçu,1967:115).

Malakof: İstanbul Rum ve Ermeni kadınlarının giydiği bu giysi hakkında şu tanımı yapabiliriz: Bu giysi, aslında Fransa'da II. İmparatorluk, döneminde moda olan bir balo tuvaletidir. Özelliği, belin son derece sıkılmış olması ve eteğin içine konulmuş balinalar nedeniyle, belden aşağı kabarık bir şekilde inerek, adeta ters çevrilmiş bir sepeti andırmasıdır(Koçu,1967:116).

Maşa: Maşa bildiğimiz kor halinde ateşi tutmaya yarayan araçtır. Ancak kitabın yazıldığı "dönemde özellikle göçer Türkmenler, Zeybekler, Bedeviler arasında giyilen giysinin vazgeçilmez bir cüzünü oluşturmaktadır(Koçu,1967:117).

Maşlah: Şemsettin Sami maşlahı: "Altı üstü bir, kol yerine yukarıdaki iki ucunda yarıktan olan "bir cins üst giysi olup Araplara özgüdür; bizde kadınlar da kullanmışlardır" diye tanımlıyor. Pakalın'ın ve Bingöl'ün tanımları da buna benzerdir(Koçu,1967:118).

Mesir: Yerel bir sözcük olup Yemen'de muslinle astarlanmış bir takke etrafına sarılan yeşil sarığa verilen isimdir. Yalnız Osman Hamdi Bey'in kitabında rastlanmıştır(Koçu,1967:119).

Mest: Tabam ve yüzü yumuşak deriden, incik kemiğinin üstüne kadar çıkan kısa konçlu, düğmesiz ve bağsız, ayağa tıpkı çorap gibi giyilen ayakkabının adıdır. Hem kadın, hem erkek ayakkabısıdır ancak önemli olan husus sokağa hiçbir zaman mestle çıkılmamasıdır, üstüne muhakkak bir dış ayakkabısı giyilir. Eve girilince bu dış ayakkabısı çıkardır, sokağın kiri ve pisi bu ayakkabıda kalır. Mest temiz olduğundan dış ortamın pisliğinin eve taşınması önlenmiş olur. Abdest alınırken ayağı yıkamak yerine mestin üstüne mesih yapmak (eli ıslatarak sığama) kabul edildiğinden, bu pabucun adı 'mesh' sözcüğünden 'mest' olmuştur. Son zamanlara kadar kullanılmıştır, son dönemlerde dış ayakkabı lastik olur ve ikisi beraber satılırken 'mest-lastik' deyimi kullanılırdı. Muhakkak çorapla giyilirdi(Koçu,1967:120).

Mızrak: 1873 yılında Osmanlı halklarının erkeklerinin giysilerinin tamamlayıcı öğeleri arasında silahların büyük önemi vardı. Mızrak da özellikle imparatorluğun güney bölgelerinde yeğlenen bir savunma silahıydı. Özellikle kervan ve gezginleri koruyanlara tercih ettikleri kesici bir silahtı. Osman Hamdi Bey'in tanımına göre 2 metre uzunluğunda, kesici kısmı 5 santim eninde, ucu sivri ve 75 santim olan ve iki kenarı da kesici bir silahtı. Sap kısmı da dövme demirden yapılır, pirinç ve gümüş teller belirli aralıklarla silindir şeklinde bu sapa sarılırdı. Kesici kısım kırılırsa sap da silah gibi kullanılabilirdi(Koçu,1967:128).

Mintan: Farsça "nîmten" sözcüğünden alınmadır. Koçu'nun tanımına göre mintan: "iç gömleği üstüne giyilir, etekleri kalçaları örtecek kadar uzun, uzun kollu, düz yakalı, önü yarım yırtmaçlı, yırtmacı 3-4 düğmeyle kapanan, baştan geçirilip giyilen, avam ve esnaf harcı dış gömleği"dir. Osman Hamdi Bey'in tanımı da genel hatlarıyla Koçu'nun tanımına uymaktadır(Koçu,1967:129).

Mitre: Antik çağlarda etrafına alınlık veya sarık sarılmış sivri külahlara verilen isimdir, 'mite' okunur. Osman Hamdi Bey, özellikle çeşitli yörelerin kadın saç tuvaletlerini, örneğin Halepli Musevi kadının başlığını 'mitr'e benzetmiştir(Koçu,1967:129).

Muslin (Fransızcası; Mousscline): İsmini ilk kez üretildiği Musul kentinden almıştır. Anlamı: genellikle apre yapılmış, parlak, ince, hafif pamuklu bez'dir. İpekli veyünlüsü de üretilirdi. İlk önce yalnız Musul'da üretilen bu kumaş daha sonra

Hindistan'da da üretilmeye başlandı ama doğrudan Hindistan'da satılmaz, üretilen muslinler Musul'a gelerek orada satılırdı(Koçu,1967:129).

Müdayi: Arap ülkelerinde çarığa verilen isimdir(Koçu,1967:129).

Nafon: Ahşap malzemeden yontularak yapılmış ve ayağı tutması için deri kayışı veya tasması bulunan, özellikle ıslak, taş döşeli yerlerde, örneğin hamamlarda giyilen ayakkabı. Takunya denilen benzerinden, daha yüksek olması, taban bölümünün bir köprü gözü şeklinde oyulması, alelade malzemeden değil, şimşir, abanoz, sandal ağacı gibi kıymetli ağaçlardan yapılması, gerek ahşap kısmının, gerekse tasmasının çeşitli süslerle bezenmesiyle ayrılır. Koçu'nun belirttiğine göre on yedinci yüzyılda ünlü İstanbul hamamlarında çok süslü şimşir nalınlar bulunur ve üstlerine ait oldukları hamama dair beyitler yazdırılırdı(Koçu,1967:130).

Nefir: Aslında bir nefesli sazın adıdır, Pakalın 'burgu'dan sonraki en uzun nefesli saz olan nefirin boyunun iki arşın (aşağı yukarı 120 santim) olduğunu ve mehterhane sazları içinde mütalâa edilmesi gerektiğini yazıyor ve bazı fakirlerle dervişlerin bellerinde taşıdıkları boynuzdan yapılmış ilkel boruya da 'nefir' dendiğini ekliyor. Osman Hamdi Bey'in Bektaşi dervişinin beline asılı olduğunu söylediği nesne bu ikinci tanımdaki nefirdir(Koçu,1967:135).

Oya: Şemsettin Sami'nin tanımıyla "kadın çamaşır ve giysilerinin ve sair bazı" şeylerin (yemeni ve çevre) kenarına tığla yapılan veya yapılmış olanları hazır alınarak dikilen, ipek veya pamuk ipliğinden örgü, oymalı süs"tür. Koçu ise tanımı biraz daha açıyor: "Renkli bir ibrişimden' iğneyle çiçek veya yaprak şekillerinde örülen işlemenin adı, giysi ve baş yemenilerinin kenar süsü"(Koçu,1967:156).

Pabuç: Ayakkabının yerine genel anlamda kullanılır bir sözcüktür. Aslı Farsça 'pâpûş'tur ve tam ayakkabı sözcüğünün karşılığıdır. Dilimizde yemeni, mest, kundura, terlik ve benzeri isimler altında çeşitlenen ayakkabıların genelini ifade etmek için kitabın yazıldığı dönemde geçerli olan kelimedir: özel bir ayakkabı cinsini belirtmez(Koçu,1967:165).

Peçe: Şemsettin Sami, "Kadınların sokakta yüzlerine örttükleri kafes gibi seyrek dokunmuş örtü, tutuk nikâb" tanımını veriyor. Pakalın'ın tanımı da aşağı yukarı aynı. Peçe çarşafla beraber kullanılır. Koçu, peçenin yaşmakla karıştırılmaması gerektiğini ve yaşmaktan farkının yüzü bütünüyle örtmesi olduğunu belirtiyor(Koçu,1967:168).

Pestika: Rumeli'nde özellikle Hum kadınlarının giydiği örgü önlüğe verilen isimdir. Bu önlükte enine çizgili ve uçları kırmızı, beyaz, sarı püsküllü olurdu. Yerel bir sözcüktür(Koçu,1967:169).

Peştemal: Osman Hamdi Bey, peştemalı Trabzon yöresi köylü kadınlarının giysisi olarak tanıtıyor ve şöyle tanımlıyor: "entarinin eteğinin önüne bağlanan tek renkli ipekliden kesilmiş önlük"(Koçu,1967:169).

Plaka Tepelik: Özellikle Ege adalarının Emri sakinleri arasında yaygın olan bir baş süsüdür. Fesin üstüne konulan kuyumcu işi bir plakadan oluşur. Bunun bir örneğini Osman Hamdi Bey, Sömbeki Adası yerlisi kadının giysisinde göstermiştir (Koçu,1967:170).

Polka: Bu sözcük, gerek Kamus-u Türki gerek dönemin diğer sözlüklerinde bulunmamaktadır. Konuyla ilgili eserlerde de rastlanmamıştır. Ancak dönemi anlatan yazarların yapıtlarında, örneğin Ahmet Rasim'in eserlerinde özellikle gayrimüslim kadınların giysisi olarak polkadan söz edilmektedir(Koçu,1967:171).

Potur: Kamus-u Türki "Kıçında kırmaları çok, bacaktan dar kisve" tanımını veriyor. Hüseyin Kazım Kadri ise "bacağa gelen yerleri dar şalvar" diyor. Bu tanımlamalardan poturun diz kapağı üstündeki bölümünün özellikle bu bölümün arka

tarafının şalvarı andırdığını ama diz kapağından sonra baldırlara sımsıkı yapışıp ayağı sardığını anlıyoruz(Koçu,1967:172).

Prostela: Giritli Rum köylü kadınlarının giydiği beyaz renkli.üzerinde dal şeklindeki süsler ve siyah, mavi, sarı gül motiflerinden oluşan geniş bir nakış bandının bulunduğu etekliğe verilen yöresel isimdir(Koçu,1967:173).

Puşi: Osman Hamdi Bey puşiden, Şam yöresi Dürzi kadınlarının başına örttükleri, siyah ipekliden örtüyü anlatırken söz ediyor. Şemsettin Sami ise puşiyi; "eskiden askerlerin başlarına sardıkları hafif sarık" diye tanımlıyor; Pakalın da "Topçularla, tersane kalyoncularının giydiği başlıktır" açıklamasını yapıyor (Koçu,1967:178).

Püskül: İpekten, pamuklu iplikten, sırmadan yapılan, yukarısı top, aşağısı dağınık askı şeklindeki süsün adıdır. Özellikle feslere takılmış ve bu başlığın süsü olmuştur. Fes püskülleri genelde mavi olurdu. Fesin üzerinde; püskülün rüzgâr ve yağmurla tellerinin dolaşıp darmadağınık bir görünüm alması her zaman sorun olmuş, hatta çarşı pazarlarda özellikle Yahudi çocukları "püskülleri tarayalım" diye dolaşıp para kazanmışlardır. Koçu'nun deyişiyle halkın başına 'püsküllü bela' kesilen püsküller için 'püskül nizamnameleri' bile çıkarılmıştır. Püskülün özellikle kadın saç tuvaletindeki önemini Osman Hamdi Bey de birçok kez vurgulamaktadır(Koçu,1967:179).

Saç Bağı: Saç bağı yöresel bir deyimdir, özellikle Lübnanlı zengin Hıristiyan kadınların saç "tuvaletlerinde kullandıkları bir düzendir. Osman Hamdi Bey'in tanımına göre, saçları tutmaya yarayan ve bu iş için kullanılan düzenin iplikleri üzerine çok sayıda gümüş salkım küpelerin bağlandığı bir düzenlemedir(Koçu,1967:180).

Saçlık: Makedonya'da özellikle Selanik civarında uygulama alanı bulan bir saç süsleme şeklidir. Saçlarını göstermek istemeyen kadınlar nakışlı bir kumaş bant yardımıyla uçları düğümler, püsküller ve madeni paralarla biten bir kurdelasistemi geliştirmişlerdir. Bu kurdele sistemi giysinin etrafında, ta önlüklerinin alt bölümüne kadar iner. Yalnız Osman Hamdi Bey'in söz konusu ettiği, konuyla ilgili başka eserlerde rastlamadığımız bir saç süsleme şeklidir (Koçu,1967:181).

Saghavart: Ermeni rahiplerinin kilisede dini törenleri yönetirken giydikleri ve üstüne kıymetli madenlerden yapılmış bir haçın yerleştirildiği başlık.

Sarık: Kavuk, külah, fes gibi başlıkların üzerine sarılan tülbent, ağabani (üzerine safran sarısı ipekle yaprak dallan işlenmiş bir çeşit beyaz bez) veya şala verilen isimdir. Sarığın sarılış biçimine göre 'Burma Sarık', 'Civan Kaşı Sarık', 'Kâtibi', 'Dardağan', 'Perişanı' gibi isimleri vardır. Genelde padişah, devlet adamları ve ulema beyaz sarık sarardı. Çeşitli tarikat mensupları ise kırmızı, siyah ve yeşil sarık sararlardı, yeşil renk özellikle Hazreti Muhammed'in soyundan geldiğini kanıtlayanlarca kullanılırdı (Koçu,1967:182).

Sebil: Bedevi kadınlarının giysi kuşaklarında taşıdıkları, tütün içmeye mahsus garip şekilli bir pipoya verdikleri isim (Koçu,1967:183).

Semade: Hicaz ve Yemen'de kefiyeye verilen isim (Koçu,1967:184).

Semer: Hamalların için arkalarına astıkları düzen (Koçu,1967:185).

Signo: İstanbullu Kum kadınlarının saç topuzuna verdikleri isim. Osman Hamdi Bey, "bu topuzları yapan kadın berberleri, Süleymaniye Camii'nin mimarıyla yarışıyorlardı" diyerek bu saç topuzlarının aşırı büyüklüğüyle alay eder (Koçu,1967:186).

Sikke veya Sikke-i Şerif: Mevlevi dervişlerinin giydiği deve tüyü rengindeki keçe külahın adıdır. Silindir şeklinde uzunca bir külahtır, başı kapsayan alt kenarına oranla üst tablası daha küçüktür. Tekkelerde mevkii ve unvan Sahibi dedeler ve şeyhler

sikkelerinin alt bölümüne yeşil bir sarık sararlardı, buna destâr-ı şerif denilirdi (Koçu,1967:187).

Silahlık: Şemsettin Sami'nin tanımı Osman Hamdi Bey'in tanımına uymaktadır. "Tabanca ve yatağan gibi silahları koymaya mahsus, meşinden, kat kat kuşak". Pakalın ise silahlıkla ilgili ayrıntıları veriyor: "Saraçlar Rus meşinimden dört katlı ve tek kayışla bağlanır silahlıklar yaparlardı. Daha genç olanlar için yerli meşinden iki kulaç kadar uzunluğu olan, cifte kayışlı üç veya yedi katlı silahlıklar da yapılırdı(Koçu,1967:188).

Sivri Külah: Külah çeşitlerinin en alt tabaka tarafından kullanılanıydı (Koçu,1967:189).

Sokman: Bulgaristan'da kadınların giydiği göğüs bölümü dar aşağı kısmı geniş aba kumaştan yapılmış giysiye verilen isimdir. Dikiş yerleri beyaz yünlüden bir süs şeridiyle kapatılmıştır. Bu sözcüğe ilgili eserlerde rastlanmamıştır (Koçu,1967:189).

Stola: Eski dönemlerde Med ve Perdem tören elbisesi ve daha sonraları Romalı saygıdeğer hanımların giysisinin adıdır. Osman Hamdi Bey bu sözcüğü Diyarbakırvilayeti Kürtlerinin üst üste giydiği iki gömlekten üste giydikleri ve yerlere kadar uzanan gömlek için kullanmaktadır (Koçu,1967:189).

Su Tası: Rizeli erkek giysisinde bir eklenti olarak bulunan mataranın yöresel ismidir (Koçu,1967:189).

Şâl: Şal gibi Keşmir keçisi yününden dokunmuş ince ve çok tutulan bir yünlü kumaşın adıdır. Çiçek desenli veya düz uzun toplar halinde dokunurdu ama şal gibi top halinde değil, arşınla satılırdı. Erkek ve kadın için hırka yüzü, entari, şalvar, mintan olurdu. Ankara tiftik keçisi yününden dokunanlara 'Ankara şalisi' denilirdi ve seyrekçe dokunmuşunun adı de 'kaba şali' idi (Koçu,1967:190).

Şalvar: Şemsettin Sami'nin tanımı "Hem erkeklerin hem kadınların giydiği bol ağlı geniş üst donu" şeklindedir. Çakşır ve poturdan farkı, bacakların ayak bilekleri üstüne kadar gayet bol olarak inmesidir. Cep ağızlan ve paça kenarları şeritler ve kaytanlarla süslenirdi. Koçu kadın şalvarlarının, şalvarı giyenin zenginliğine göre en ağır ipekli ve işlemeli kumaşlardan harcı âlem pamuklu bezlere kadar kesildiğini söylüyor. Erkek şalvarları ise yünlü kumaşlardan, çuhalardan, şalilerden, bazı aşırı süs meraklısı gençler için atlaslardan kesilirmiş(Koçu,1967:190).

Takke: Kavuk, külah, fes gibi herhangi bir başlığın altına giyilen ve başın terini emerek başlığın kirlenmesini önleyen, ince bezden yapılmış hafif başlığın adıdır(Koçu,1967:191).

Tantur: Suriye ve Lübnan'da yaşayan Dürzi kadınlarının alınlarıma üstüne koyulan boynuz şeklindeki başlıktır. Dürzi kadınları dışarı çıkarken bu boynuz başlığın üstüne peçelerini koyarlar. Tanturun bütün dış yüzeyi fondaki Şam işi süslemelerle karışan kabartma halindeki çiçek ve yaprak desenleriyle süslüdür. Tamamen yöresel bir başlık olup, ilgili yapıtlarda tanımına rastlanmamıştır(Koçu,1967:192).

Tas Tepelik: Tepelik denilen, ve başa konulan takının, fesi tamamen örten tas imparatorluğun güney vilayetlerinde kullanılan tepelikler böyleydi(Koçu,1967:193).

Tennure: Pakalın, Mevlevi dervişlerinin giysisi olan tennureyi şöyle tanımlıyor: "Kolsuz, yakası yırtmaçlı, bel yeri kırmalı bir cins uzun entaridir. Bele elifi denilen bir kuşak sanki, üstüne de salta biçiminde deste gül denilen kısa ceket giyilir. Tennure günlük ve sema törenlerinde giyilenler olmak üzere iki türlüdür, sema tennureleri daha uzun olur." Yazlık tennureler beyaz, kışlıklar siyah olurdu, destegüller tennureyle aynı renkti (Koçu,1967:193).

Terlik: Genelde ev içinde giyilen hafif bir ayakkabıdır. Tabanı kösele, üstleri ise deri olabileceği gibi keçe kadife olabilir. Sırma veya inci işlemeli olanları da vardır(Koçu,1967:194).

Tepelik: Ya fes üstünde ya da doğrudan doğruya bir başlık gibi giyilen, saç üstündeki takı olarak düşünülebilecek bir düzenlemedir.(Koçu,1967:195).

Tesbih: Namazın sonunda Allah'ın isimleri okunduğu zaman sayının anlaşılması için ortası delik, nadir ve güzel taşlardan veya rengi ve kokusu güzel ağaçlardan yapılmış toparlakların bir ipe dizilerek uçlarının birleştirilmesiyle oluşan dizgi diye tanımlayabileceğimiz tesbih, genellikle 99'luk olurdu, ve 33 tanelik üç kısma bölünürdü. Bu bölümleri "nişane" denilen özel parçalar ayırır ve tesbihin en sonunda "imame" denilen farklı bir diğer özel parça bulunurdu. Yalnız 33'lük tesbihler olduğu gibi, tekkelerde 500'lük hatta 1000'lik tesbihler olurdu. Pakalın'a göre taş tesbihler akik, amber, bağa, cam, lüle taşı, fildişi, inci, kehribar, mercan, necef, sedef, yeşim ve gergedan boynuzundan yapılırdı. Ağaç tesbihler ise abanoz, demirhindi, gül ağacı, öd ağacı, pelesenk ve sandal ağacından yapılırdı.(Koçu,1967:196).

Teslim Taşı: Bektaşi bacalarının söğüşlerinde taşıdıkları on iki köşeli bir taşın adıdır, on iki köşe on iki imamı simgeler. Osman Hamdi Bey taşın yeşim olduğunu ve sağ kulağa takılan bir küpeyle tamamlandığını yazmaktadır. Ancak Bektaşilerde küpe takanlar "mücerret" olanlar, yani bekâr kalmayı kabul eden dervişlerdir(Koçu,1967:197).

Tozluk: Koçu'nun tanımına göre kısa çakşır giyen erkeklerin bacakların kirlenmemesi için baldırlarına geçirdikleri kumaş parçasıdır. Kanımızca bu eksik bir tanımdır, Osman Hamdi Bey'in verdiği çeşitli örneklerde tozluk genel anlamca bacaklara sarılan, Yanya'da olduğu gibi üstü çok süslü, Kastamonu'da olduğu gibi çok sade bir bez parçası olabilen, bazı durumlarda şalvar giyilse de kullanılan bir bacak örtüşüdür (Koçu,1967:198).

Trabzon İşi: Bir gömlek kumaşıdır. Trabzon'da yalnız Mekke Şerifleri için dokunan ve Şerif ile adamlarının gömleklerinde kullanılan, şaşırtıcı beyaz renkte, pamukluyla bürümcük ipeğinin karışımı ince, şeffaf, esnek olduğu kadar sağlam, hafif ve parlak olan bir kumaş cinsidir(Koçu,1967:198).

Tülbent: Doğrusu dülbent'tir. 'Pek ince, beyaz sarıklık bez' diye tanımlayabiliriz. Sık ve seyrek dokunuşuna, ipek veya pamuklu oluşuna göre çeşitleri vardır. Sarıklık olarak kullanımı yaygın olduğu gibi yazma yöntemiyle üzerine nakışlar yapılarak kadınlara tülbentten yemeni ve başörtüsü de yapılmıştır(Koçu,1967:198).

Ustruga: Arnavutluk'ta İşkodra yörelerinde, köylü kadınların giydiği pardösüyle benzer üstlük. Yöresel bir sözcük olup başka yerde rastlanmamıştır(Koçu,1967:199).

Uzun Aba: Başka yerde rastlamadığımız 'uzun aba' deyimini Osman Hamdi Bey iki yerde kullanıyor. 1- Bulgaristan'da Rum kadınlarının giydiği redingota benzeyen uzun ceket 2- Şam yöresi- Dürzi kadınlarının omuzlarına atarak bütün giysilerinin üstüne giydiği, maşlaha benzer üstlük(Koçu,1967:199).

Yaşmak: Şemsettin Sami'nin tanımıyla yaşmak "Müslüman kadınların sokakta, eğer ferace giymişlerse yüzlerine yerleştirdikleri ince beyaz tülbentten örtüdür. Biri yukarıdan biri aşağıdan gelerek, gözlerin önünde bir aralık bırakan iki parçadan oluşur. Bu parçaları düzenlemeye 'yaşmak tutunmak' denilir(Koçu,1967:200).

Yatağan: Silah olarak kullanılan bir cins uzun bıçaktır, beldeki silahlıkta taşındığından bu adı almıştır. Özellikle Anadolu halkının silah taşıyanlarının kılıçla birlikte vazgeçmedikleri bir kesici silahtır(Koçu,1967:205).

Yazma: Üzerine el kalıplarıyla çiçek şekilli süs motifleri basılan yemenilere verilen isimdir. En güzelleri İstanbul'da, Kandillide yapılırdı(Koçu,1967:207).

Yelek: Kolsuz, çoğu zaman önü açık, eteği bele kadar kısa olup, mintanın üstüne, ceket, salta veya cepkenin altına giyilen bir giysi. Erkek yelekleri çuha ve

kadifeden, kadın yelekleri ipekli kumaşlardan olurdu ve kadın yeleklerinin kenar ve alt bölümleri nakışlarla süslenirdi(Koçu,1967:208).

Yemeni: Şemsettin Sami'ye göre "alt tabakanın giydiği kısa kenarlı, kırmızı, sarı veya siyah renkte sahtiyandan (sepilenerek boyanmış ve cilalanmış deri) yapılan kaba pabuç" tur. Ökçeli ve üstü açık bir ayakkabıdır. Koçu İstanbul tulumbacılarının da yemeni giydiklerini ama bu yemenilerin, onların rahat koşmaları için ince sahtiyandan yapıldığını ve taban köselelerinin de gayet ince olduğunu söylüyor, çifti 60 dirhem (aşağı yukarı 180 gram) olan tulumbacı yemenileri varmış(Koçu,1967:210).

Yemeni: Etrafı fırdolayı oyayla çevrili, yazma yöntemiyle üstlerine çiçek motifleri basılmış tülbent beze verilen isimdir. Kadın baş süslemelerinin ana öğelerinden biridir, 'Kundak Yemeni' ve 'Salma Yemeni' denilen iki şekilde başa sarılırdı. Daha önce açıkladığımız hotoz denilen saç tuvaletlerinin de ana süs elemanıydı(Koçu,1967:216).

Zeybek Kabağı: Zeybeklerin, silahlıklarına astıkları su matarasına verilen isimdir(Koçu,1967:220).

Zühbe: Hicaz ve Yemen'de fişekliğe verilen isimdir(Koçu,1967:8-230).

7. SONUÇ VE TARTIŞMA

Tarihte büyük bir coğrafya üzerinde hüküm süren ve birçok milleti nüfuzu altına almayı başarmış olan Türkler, siyasi, sosyal ve kültürel olarak zaman içinde birçok toplumu etkilemiştir.

Giyim ve kuşam konusunda bu kültürel etkiler ve değişiklikler yer aldı. Türklerin giyim tarzı Orta Asya Türk kültürünün birer yansımasıdır. Önceleri kitleler halinde Anadolu'ya gelen ve daha sonra Anadolu'yu vatan edinen Türklerle birlikte, Orta Asya Türklerinin giyim çeşitlerinin Anadolu'ya kadar geldiği ve çevrelerini etkileri altında bıraktığı örneklerle kanıtlanmış olmaktadır. Geleneksel Türk giyimini oluşturan öğelerden en önemlisi giysi ve buna bağlı olarak giysiyi tamamlayan unsurlar bütünüdür bu giyim kuşam unsurları, başlık ve saç şekilleri, takılar ve kullanılan süsleme malzemeleri, kullanılan kumaşlar ve bu kumaşlardan meydana gelen giyim elemanlarıdır. Anadolu'da çeşitli malzeme üzerinden devam ettirilen bu kültür unsurları bazen değişerek bazen de değerini ve şeklini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Toplumların medeniyet kurup kültürlerini yaşattıkları yerlere bakıldığında kültürel unsurlar üzerinde etkili olan malzemelerin o topraklarda bulunup bulunmadığı da önemli bir ayrıntıdır. Mesela eğer ki o toplum hayvancılık yapmıyorsa yün ve bununla ilgili malzemelerden söz edilemezse bile miktar olarak azdır.Yani yaşanılan coğrafya ve tabiatın insanlara sundukları daima insanları yönlendirici olmuştur. Türkler hayat tarzları ve bulundukları coğrafya itibarı ile kültürel hayatlarını ve giyim kuşamlarını buna göre yönlendirmişlerdi.

Giyim ve kuşamda kadın ve erkekleri birbirinden ayıran motifler farklıdır. Kadınların zülüfleri ve takma uzun saçları, yüzlerindeki benler, sürmeli gözleri, allıkları ve kınalı elleri ile başlık çeşitlerinden yaşmak şekilleri, didemler ve alın ortasına konan kıymetli taşlar kendilerine özgü motiflerdir. Ortak başlık olan, dilimli taçlar, sarık, börk tiplerinin büyük bir değişime uğramadan yüzyıllarca kullanıldığı görülür. Başların etrafındaki haleler simavi parlaklığı, mevkii simgeler. Aynı şekilde erkeklerinde başlarına çeşitli malzemeden ve şekillerden oluşan başlıklar taktıkları görülmüştür. Yine aynı şekilde erkeklerinde kullandıkları başlıklar ihtiyaca, mevki ve makama göre farklılıklar gösterir. Kaftan, mintan, elbise, hırka ve üç etek, şalvar, cepkenler, içlik, ayakkabılar ve çoraplar hepsi önemli giyim unsurlarıdır. Kaftan sağdan sola kapanması Türklere ait bir özelliktir. Savaşçı kavimlerin tipik giyimi olan şalvar, çakşır ve poturun minyatürlü el yazmalarında aslına uygun şekilde işlendiği, bu giyimlerin Uygurlara kadar dayandığı görülür. Ayakkabı olarak Türklerin çizmeye önem verdiği, M.Ö. 2'nci ve 1'inci yy.larda Büyük Hunların keçe çorap ve çizmeyi, Göktürklerin ve Uygurların keçe çizmeyi kullanmayı sürdürdükleri, sonraları da İslâm dünyasında yayıldığı bilinir. Orta Asya'da kullanılan kırmızı renkli çizme hükümdarlığın simgesiydi. Anadolu Türklerinde ise sarı çizmenin aynı anlamda kullanıldığını görürüz.

Kadınların terlik ve pabuç giydikleri, bunların üzerlerinin parlak pullarla süslendiği belirtilir. Türklerde takılar giyim kuşamın bir parçasıdır. Altın ve gümüşten küpeler, inci ve saçaklı altın gerdanlıklar kullanılan takılar arasındadır. Takı malzemeleri sosyal tabakalara göre değişir. Kullanılan takılar Osmanlı sarayı ve çevresinde ise daha değerli taşlarla malzemelerle yapılırdı, ancak halk arasında kullanılan malzemelerde farklılık olurdu.

Giyimin önemli bir unsuru olan kemerler kıymetli madenlerden, deriden ve yünden yapılırdı. Bu öğeler kişinin sosyal düzeyi, özel zevki ve varlık derecesine göre değişirdi. Anadolu'da örgülü kuşak tipi yaygındır. Kol bantları-tiraz, ince ve kalın düz bant şeklindedir. Bantlar genel olarak kumaştan yapılırdı.

Eski Türklerde giyim kuşamla ilgili görsel bilgileri av ve savaş sahneleri, saray eğlence hayatı ile ilgili görsellerden, taş heykellerden görebiliyoruz. Osmanlı dönemi ve Harput vilayeti ile ilgili olarak ta minyatürler yabancı ressamların resimleri ve dönemi anlatan kartpostallardan görebilmekteyiz. Türklerin, Orta Asya'dan Batı'ya gelip İslâm dünyasında yer almalarından sonra yeni yerleştikleri yörelerden sentez yoluyla aldıkları yenilikleri eski gelenekleriyle kaynaştırarak kendilerine has bir giyim kuşam oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti döneminde durum aynıydı. Saraydaki giyim kuşam kendine has özellikler göstermiş, halk Anadolu'nun bazı yörelerinde aynı giyim şeklinin devamı izlenmektedir.

Osmanlı Devletine baktığımızda giyim ile ilgili görülen birçok şeyin aynı şekilde Harput vilayetinde de devam ettiğini sadece bölgesel çok küçük farklar bulunduğunu görürüz. Harput hem coğrafi açıdan hem de siyasi anlamda bulunduğu konum itibariyle kendine has özellikler göstermiştir. Osmanlı İstanbul unda ortaya çıkan moda akımları Avrupa'nın yakından izlenmesi saray kadınlarının modaya uyma çabası, kullanılan kumaşlar ve elbise modelleri tabi ki farklılık arz etmiştir ancak sadece büyük şehirlerde modayı takip etme çabası var iken Harput da dahil Anadolu'nun birçok yerinde durum bundan biraz farklıydı.

Harput şehri on altıncı yüzyıldaki Türk şehirlerinin bütün özelliklerine sahiptir. Harput ta köklü bir şehirleşme mevcuttur, Harput Anadolu içinden geçen değişik ticaret yolları üzerinde bulunur, bu özelliği de şehre büyük avantajlar sağlamıştır. Harput'un ekonomik hayatında tarım ve hayvancılık önemli olduğu kadar tarım dışı faaliyetlerde önemli yer tutar. Harput'un bir Türk İslam şehri haline gelmesinde Harput ta fetihlerde bulunan fatihlerinde büyük etkisi olmuştur, bu fatihlere ait türbelerin yanına inşa edilmiş olan zaviyeler, cami, mescitler ve medreseler toplumun yararına olmuş vakıflar şehirleşmede önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü Bedesten ve çarşılarda Osmanlı şehirlerinin merkezini teşkil eder. Harput ta sanayi faaliyetleri içerisinde en başta geleni dericilikti halk bu derileri kullanarak değişik giyim malzemelerinde kullanılırdı, çarık, çizme, papuç, hayvan koşumları eğer, semer ve günlük hayatta kullanılan daha birçok eşya yapılırdı. Harput ta dokuma sanayisi de gelişmişti, çehharkezi denilen bölgeye has bir kuşak bezi dokunurdu hatta dokunan malzemeler okadar kaliteliydi ki bölgenin çevresine de satılırdı. Ayrıca Harput ve çevresinde pamuk üretimi de ileri bir sevideydi, iplik ve kumaş imal eden atölyelerde vardı bu iplik ve kumaşlara renk kazandırmak için bazı köylerde boyahane bile bulunuyordu. Aynı zamanda saraçlık ve dokumacılık ta yaygındı özellikle on altıncı yüzyıldan sonra el sanatları ve atölye tipi sanayi tesisleri de kurulmuştu. Bu dönemde dokunan halı, kilim çul ve keçe çeşitleri üstün nitelikleri sayesinde Osmanlı devletinin tüm bölgelerine satılmaktaydı. Dokumacılığın bu kadar ileri seviyede olmasının sebebi ise, yapılmakta olan pamuk tarımı ve hemen her evde pamuk ipliği yapımında kullanılan çıkrıklar ve dokuma kuyusu denilen el tezgahları'nın varlığıdır. Harput ta ipliklerin boyanmasında kullanılan Cehri bitkisi oldukça fazla yetiştirilmekteydi.

Bütün bunlar Harput'un dokuma faaliyetleri açısından önemli bir yer olduğunu gösterir. Tüm bu uğraşıların yanında yaygın olarak Çitçilik, bezircilik, oymacılık, kumaş basmacılığı, semercilik ve marangozluk ile uğraşmaktaydı. Bugünkü anlamda olmasa bile küçük endüstri tesisleri mevcuttu bu tesisler, boyahane, tabakhane, kirişhane, mumhane ve değirmenler gibi kuruluşlardı.

Harput ta ailenin sosyal yapısına bakacak olursak Osmanlı'nın aile yapısında pek te farklı değildi, Türk toplumunun ve İslam anlayışının getirdiği bütün özellikler Harput tada hakimdi. Şer-i hukukun yanında örf-i hukukta geçerliydi. İslam daki evlenme boşanma gibi birçok husus Harput tada aynen uygulanıyordu. Toplumun temel

birimi olan ailenin yaşadığı ev çok önemliydi Harput ta evler genellikle bir veya iki katlı olup, önünde bir avlusu olurdu, cadde veya sokağa bakan bu evlerde ilk göze çarpan özellik, etrafının yüksek ve penceresiz duvarla kerpiçten yapılmış olmalarıdır. Evleri genellikle emniyet ve gibi faktörler göz önünde bulundurularak yapılırdı.

Harput giyiminde öne çıkan özellikler şunlardır; yelek, gömlek, miso (kombinezon), tuman, don (kilot), evdelik ve misafirlik giysilerdir, misafirlik giysiler üç etek, şalvar, içlik ten oluşurdu. Sokağa çıkarken de kadınlar genellikle çarşaf giyerdi kışın kürk kullanımı yaygındı kullanılan bu kürkler halkın sosyal tabakasına mevkiine ve maddi imkanlarına göre değişirdi. Harput ta kadınlar giyimi tamamlayan unsur yüzük, halhal vs. idi. Bütün bunlardan anlıyoruz ki bir bölgenin hayat koşullarını, yaşam biçimini ve kültür yapısını oluşturan unsurlar vardı, içinde bulunulan coğrfya, bölgenin iklimi, dini ve ekonomik yapı giysiyi şekillendiren önemli konulardı. Harput Ermenilerin ve Kürtlerin de yaşadığı bir bölge olması itibariyle de farklı kültürleri içinde barındıran bir yapıya sahipti. Harput ta giyim kuşam Osmanlı giyimine paralel olarak gelişmiş ancak Osmanlıdan farklı olarak bazı bölgesel özelliklerde göstermiştir.

KAYNAKLAR

AÇBAL.,2000 .Bir Çerkez Prensesinin Hatıraları, Remzi Kitabevi, İstanbul, 134s.

AKKAN,E.,1972."Elazığ ve Keban Barajı Çevrelerinde Coğrafya Araştırmaları", A.Ü.Coğrafya Araştırma Dergisi, Sayı 5-6 Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, ss. 200-230.

AKÇE,F.,2006. Osmanlıda Kültürel Hayat, Işık yayınları, İzmir, 145s.

AKÇORA,E.,1989. Tanzimat dan Milli Mücadeleye Harput da Ermeniler ve Faaliyetleri (1839-1922) , Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 154s.

AKSIN,A.,1999. 19. Yüzyılda Harput Elazığ, Ceren Ofset Matbaacılık, Elazığ, 258s.

ALPAY,N.2000. Women in the Ottoman Empire, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 158s.

ANABRİTANİCA,2000. Genel Kültür Ansiklopedisi Cilt:15, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1040s.

ARDIÇOĞLU,N.,1997. Harput Tarihi, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 300s.

AŞAN,M.B.,1999. Osmanlı Öncesi Harput ve Yöresinde Türk İskanının Tarihi Gelişimi, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 100s.

AYBET,G.Ü.,2003. Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699), İletişim Yayınları, İstanbul, 120s.

AYDÜZ,S.,1999. Yaşantıları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi, İstanbul, 160s.

BABİNGER,F.,2003. Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı, İletişim Yayınları, İstanbul, 362s.

BAYKARA,T.,2001. Türk Kültür Tarihine Bakışlar, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 120s.

_____1967. "Cehri Üzerine Notlar", İ.Ü.Coğrafya.Enst.Derg., 8(16), ss. 160-175

BELGE,M.,2005. Osmanlı da Kurumları ve Kültür,İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 358s.

BARBARO,J.,2009. Anadolu ve İran'a Seyahat ,Yeditepe Yayınları, İstanbul, 149s.

BİLGİÇ,E.,2001. Anadolu'nun Yer Adları adlı Makalesi-Belleten, 10 (39), ss. 39-50

CIBIROĞLU,Y.,2004. Kadın Saçı Büyü ve Türban, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 110s.

ÇELEBİ,E.,2011. Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt:I, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 550s.

ÇETİNDAĞ,Y.,2002. Türk Kültüründe Hayvan ve Bitki Motifinin Seyri Türkler Ansiklopedisi IV. cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 845s.

DANIK,E.,1998. Dünü ve Bugünüyle Harput, Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Ankara, 95s.

DEMİR,M.,2004. Büyük Selçuklu Tarihi, Sakarya Yayıncılık, Sakarya,142s.

ERDEN,A.,1999. Anadolu Giysileri,Kendi Yayınevi, Ankara, 150s.

ERGÖZ,M.,1983. Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, Remzi Kitabevi, 130s.

ERİNÇ,S., 1953. Doğu Anadolu Coğrafyası, İ.Ü. Coğrafya. Enst. Yay.No:15, İstanbul.

FARAQHI,S.,1997. Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla,Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 365s.

GİLEROĞLU,B.,1999. Osmanlı Sarayı Kadın Giyimine Bir Bakış, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 79s.

GÖRÜNÜR,L.,2010. Osmanlı İmparatorluğu'nun son Döneminden Kadın Giysileri, Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu, Ankara,95s.

GÜLENSOY,B.,1996. Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 44s.
GÜNALTAY,Ş.,1973. Yakın şark II., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 219s.
GÜNDÜZ,F.,1999. Osmanlı Sarayı Kadın Giyimine Bir Bakış, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 621s.
GÜRTUNA,S.,2002. Türkler Ansiklopedisi XI., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 785s.
HAMDİ BEY,O. ve LAUNAY,M.,1973. 1973 Yılında Türkiye de Halk Giysileri, Sabancı Üniversitesi Yayını, İstanbul, 215s.
HAYTA,N.,2005. Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketi, Gazi Kitabevi, Ankara, 115s.
IŞIK,A.,1998. Malatya 1830-1919, Kendi Yayınları, İstanbul, 150s.
İSLAM ANSİKLOPEDİSİ 5/1 CİLT. 2001. Eskişehir Etam A.Ş. Matbaa Tesisleri, Eskişehir, 136s.
KAFESOĞLU,İ.,2003. Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 319s.
KARABORAN,H.H.,1989." Elazığ'da Endüstrileşme Faaliyetleri",F.Ü. Dergisi. Sosyal Bilimler, 3(2), ss. 200-214.
KARAKIŞLA,Y.S.,2003. Tarih ve Toplum, Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler III.(1869-1923), iletişim Yayınları, İstanbul, 341s.
KAZICI,Z.,1999. Dünü ve Bugünüyle Harput I. Osmanlı Arşivlerine Göre Vakıfların Harput'taki Hizmetleri, Diyanet Vakfı Yayınları, Elazığ, 344s.
KILIÇ,O.,1989.19, Yüzyılda Harput da Misyoner Faaliyetleri, Fırat Üniversitesi Dergisi, Sosyal Bilimler cilt:3 sayı :2, Elazığ, 197s.
KOCABAŞOĞLU,U.,1989."Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika"19. Yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları, Arba Yayınları, Tarih-Anı-Dizisi, İstanbul, 445s.
KOÇ,F.,1999. Erdem cilt:10, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 65s.
KOÇU,R.E.,1967. Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 260s.
KÖYMEN,M.A.,2001. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan Zamanı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 170s.
KUBAREV,G.,2002. Orta Asyalı Türklerin giyimleri,Türkler Ansiklopedisi, C.IV, Ankara, 220s.
LEWİS,R.,2009. Osmanlıda Gündelik Yaşam, İletişim yayınları, İstanbul, 215s.
MEMİŞOĞLU,F.,1995. Harput da Gelenekler İnançlar ve El Sanatı, Yücel Ofset, Elazığ, 95s.
MEMİŞOĞLU,F.,2006. Harput Halk Bilgileri, Elazığ Kültür Derneği Yayınları, Elazığ, 120s.
MOLTKE.F.H.V., 1969. Türkiye Mektupları, Çev.Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, İstanbul,245s.
OĞUZ,B.,2004.Türkiye Halkının Kültür Kökenleri IV., Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, İstanbul, 287s.
OS,N.V.,2002. Türkler Ansiklopedisi Cilt:XII., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 516s.
ÖGEL,B.,1978. Türk Kültür Tarihine Giriş I., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,2s.
_____ Türk Kültür Tarihine Giriş II., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,16s.
_____ Türk Kültür Tarihine Giriş III., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,20s.
_____ Türk Kültür Tarihine Giriş IV., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,45s.
_____ Türk Kültür Tarihine Giriş V., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,98s.
ÖZBAĞI,T.,2002. Geleneksel Türk Takıları ve Süs Eşyaları Türkler Ansiklopedisi Cilt:VII., Ankara, 455s.

ÖZKAN,Ö.,2007. Osmanlı Toplum Hayatı, Kitabevi Yayınları, İstanbul,111s.
ÖZ,T.,1951. Türk Kumaş ve Kadifeleri II., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 311s.
ÖZPULAT,F.,1992. Kaybolmakta Olan Geleneksel Giyim Kuşamımızda Doğal Objelerin Süs Amaçlı Kullanımı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 225s.
PAŞA,A.M.,2009. Osmanlı İmparatorluğunda Makamlar ve Kıyafetler 1299-1826, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 110s.
RAUX,S.P.,2007. Türklerin Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 110s.
SANDIKLARDA SAKLI SARAY YAŞAMI,2006, TBMM Milli Saraylar, İstanbul, 355s.
SARACOĞLU,H.Z 1956. Doğu Anadolu, Cilt 1, Türkiye Coğrafyası Üzerine Etütler, Maarif VekaletiNeşriyatı, İstanbul, 215s.
SCHWEIGGER,S.,2004. Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581, Kitap Yayınevi, İstanbul, 248s.
SEVİN,N.,1990. On üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış, Başbakanlık Kültür Yayınları, Ankara,245s.
SEVİNÇ,N.,2007. Türkler de Kadın ve Aile, Bilge oğuz Yayınları, İstanbul, 115s.
SEZGİN,M.,BEDÜK, 2000. Osmanlı Dönemi Kadın Giysileri Model ve Süsleme Özelliklerinden Günümüz Tasarımcıları, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 95s.
SİPAHİOĞLU,O.,1984. Yayınlanmış Vesikalar Işığında 17. Yüzyıl Saray Kumaşlarının Yozlaşma Nedenleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 180s.
SUNGUROĞLU,İ.,1958. Harput Yollarında Cilt:I, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı,İstanbul, 244s.
_____1959. Harput Yollarında Cilt:II,Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı,İstanbul, 14s.
_____1987. Harput Yollarında (Seçmeler), Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları Ankara, 140s.
SÜMER,F.,1976. Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,147s.
SÜSLÜ,Ö.,1989. Türkler Ansiklopedisi cilt:VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 199s.
ŞEHSUVAROĞLU,H.,1999. İstanbul'dan Sesler ve Renkler ,Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A. Ş., 359s.
TANER,E.,2009. Osmanlı Esnafı Ticari ve Sosyal Hayat, Halk bank Yayınları, İstanbul, 345s.
TEKİN,Z.,2002. Osmanlılarda Kürk Kullanımı, Türkler Ansiklopedisi cilt:10, Ankara, 654s.
TEZCAN,H.,2002. Osmanlı Dokumacılığı Türkler Ansiklopedisi Cilt:XII., Ankara,447s.
TURAN,O.,2003. Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 311s.
_____1971. Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Yayınları, İstanbul,174s.
TÜRK ANSİKLOPEDİSİ CİLT:XVIII, 1970. Milli Eğitim Basımevi, Ankara 288s.
ÜNAL,M.A.,1989. XVI, Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 99s.
YAVUZ,F.,2000. Osmanlı İmparatorluğu XVI.-XIX. Yüzyıllar Arasındaki Sultan Giysileri Üzerine Bir Araştırma, Lisans Tezi, Ankara, 133.
YILMAZ,S.,2002. Saraylı Bir Kadının Gardırobu XIII. Türk Tarihi Kongresi, Ankara,130s.

YINANÇ,M.H.,1944. Türkiye Tarihi-Selçuklular Devri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 245s.

UZUNÇARŞILI,İ.H.,1984. Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 285s.

_____1999. Osmanlı Tarihi VII.,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 92s.

İnternet Kaynakları

wwwelaziz.net/yerelkültür.htm 21.12.2012

wardomhttp://www.wardom.org/showthread.php?t=212529 21.12.2012

http://www.Osmanlı Kostümleri.com/Osmanlıda Kumaş html. 21.12.2012

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı – Soyadı	:Mehtap Avcı
Doğum Yeri ve Tarihi	: Malatya-28.06.1981

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi	:K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	:K.Maraş Sütçü İmam Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrenimi	:
Bildiği Yabancı Diller	:İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	:

İş Deneyimi

Stajlar	:
Projeler	:
Çalıştığı Kurumlar	:

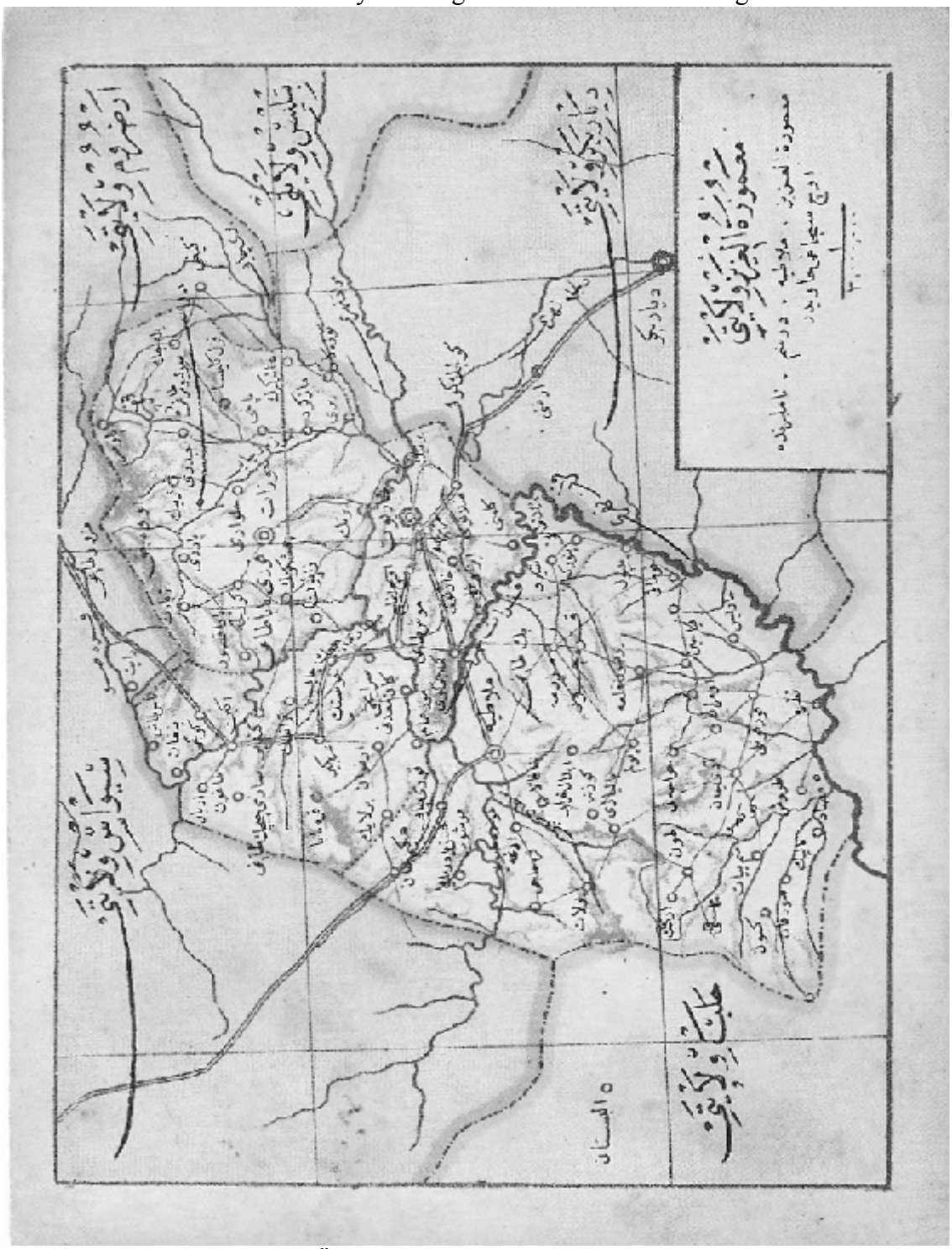
İletişim

E-Posta Adresi	:mehtapppavci@hotmail.com
Tel.	:05079230626

Tarih :

EKLER
GÖRSELLER

Görsel 1: Mamurat'ul-Aziz vilayeti ile ilgili döneme ait harita örneği

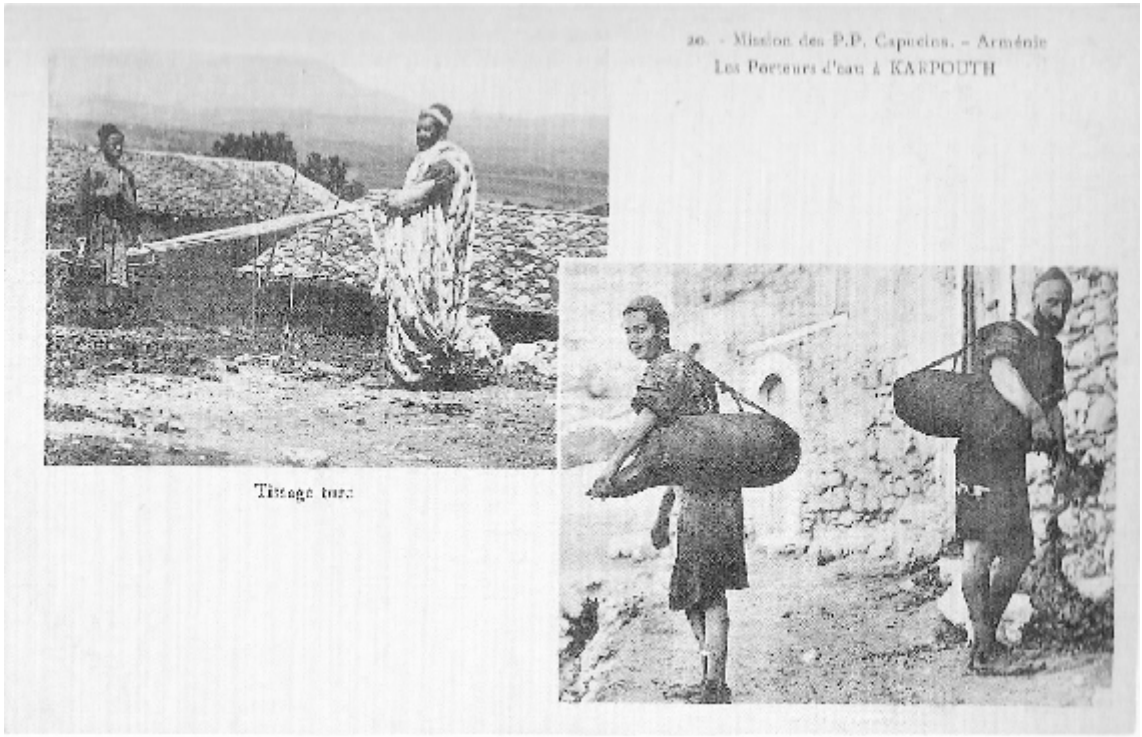

(bkz. Osman Köker, 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler, s. 300).

Görsel 2: Harput'tan Bazı İnsan Manzaraları

Kapusen Rahiplerin bir kartpostalında Harput'ta dericilikle uğraşanlar (bkz. Osman Köker, 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler, s. 303).

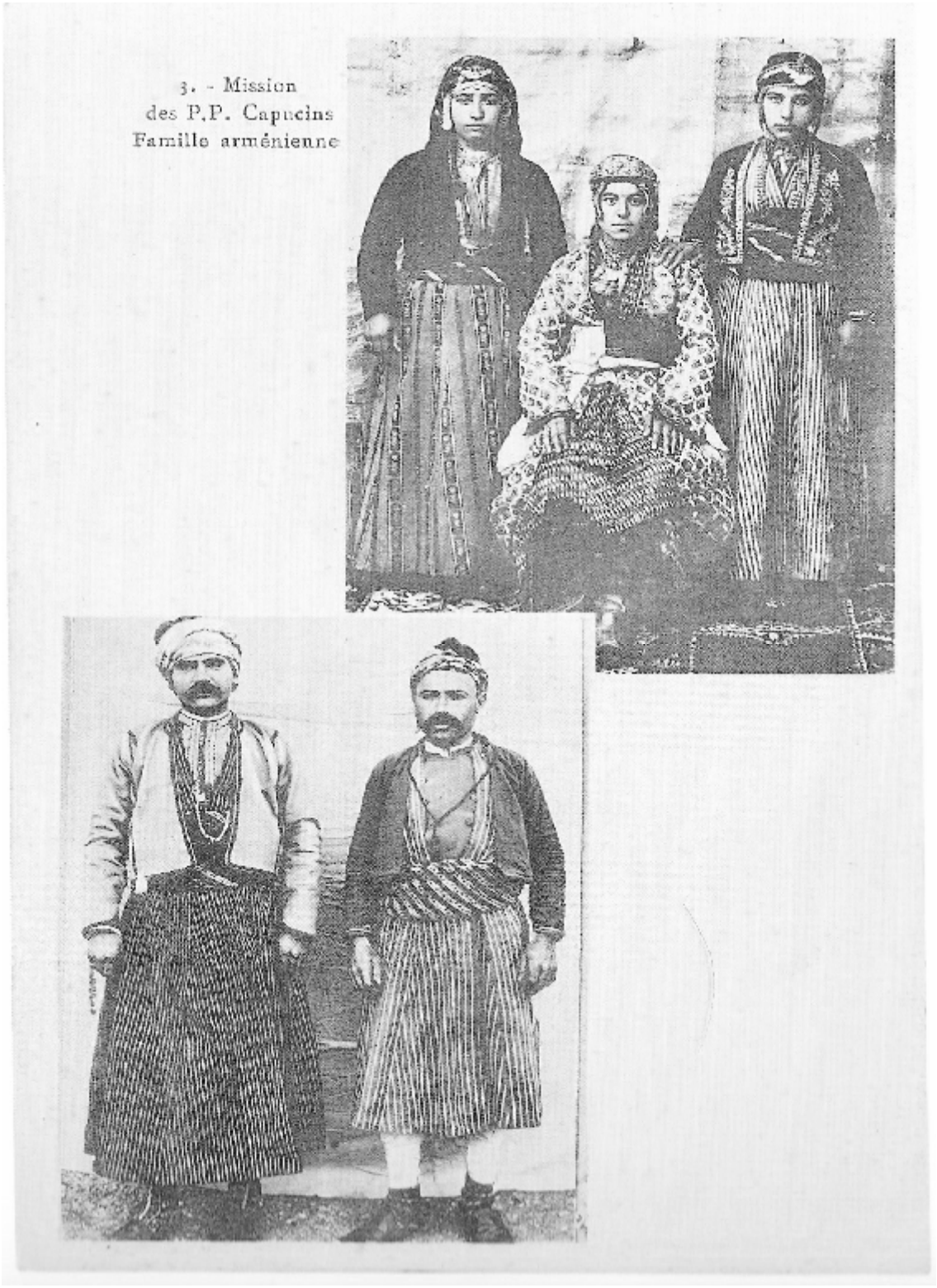
Harput'ta dokumacılar ve sucular (bkz. Osman Köker, 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler, s. 303

Harput'un Pazmaşen ya da Bismişan (bg. Sarıçubuk) köyünden genç Ermeni erkek ve kızlar (bkz. Osman Köker, 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler, s.307).

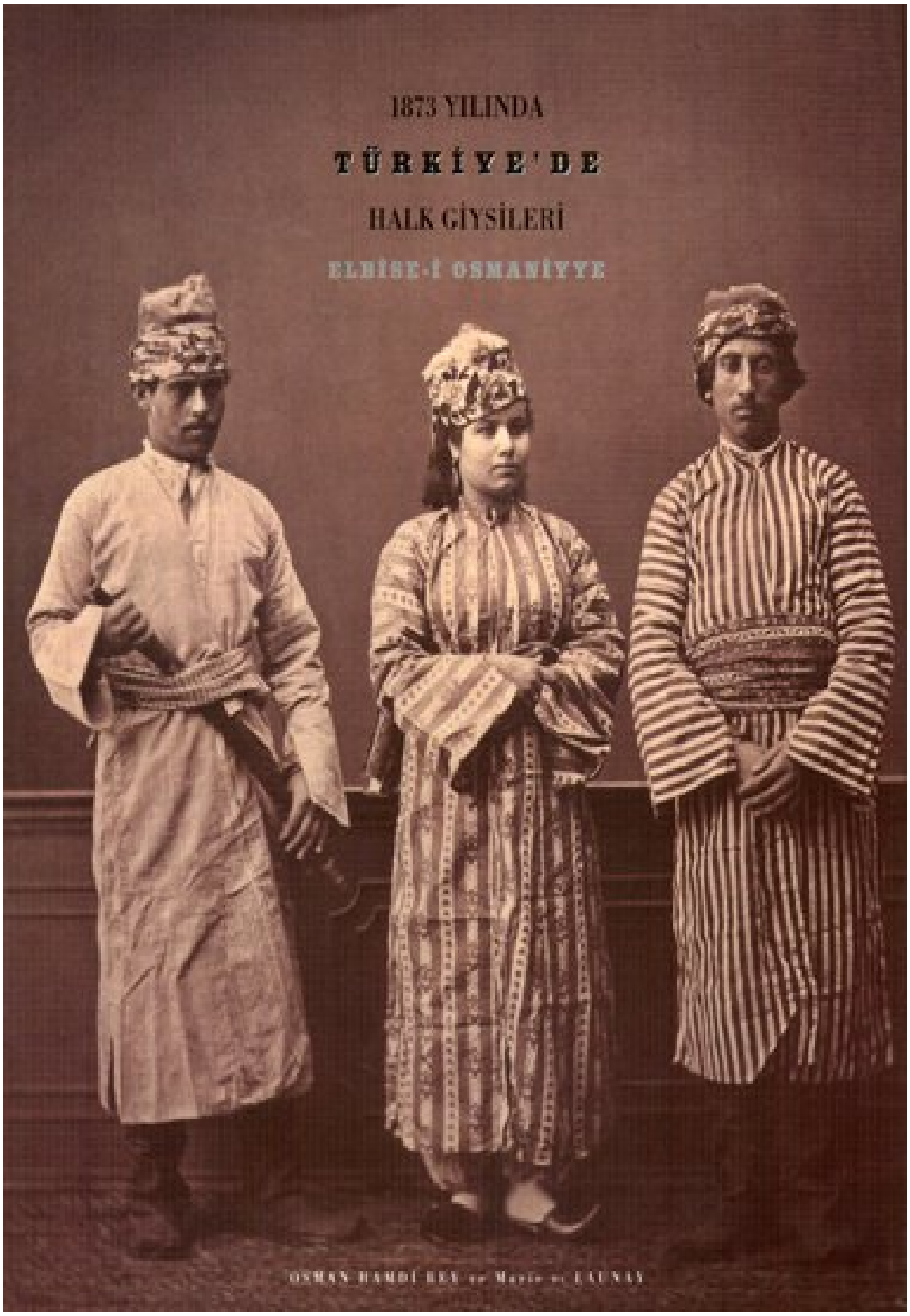
Pazmaşenli Ermeni kadınlar (bkz. Osman Köker, 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler, s. 307).

Kapusen Rahiplerin hazırladığı bir kartpostalda Malatya'da Ermeni ailesi (bkz. Osman Köker, 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler, s. 312).

Görsel 3: 1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Bu Giysi örnekleri Harput Bölgesi dahil Anadolu'nun değişik Bölgelerini kapsayacak şekilde hazırlanmıştır.

Diyarbekirli Müslüman - Diyarbekirli Hıristiyan – Palulu Kürt (soldan sağa)

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Diyarbekirli Müslüman Hanım-Diyarbekirli Hristiyan Hanım-Palulu Kürt Kadın (soldan sağa).

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Erzurum Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Diyarbakır Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Diyarbakır Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

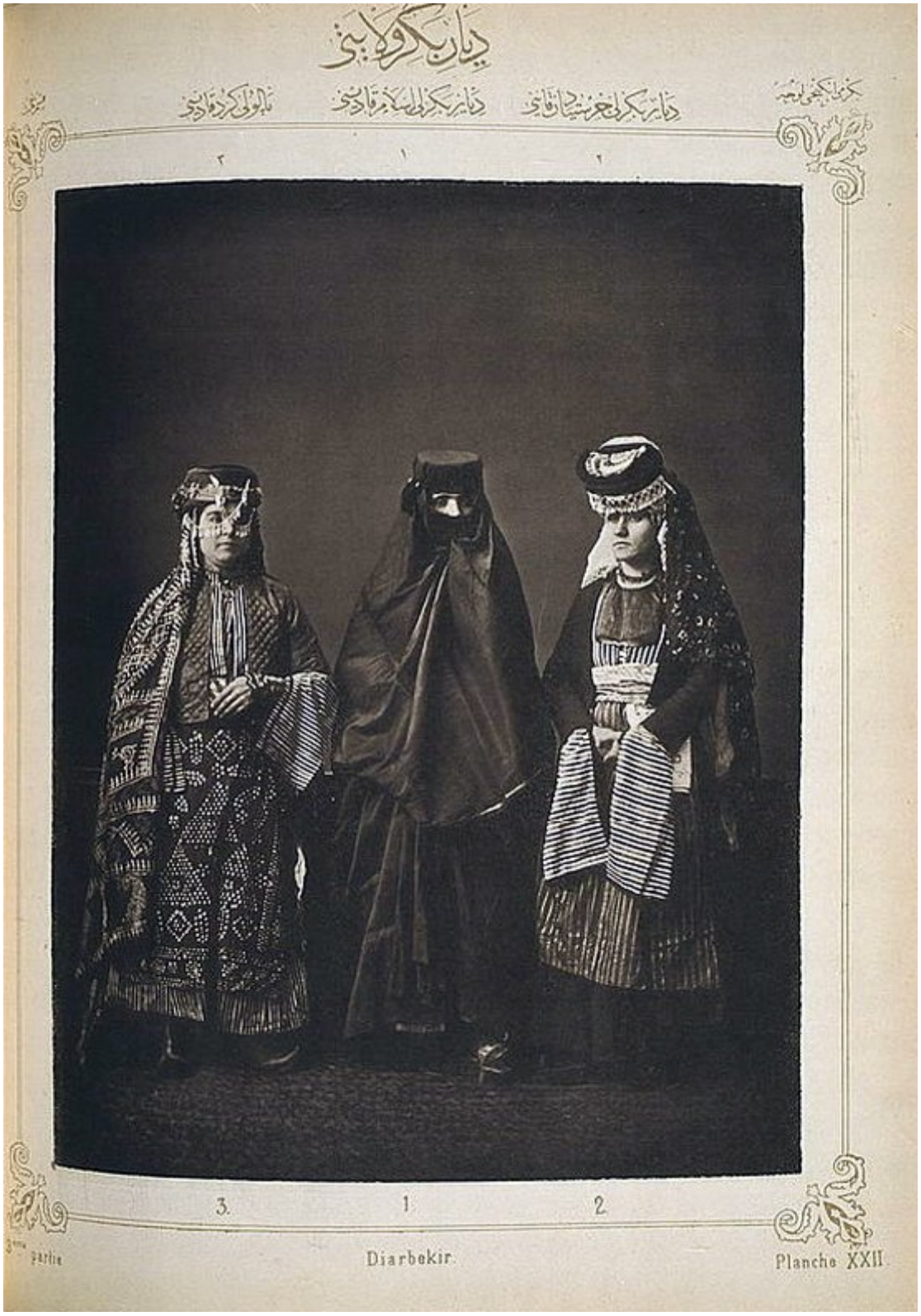
Diyarbakır Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Edirne Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Diyarbakır Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Dersaadet

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Dersaadet (Osmanlılar tarafından İstanbul'a verilen ad, "Mutluluk Kapısı" anlamına gelir. Osmanlılar, İstanbul'a ayrıca Âsitane (eşik, dergâh), Darülhilâfe (halifelik merkezi) vb. adlar vermişlerdir)

Kastamonu Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Edirne Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Konya Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Dersaadet

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Edirne Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Sivas Vilayeti
1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Konya Vilayeti

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri (bkz.Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay Giysi Albümün den).

Kaynak: Wardomhttp://www.wardom.org/showthread.php?t=212529